Macar turancıları

Tarık Demirkan

Tarih Vakfı Yurt Yayınları

MACAR TURANCILARI

Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Yayınıdır

Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
Barbaros Bulvarı
80700 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32

© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000

Yayıma Hazırlayan
Ayşen Anadol

Kapak Resmi
Macaristan'a kavimler göçü sırasında
bir bronz kemer tokası
(*Turan Yıllığı*, 1918, s. 272-273)

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

İstanbul, Haziran 2000

ISBN 975-333-128-2

TARIK DEMİRKAN

MACAR TURANCILARI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 99

Dr. Tarık Demirkan, 1985'te Budapeşte Karl Marx Ekonomi Üniversitesi (1990 sonrası Budapeşte Ekonomi Üniversitesi) Uluslararası İlişkiler Bölümünü bitirdi. Aynı üniversitede Dünya Ekonomisi bölümünde 1988'de doktorasını tamamladı. Uzun yıllar Macaristan'da ve İngiltere'de yaşadı. *Bitirilmemiş Devrim* ve *Devrim Devrim Diye Diye* kitaplarının yanı sıra Doğu Avrupa dönüşüm süreçleri, totaliter devlet ve toplum ilişkisi üzerine değişik dergilerde pek çok makalesi yayımlandı. Çocuklar için iki kapsamlı dünya masalları derlemesi yaptı.

Önyargısız düşünmenin önemini kavratan
Babamın değerli anısına...

İÇİNDEKİLER

Giriş	*1*
"Zsebemben sok alma van" (Jebemben şok alma van) ya da "cebimde çok elma var"	*5*
Konuşup anlaşabilirsek, akraba halkız	*8*
"Dil savaşları"	*9*
"Anlaşamıyoruz, ama birbirimize benziyoruz!"	*11*
Macar efsanelerinde Hun-Macar ilişkisi	*13*
Hunlar Türk kavmi miydi?	*16*
"Macarların annesi Finler, babası Türklerdir"	*17*
"Türkiya'nın kralı Géza'ya"	*19*
Mitolojik bir kavram: İran'ın ötesi Turan'dır	*21*
"Yüzünü Doğu'ya dön: Turan'ı bulacaksın!"	*22*
"Turancılığın, yani Macar olmanın birinci ödevi..."	*25*
Kont Pál Teleki	*28*
Turan Dergisi	*32*
Turan: Coğrafi kavramdan ırkçılığa	*33*
Macar Turancıları'nın Türkiye ilişkileri	*36*
Macar Turancıları Osmanlı'ya Nasıl Bakıyorlardı?	*40*
Turancılar ve Osmanlı ekonomisi	*44*
"Okullar kötü ellere emanet edilmiş!"	*48*
Macar Turancıları ve Türkiye Cumhuriyeti	*49*
"Budapeşte'deki dostumuz İmam Abdüllatif Efendi"	*51*
Umut ışığı Türkiye	*53*
"Mustafa Kemal Paşa kahramanlık destanını kılıcıyla yazdı!"	*56*
"Faşizm asayiş ve düzen kurmaktır!"	*57*
Macar edebiyatında Turan ve iki Turan masalı	*65*
Epilog	*70*
EKLER	*73*
Ek 1. Turan coğrafi bir kavramdır / Pal Teleki	*75*
Ek 2. Turan Cemiyeti'nin geçmişteki ve gelecekteki çalışmaları üzerine	*82*

Ek 3. Turancı çalışmaların önemi / Gyula Pekar *84*
Ek 4. Turan Birliği / Arpad Zemplenyi *87*
Ek 5. Turani Cemiyeti *95*
Ek 6. Turan Cemiyeti'nin eğitim faaliyetlerine dair *99*
Ek 7 Türk gençlerinin eğitimi *107*
Ek 8. Bosna'da Derviş Tekkeleri ve Türbeler / Sacir Skiriç *105*
Ek 9. "İngiliz İftiralarının Yalanlanması Üzerine Kanıtlar" *125*
Ek 10. Hindistan'a Uzanan Yollar Üzerindeki Egemenlik Sorunu / Jenö Horvath *129*
Ek 11. Rusya tatarlarının Kültürel Faaliyetleri / Bekir Sıtkı *139*

KAYNAKÇA *151*

DİZİN *154*

GİRİŞ

Macar Turancılarının, artık kendi ülkelerinde bile unutulmaya yüz tutan maceralarıyla tanışmamda ve bu ilginç hareketin tarih içinde izini sürme kararını vermemde bazı tesadüfler rol oynadı.

Doğu Avrupa ülkelerinin yakın tarihi üzerine yaptığım araştırmalar, bölgedeki totaliter yapılardan, çoğulcu demokratik toplumsal rejimlere geçişin önemli sayılabilecek kaynaklarını Türkçeye kazandırmak çabalarıyla birlikte sürdü. 20. yüzyılın bu çok önemli toplumsal dönüşümünün literatürünü tararken, 1990'lara kadar kapalı kapılar ardındaki tozlu raflarda kalmaya mahkûm edilen kitaplarla da karşılaştım; bazıları doğrudan Türkiye ile ilgiliydi.

İki kitap beni etkilemişti; Bunlardan biri, Béla Horváth'ın *Törökország Szivében, Anatóliában 2300 kilométer* başlığıyla 1928'de Macaristan'da yayımladığı gözlemleriydi. Daha sonra Macar Turan Cemiyeti'nin aktif üyesi olduğunu öğrendiğim Horváth, 1913'teki Anadolu gezisini anlatırken son derece ilginç, gerçekçi bir tablo çiziyordu. İzlenimlerini aktarırken, devlet görevlilerinden Anadolu'nun sıradan köylülerine kadar birçok insandan aldığı bilgiler ışığında bazı saptamalar da yapıyordu. Horváth'ın gözleme dayalı bu saptamaları aradan geçen neredeyse doksan yıla rağmen hâlâ etkileyiciydi. Macaristan'da okuyucuya ulaşmasından yetmiş yıl sonra Türkçe'de yayımlanan[1] bu eser yazarın Anadolu'daki kültür sentezini ve Türkçe'yi yakından bildiğini ve Türklere karşı tartışmasız sempati ve hoşgörü duyduğunu ortaya koyuyordu. Buna rağmen yazar uygun bir üslupla uyarı ve gözlemlerini de dile getirmişti. Şurası açıktı ki, yazar Türk dostu Batılılarda genellikle görülen yüzeysel mistisizm ve doğu felsefeleri hayranlığından uzaktı. Onun Türkiye'ye yakınlığı çok daha köklü ve gerçekçiydi.

Bu eserde benim için son derece dikkat çekici olan bir diğer önemli nokta, yazarın Anadolu gezisini nasıl hazırladığını anlattığı giriş bölümü

1 *Anadolu 1913*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996 (2. bas. 1997).

olmuştu. Horvâth eserinin iki sayfalık kısa giriş yazısında, gezisinin hazırlanmasında Macaristan Turan Cemiyeti'nin önemli katkıları olduğunu söylüyordu. Turan Cemiyeti'nin o dönemde birçok alanı kapsayan faaliyetlerinin olduğunu ima ettiği satırlar, bu cemiyetin çalışmalarında o yıllarda Macaristan'da yaşayan yaygın bir Türk kolonisinin varlığına da işaret ediyordu. Kimdi bu Türkler? Yüzyıl başlarında Macaristan'da faaliyet gösteren Turan Cemiyeti nasıl bir örgüttü?

Avrupa'da sınırların şekillenmesinde belirleyici etkiler yapan Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıl başlarında Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile bir kader birliğine gittiğini biliyorduk. Bu dönemde bu üç imparatorluk arasında trafik yoğunlaşmıştı, ama ağırlıklı olarak tek yönlü ilişkiler içeriyordu. Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan çok sayıda askeri ve teknik kadro Türkiye'ye gelmiş, çöken bir imparatorluğun modernizasyonunda görev almaya çalışmıştı. Avrupa'nın "Hasta Adam"ı, dönemin dünya devleri arasındaki paylaşım kavgasında, bu iki ülke tarafından stratejik müttefik olarak görülmüştü. Bir zamanlar "Dünyanın Merkezi" olarak anılan İstanbul bu dönemde kendi kaderine bile hükmedemeyen yardıma muhtaç bir devletin merkezi haline gelmişti. Bunlar biliniyor, bu yüzden de Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan yüzlerce uzman o dönemde Türkiye'ye geliyordu. Bu uzmanların görevi orduyu, devletin yapısını, ekonomiyi ve mali sektörü modernleştirmeye katkıda bulunmaktı. Amaç bir yandan olası bir savaş için hazır olmak, hâlâ üç kıtaya yayılan bir müttefiki güçlendirmeye çalışmaktı. Ama inanılmaz zenginliklere sahip bu engin topraklarda ekonomik ve mali anlamda egemen olmak da önemli hedeflerdendi. Sanayileşmiş Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın başkentlerinden İstanbul'a çok sayıda uzman geliyor, Bağdat demiryolu gibi alanlara yatırımlar gerçekleşiyordu. Bu yatırımlarda çalışacak teknik kadroya eğitim de veriliyordu. Ama eğitim sadece Osmanlı topraklarında sürmüyordu; İstanbul'dan müttefik ülkelerin başkentlerine gönderilen kadrolar da vardı.

Yüzyılın ilk çeyreğinde çok sayıda Türk'ün Avrupa başkentlerine gittiği ya da devlet tarafından eğitim görmek için gönderildiği bilinirdi. Ama Horvâth'ın kitabında bahsettiği 20. yüzyılın başlarında Budapeşte'de bulunan Türk kolonisinin diğer başkentlerdekinden farklı olduğu anlaşılıyordu. Bütün belirtiler, Budapeşte'de ikamet eden bu Türklerin devletlerarası ilişkiler haricinde bazı mekanizmalarla, ama son derece örgütlü olarak Budapeşte'ye geldiklerine işaret ediyordu. Budapeşte'de faaliyet gösteren Turan Cemiyeti İstanbul'da kurulan Tahsil-i Sanayi Cemiyeti'nin desteğiyle Türkiye'den birçok genci Budapeşte'ye öğrenci olarak getirmişti. Bu gençlerin üniversite ve sanayi eğitimi almalarına imkân sağlanmıştı. Fark

çok belirgindi; bu gençler devletlerarası ilişkilerin soğuk atmosferinde, bürokratların devlet için kadro yetiştirme amaçlarıyla seçilmiyordu. Bilinmeyen bazı çok canlı, sıcak ve karmaşık ilişkiler sonucunda seçilip getiriliyorlardı. Neydi bu ilişkiler? Turan Cemiyeti nasıl bir örgüttü? Kimler tarafından kurulmuştu? Macarlar tarafından geliştirilen Turancılık ideolojisi ve kurulan Turan Cemiyeti bütün yapı ve kurumlarıyla çöken bir imparatorluğun toz duman içindeki atmosferinde böylesi mükemmel işleyen bir yapıyı nasıl oluşturmuştu?

Budapeşte'deki Turan Cemiyeti'nin henüz bilmediğim, ama çok güçlü olduğunu hissettiğim yapısı ve Türkiye ilişkileri hakkında bir diğer ipucu da, Türkiye gezisine hazırlanan Horváth'ın Anadolu'da 2800 kilometrelik uzun yolculuğu sırasında uğrayacağı bütün kentlerdeki önemli şahsiyetlere iletilmek üzere referanslar sağlamış olmasıydı. Hem de Horváth bu referansları Budapeşte'den hiç ayrılmadan sağlayabiliyordu. Bu öyle bir dönemdi ki Balkan savaşlarından yeni çıkılmıştı; devletin yeniden yapılandırılması amacıyla bütün mevkilere yeni atamalar vardı; binlerce yıldır Anadolu'da yaşayan halklar belki de tarihte hiç görülmemiş ölçüde hareketlilik içindeydiler; bu göçlerle Anadolu'nun etnik yapısı yeniden çiziliyordu. İşte böyle bir dönemde Anadolu'nun belli başlı kentlerinde referans sağlayacak düzeyde canlı ilişkilere kimler sahip olabilirdi?

İşte bu noktada karşıma Abdüllatif Efendi çıktı. Kendini Macaristan'da yaşayan Türklerin imamı olarak tanıtan bu şahsiyet Macaristan'daki Turan Cemiyeti'nin de üyesi ve bir anlamda Türkiye bağlantısının kilit adamıydı. Horváth, Türkiye gezisinin planlanmasında ve bağlantıların sağlanmasında Abdüllatif'ten büyük destekler sağladığını özel olarak belirtiyor ve gezisi sırasında bu ilişkilerden yararlandığını da kitabın sonraki bölümlerinde vurguluyordu.

Aynı dönemde elime geçen diğer kitap, ki bu küçük bir broşürdü, Horváth'ın eserinde kendiliğinden gündeme gelen sorulara daha da önem kazandırıyordu: 1923'te Budapeşte'de Macarca yayımlanan bir broşür Kurtuluş Savaşı yıllarında Avrupa ülkelerinde Türkiye'ye karşı oluşan olumsuz havayı değiştirmeye çalışıyordu. Türkiye'de Ermeni ve Rumlara zulüm yapıldığı iddialarını reddeden broşür, bu iddiaların amacının Türkiye'yi Avrupa kamuoyunda "kötülemek" olduğunu öne sürüyordu. Broşürdeki temel tez, Ermeni olaylarının, Anadolu'da başlayan kurtuluş savaşının yenilgisini arzulayan bazı düşman Batılı devletlerin yalanı olduğuydu. Broşür, Ermenilere hiçbir yaptırım uygulanmadığını kanıtlamaya çalışıyor, bunu yaparken de yine bazı Batılı devlet adamı, gazeteci ve yazarlardan destek alıyordu. Ermeni olayları üzerine çok şeyin söylendiği, yazıldığı o dönemde önemli olan broşürün ne kadar bilimsel veya ikna edi-

ci olduğu, yani içeriği değildi. Kitaba önem kazandıran, içeriğinin objektifliğinden çok, broşürün başında verilen iki ilginç bilgiydi. Bunlardan birincisi, broşürde kullanılan bütün materyalin *Anadolu kaynaklı yayınlardan* derlendiğiydi. Yani, broşürü hazırlayanlar Ankara hükümetiyle yakın ilişki içindeydiler ve Ankara hükümetinin dış politikada yürütmeye çalıştığı propaganda faaliyetlerine koşulsuz destek veriyorlardı. İkinci ilginç nokta ise broşürün yayınevinin adıydı: *Abdüllatif Yayınları.*

Böylece, Budapeşte Turan Cemiyeti'nin üyelerinden olan, Osmanlı döneminde devletin bürokratlarıyla ve Anadolu'da yerel şahsiyetlerle yakın ilişkilere sahip olduğunu Horváth'ın eserinden öğrendiğimiz Abdüllatif'in aynı zamanda Ankara hükümetini desteklediğini ve bu yeni devletle yakın ilişkilere sahip olduğunu da öğrenmiş oluyorduk. Bu bilgi, dolaylı olarak Macaristan Turan Cemiyeti'nin Anadolu ihtilalini koşulsuz desteklediği anlamına da geliyordu.

Savaşların ateşinde kavrulan Anadolu'yu dolaşırken, yoksulluğun, geri kalmışlığın, çaresizliğin nasıl aşılabileceği, toplumsal modernizasyonun nasıl sağlanabileceği üzerine önerilerde bulunan Horváth bir Turancıydı. Horváth'ın önerilerini yaşama geçirmesini beklediği İttihak ve Terakki hükümeti de Türkçülüğü devlet politikası haline getirmişti. Ankara hükümetinin dış politikasını Budapeşte'de kamuoyuna tanıtmaya çalışan, Batı'ya karşı Anadolu'yu savunmaya gayret eden Abdüllatif de öyle. Oysa Mustafa Kemal'in Türk Turancılarıyla görüş ayrılıklarının bulunduğu biliniyordu. Peki o zaman Macar Turancılarının görüşleri nelerdi? Kendilerini, dünyayı ve Türkiye'yi nasıl görüyorlar, gelecek için neler öneriyorlardı? Kitap Macar Turancılarının tarihteki izini sürerken bir yandan da bu sorulara yanıt arıyor.

Bu çalışmanın bir başka amacı ise bize özgü gibi görünen Turancılık ideolojisinin aslında bir başka ulusun aydınları tarafından yaratılmış olması olgusunun irdelenmesidir. Türkiye'de 20. yüzyılın egemen ideolojilerinden olan Türkçülük ve Turancılık gerçekten de Türkiye dışından ülkeye taşınan ideolojilerdir, Türkçülük öncelikle Türkiye'ye göçen Tatar ve Kırım Türklerince geliştirilmiştir. Turancılık ise Macarlar tarafından, Türkleri de içeren, ama Macar ulusunun önderi olacağı bir dünya düzeni olarak tasarlanıp tanıtılmıştır. Doğal olarak bu gelişmede Türkiye'de uluslaşma sürecinin ve buna bağlı olarak ortaya çıkan milliyetçiliğin Avrupa'nın diğer yörelerine göre çok geç evrelerde yaşanmasının payı vardır. Ama bu olguların tarihsel sıralamasını değiştirmez. Bu çalışma Macarlar tarafından geliştirilen Turancılığın aşağı yukarı aynı yıllarda boy veren Türkiye'deki Türkçülük üzerindeki etkilerini ele almayı da amaçlamakta-

dır. Bu etkiler, 1920'lerin sonlarında yaşanan faşizm tartışmalarında olduğu gibi, belirleyicidir.

"ZSEBEMBEN SOK ALMA VAN" (JEBEMBEN ŞOK ALMA VAN) YA DA "CEBİMDE ÇOK ELMA VAR"

Macarca'da birçok Türkçe kökenli kelime vardır. Ailevi ilişkiler, hayvancılık, tarım, ev eşyaları, meslekler ve araçlar, giysiler ve süslenme, toplumsal davranış biçimleri ve ahlak, dini inançlar, avcılık-balıkçılık, silahlar, insan vücudu ve organlar, doğayla ilgili terimler, renkler gibi çok yaygın alanlarda hâlâ kullanılan ve Macarların bugünkü yurtları olan Karpat ovasına gelmelerinden önce, yani 10. yüzyıldan önce Macarca'ya bini aşkın Türkçe kökenli kelime girdiği saptanmıştır. Bu kelimelerden bir kısmı bugün artık Türkiye Türkçe'sinde kullanılmıyor. Ama köken olarak Türkçe olan bu kelimelerin bir kısmı Asya'daki Türki halkların dilinde hâlâ kullanımda olabilir. Ortak kelimelerin yanı sıra iki dilin yapısı ve grameri de önemli benzerlikler gösteriyor.

İki dilde de ortak olan kelimelerden bir kısmını yukarıdaki gruplamayı izleyerek tanıtalım. Hem Türk ve hem de Macar alfabesinde var olan harflerin bazıları değişik sesleri ifade ediyor. Öte yandan Macarca'da Türkçe'de bulunmayan bazı sesler, dolayısıyla harfler de bulunduğundan Macar dilinde kullanılan bu kelimelerden farklı okunanların okunuş biçimlerini parantez içinde Türkçe alfabeye göre veriyoruz.[2]

Fiiller:

Türkçe	*Macarca*
çevir-mek	csavar-ni- (çavar)
ört-mek	fed-ni
yarat-mak-	gyárta-ni
kap-mak	kap-ni
yürü-mek	jár-ni (yaar)
araştır-mak	keres-ni (kereş)
yala-mak	nyal-ni
süpür-mek	söpör-ni (şöpör)
geçir-mek	kisér-ni (kişer)
öldür-mek	öl-ni

2 Macarca'daki Türkçe kelimelerde temel alınan eser: Armin Vámbery, *A Magyarsag Keletkezése és gyarapodasa*, Budapeşte, 1895. VII. bölüm.

süz-mek	szur-ni (sür)
öğüt-mek	oröl-ni
yoğur-mak	gyúr-ni

Vücutla ilgili kelimeler:

Türkçe	*Macarca*
pay (eski Türkçe'de baş)	fej (fey)
kol	kar
diz	térd (teird)
taban	talp
burun	orr
sakal	szakál (sakaal)
bıyık	bajusz (bayus)
yaka	nyak

Hayvancılıkla ilgili kelimeler:

Türkçe	*Macarca*
boğa	bika
öküz	ökör
buzağı	borjú (boryu)
koç	kos (koş)
keçi	kecske (keçke)
tavuk	tyuk
sıçan	cziczkány (siskayn)
arslan	oroszlan (oroslan)
çakal	sakál (şakaal)
porsuk	borz
deve	teve
turna	daru
ağıl	ól (oul)
yapağı	gyapju (yapyuu)

Tarımla ilgili kelimeler:

Türkçe	*Macarca*
tarla	tarló (tarloo)
buğday	búza (buuza)

arpa	árpa (aarpa)
darı	dara
elma	alma
kender	kendir

Aileyle ilgili kelimeler:

Türkçe	*Macarca*
ata	atya
ana	anya (anya)
dede	déd

Ev eşyalarıyla ilgili kelimeler:

Türkçe	*Macarca*
çanak	csanak (çanak)
çadır	sátor (şaator)
kuyu	kút (kuut)
kapı	kapu
sandalye;	szék (seyk)
beşik	bölcsö (bölçö)
bıçak	bicska (biçka)
tepsi	tepsi (tepşi)
kırbaç	korbács (korbaaç)
cep	dzseb (jeb)-
yüzük	gyüszü (güsü)
balta	balta
kazık	karo

Toplumsal değerlerle ilgili kelimeler:

Türkçe	*Macarca*
töre	törvény
tanık	tanu
yas	gyász (gyaas)
erdem	érdem (eirdem)
bilge	bölcs (bölç)

Doğayla ve renklerle ilgili kelimeler:

Türkçe	*Macarca*
deniz (tengiz)	tenger
mavi (gök)	kék
çok	sok (şok)
küçük	kicsi (kiçi)

KONUŞUP ANLAŞABİLİRSEK, AKRABA HALKIZ

Ulusal özelliklerinin farkına varmaya başlayan, "öteki"nden farkını sorgulayan bir halk önce, etnik-kültürel köken aramaya başlar, hangi halklarla akraba olduğunu ortaya çıkarmaya çalışır. Bu tüm halklar için, tarihin her döneminde böyle olmuştur. Halkların anayurtlarının neresi olduğunun, etnik-kültürel anlamda hangi halklarla yakın ilişkide bulunduğunun saptanmasında lisanların karşılaştırılması birinci ve en güvenilir yöntemdir. Bu yapılırken dilin yapısı, dilbilgisi, temel kavramlar, ifade biçimleri, destan ve efsaneler gözden geçirilir.

Macar halkının konuştuğu dilin, Avrupa halklarından hiçbirine benzemediğinin tespiti oldukça eskidir. Ortaçağın din merkezli dünyasında İbranice, Latince ve Yunanca Avrupa halkları için temel diller olduğundan, kendi dilinin kaynağını arayan araştırmacıların ilk başvurdukları diller doğal olarak bu üç temel dildi. Macarca'nın Avrupa dillerine benzemediği gibi, kutsal kitapların dillerinden hiçbiriyle de uzaktan yakından bir ilişkisinin olmadığı araştırmacılar tarafından 17. yüzyılda saptanmıştı.

Macar bilim adamları bu tarihten itibaren yoğun ve maceralı bir araştırma içine girmişlerdi 17. ve 18. yüzyıllarda Macaristan'da Macarca'nın altmış civarında dünya diliyle akraba olduğunu iddia eden tezler ortaya atıldı. Bilimsel anlamda kanıtlanamayan bu tezler arasında sıralanan, "akraba" dillerden bir kısmı şunlardı: eski Mısırca, Sümerce, Etrüskçe, Hititçe, Baskca, Acemce, Tibetce, Tamilce, Çince, Ermenice, Japonca vb. Bunlar iddia olmaktan öteye gidemese de, araştırmacıların Macarca'nın ve Macar halkının kökenlerini arama çalışmaları filoloji dünyası için önemli kazanımlar da sağlamıştır. Örneğin ünlü Macar oryantalistlerinden, on beşin üzerinde dil bilen Csoma Körösi Macarca'nın sırrını çözmek ve bu iz üzerinden Macar anayurdunu bulabilmek için Asya'yı dolaşırken 1819 yılında Tibet'e ulaşmış, Tibet dilinin gramerini çözmüş ve ilk Tibetçe-İngilizce sözlüğü hazırlayarak bu alanda bilim dünyasında önemli bir yer edinmiştir.

Macarca'nın kökeni üzerine başlıca iki tezin tarihsel kapışması 19. yüzyılın ortalarında ve son çeyreğinde yaşandı ve bir anlamda, ülkede siyasi gelişmelere de neden olan derin bir tartışma yarattı. Macarca Fin-Ugor dil grubuna mı, yoksa Türk dillerinin egemen olduğu Ural-Altay dil grubuna mı bağlıydı? Bu tartışmayı bilim adamları arasında gerçek bir "dil savaşına" çeviren, aynı zamanda Türkolog da olan Ármin Vámbery'nin 1869'da yayımlanan bir makalesidir. Tanınmış bilim adamlarından Ármin Vámbery ile József Thury Macarca'nın Türkçe'ye yakın olduğunu savunurlar. Karşı taraf ise Pál Hunfalvy, József Budenz ve József Szinnyei gibi tanınmış otoritelerden oluşmaktadır. Vámbéry bu tarihten itibaren Macarca'nın en yakın akrabalık bağlarının Türk dilleriyle olduğunu savunur. Osmanlı toplumunu, Orta Asya Türk topluluklarını çok yakından tanıyan, Osmanlı sarayıyla yakın ilişkileri bulunan ve Türk halklarının tarihi üzerine sayısız araştırma sahibi Vámbéry daha sonraları Turan ideolojisinin geliştirilmesinde de önemli bir rol üstlenecek ve Macaristan'da kurulan Turan Cemiyeti'nin başkanlığı yapacaktır.

Ármin Vámbéry (Csoma Körösi ile birlikte) Macaristan'da Turancılık, Türkiye'de Turancılık ve Türkçülük akımlarının doğmasında önemli payı olan tarihsel bir şahsiyettir. 1832'de doğan Vámbéry ciddi bir okul eğitimi görmemiş, lisan öğrenmeye karşı yeteneğini fark ettikten sonra, öncelikle bu alanda kendini yetiştirmiştir.

İlgi duyduğu Türkçe'yi öğrenmeye başladıktan sonra, 25 yaşındayken lisanını ilerletmek ve Türk kültürüyle yakından tanışmak amacıyla İstanbul'a gelir. İmparatorluğun başkenti İstanbul'un toplumsal hayatında kısa sürede kendine yer edinir. Sistemli bir şekilde kütüphaneleri ziyaret eder, kaynak tarar, okullarla ilişkiler kurar. Vámbéry sıradan bir bilim adamı değildir. Devletin değişik kademelerindeki yetkililerle ilişkilerini geliştirir, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ülkelerindeki kurumsal gelişme temelinde köklü reformlarla yenilenmesi fikirleriyle dikkat çeker. Çöken imparatorluğun hangi yöntemlerle modernleştirileceği üzerine ortaya attığı bu yeni düşüncelerin etkisi sayesinde üst düzey bürokratlar arasında tanınır. Bu arada Arapça ve Farsça'yı da öğrenen Vámbery'nin Türk kültürüne ve Türkçe'nin Asya'daki izlerine yönelik çalışmaları, Türk aydınları arasındaki milliyetçilik ve Türkçülük düşüncelerinin uyanmasında önemli bir faktör olur. Vámbéry bir yandan *Tasvir-i Efkâr*'da yazar, diğer yandan Abdülhamit döneminde yurt dışına kaçan Türklerle ilişkisini devam ettirir, hatta Londra'da yayımlanan *Hürriyet* ve Paris'te çıkan *Meşveret* gazetesine sürekli makale gönderir.

Vámbery'yi dünya çapında ünlü kılan olay, Reşit Efendi adıyla çıktığı ve 3 yıl sürecek olan Asya seyahatıdır. Daha sonra *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Seyahatları* adıyla yayımladığı anılar Vámbery'yi Avrupa'da, özellikle de İngiltere'de tanıtacaktır.

Ünlü makalesinin yayımlanmasından bir yıl sonra, yani 1870 tarihinden itibaren Budapeşte Toplum Bilimleri Üniversitesi'nde profesörlüğe başlar ve Türkoloji kürsüsünü kurar. Vámbéry'nin giderek yaygınlaşan ünü Türk aydınlarının dikkatlerini Macaristan'daki Türkoloji çalışmalarına yöneltmiştir.[3] Bu arada şunu da belirtelim ki, Vámbéry'nin çabalarıyla kurulan bu bölüm, dünyada üniversite bünyesinde kurulan ve Türklük üzerine bilim disiplini içinde araştırmalar yapan ilk bağımsız birimdir. Türkolojinin kurulmasından sonra Türk kökenli halklar üzerine sürdürülen araştırmalar daha sistemli hale gelecektir.

Vambéry'nin başlattığı tartışma karar verilebilmesi zor bir tartışmadır: Birçok Türkçe kelimenin kullanıldığı, hatta eski Türkçe'de olan ve bugün artık Türk kökenli halklar tarafından kullanılmayan kelimelerin halen mevcut olduğu Macarca, dilin yapısı, ses uyumu ve kullanılan kelimeler bakımından hem Fince'ye hem de Türkçe'ye benzemektedir. Çünkü Fin-Ugor dilleriyle, Ural-Altay dilleri arasında da yakınlık bulunmaktadır. Bu nedenle iki tarafın da haklılığını kanıtlamak için tez üretmede zorluk çekilmediği bu dönemde, tartışma giderek Macarca'nın hangi dil ailesine bağlı olmasının ötesinde siyasi bir içerik de kazanarak, Macar halkının dünyanın hangi halklar grubuyla akraba olduğu tartışmasına kaymaya başlar. Bu tartışmalarda artık sadece kıyaslamalı dil araştırmaları değil, tarihi, arkeolojik ve folklorik bazı kriterler de tezlerin lehinde veya aleyhinde kullanılmaya başlanacaktır.

Sadece bilimadamları ve siyasetçilerin değil, halkın da yakından izlediği tartışmalarda güçlü olan taraf, Türkçe yanlısı taraftır. Tartışmayı izleyen kamuoyu "Vámbéry tarafından öncülüğü yapılan Türk-Macar akrabalığını, 'balık kokulu' akraba halklar önerisine" tercih etmektedir.[4] Tanınmış Türkolog László Rásonyi'nin bu tartışmalardan yaklaşık elli yıl sonra kaleme alınan şu satırları bu tercihi çok iyi ifade etmektedir: "Bugün dahi esasında europid ırk grubuna dahil bulunan Türkleri bilgisizlik yüzünden kötü manasıyla barbarlığın mümessili sayılan ve Asya ırk grubuna dahil Moğollarla karıştıranlar veya siyasi gayelerle bunları birbirinin aynı olarak

---

3 Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Yayınları, 1994. Bölüm: 3.

4 Pusztay Janos, *Az Ugor török haboru utan* (Ugor-Türk Savaşının Ardından), 1977, Budapeşte, s. 93.

mütalaa edenler varsa da, Türk kavimleri ile olan münasebetler bir millet için utanç değil, şeref teşkil eder."[5]

Baltık halklarının Hıristiyan, Türklerin Müslüman olması durumu değiştirmez. Halk dini farklılığa rağmen "Türklerle akrabalık" tezini daha sempatik bulmaktadır. Türk halkların en yakın temsilcisi olarak görülen Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaçağın güçlü devleti Macaristan'ın bağımsızlığına Mohaç meydan savaşı sonunda son vermesi de bu sempatiyi değiştirmemiştir.

"Dil savaşları" 1800'lerin sonlarına kadar sürer. Tartışma tarafların art arda yayımlanan araştırma ve makalelerinden sonra, "Fin-Ugor" yanlılarının tezlerinin kabul edilmesiyle kapanacaktır.[6] Zaman zaman bu tartışma tekrar alevlense de, bilim dünyasında o tarihlerden bu yana artık Macarca'nın Fin-Ugor grubundan dillerle yakın akraba olduğu tezi genel olarak kabul edilmektedir.[7]

Bu tartışmalara en son örnek, Péter Sára'nın 1996'daki Fin-Ugor kongresi nedeniyle kaleme alınıp yayımlanan tezidir.[8] Sára bu tezinde Macarca'yı doğrudan Fince'yle bağlantılı göstermeye çalışan görüşün zaaflarına işaret ediyor. Ama Macarca'ya Türkçe'den girdiği öne sürülen (kendi araştırmalarına göre) 2000 kadar kelimenin Macarca'ya aslında Türkçe'den değil, iki halkın, hatta Finlilerin de ataları sayılabilecek ayrı bir ortak kültürden miras kaldığını öne sürüyor. Özellikle tarım, hayvancılık ve zanaatkârlık gibi alanlarda Türkçe kökenli kelimelerin, dile dışardan giren kelimeler olarak görülmemesinden yana olan Sára, Vámbery'nin bu konuda yanıldığını öne sürüyor. Hem Fin-Ugor halklarının, hem de Türk halklarının, ayrı dil gruplarına dahil olsalar da aslında ortak kökenden gelen akraba halklar olduklarını savunuyor.

"ANLAŞAMIYORUZ, AMA BİRBİRİMİZE BENZİYORUZ!"

Birçok Türkçe kökenli sözcük içermesine rağmen Macarca'nın Türk-

---

5 László Rásonyi, *Macarlar ve Türkler*, Budapeşte, 1944, s. 5.

6 20. yüzyıl başlarında, "dil savaşındaki" karşı taraf, yani Fince yanlıları, dilbilimciler tarafından da genel kabul gören gerekçe ve kanıtlarla Macarca'nın Fince'yle birinci dereceden akraba olduğunu kanıtlayacaklardır. Ama dil ve etnik köken tartışmalarında Türk akrabalığını savunan kesim, bu döneme kadar artık Finlileri de kapsayacak olan yeni bir kavramı, Turan ülküsünü geliştirecektir.

7 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Pusztay János, Az *ugor-török háború után* ("Ugor-Türk Savaşı"nın Ardından) Budapeşte, 1977.

8 Péter Sára, "Kik a mi rokonaink?" (Bizim akrabalarımız kimlerdir?) *Nepszabadság*, 21 Ağustos 1996.

çe'yle değil de Fince'yle yakın olduğunun kanıtlanması bazı noktaları aydınlatıyordu, ama Macarlar ve Türkler arasındaki akrabalık tartışması kesinlikle kapanmış sayılmazdı:

> Macar dilinin Fin-Ugor, daha yakından Ugor kökünden olmasının açıklanmasıyla Macarlığın kökeni meselesi hiç de kapanmış olmuyordu. Vámbery'den sonraki bilgin neslin tabiatıyla Fin-Ugor dil hısımlığının sarsılmaz taraftarlarından olan en seçkin üyeleri, eski Bizans ve Arap kaynaklarının gerek yurt kuran, gerekse yurt kurmadan önceki Macarlığı Türk medeniyeti güden, Türkü andıran bir kavim olarak kaydettiklerini gördükleri gibi, Macar dilinin şüphe götürmeyecek kadar Fin Ugor olan temel tabakasında göze çarpacak sayıda ve ihmal edilemeyecek önemde Türkçe kökünden gelme söz kümeleri bulunduğunu fark etmişlerdi.[9]

Macar ulusunun konuştuğu dil Fin-Ugor kökenliydi. Ama yaşam tarzı, kültürü ve gelenekleri bozkırların Türk halklarına benziyordu. Kuzey Fin halklarının temel uğraşı olan balıkçılığı ve avcılığı terk etmiş, bozkırlarda göçebe hayvancılıkla uğraşır olmuştu. Türk kavimlerinin kentleri, sağlam binaları tanımayan hayatı, Batı kroniklerinde ilginçlikler olarak kaydedilmişti. Bu kayıtlardan biri de Bizans kaynaklıdır. 569'da Bizans imparatorunun elçisi Zimarkos, Don nehri kıyılarında konaklayan Batı Göktürkleri Hanını ziyaret eder. Elçi Zimarkos'un Han Sisavul'u ziyareti Bizans kayıtlarına şöyle geçer:

> Zimarkos ve refakatçıları Sisavul'un huzuruna çıktılar. Han bir çadırdaydı ve iki tekerlekli bir altın tahtta oturuyordu. Kralın yer değiştirmesi gerektiğinde tahtı bir at çekiyordu. Ziyafet başladı. Bütün günü rengârenk ipek halılarla süslenmiş bir çadırda yiyip içerek geçirdiler. Şarap içtiler, ama içtikleri içki bizim yörelerde olduğu gibi üzümden imal edilmemişti. Çünkü onların topraklarında üzüm yetişmiyor. Bu nedenle onlar bizim şarabımızı bilmiyorlar. Onların içtiği tatlı bir tür barbar içkisi. Daha sonra herkes kendi çadırına çekildi. Ertesi gün bir başka çadırda toplanıldı. Bu çadır da rengârenk ipek halılarla kaplıydı ve bu kez değişik boyutlarda heykeller de vardı.[10]

Bu gözlemler Macar kavmi açısından da son derece önemli. Çünkü bu tarihlerde Macar boyları Göktürk İmparatorluğu sınırları içinde yaşıyordu ve benzer kültürel özelliklere sahipti. 10. yüzyılda Karpat ovasına geldiklerinde çadırlardan oluşan yurtlarda yaşayan tam bir bozkır kavmiydiler ve göçebe özelliklerini 12. yüzyılda bile terk etmemişlerdi. O

---

9 Ligeti Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 527, 1986, Ankara, s. 344

10 László Gyula, Rácz Istvan, *A nagyszentmiklosi kincs*. Budapeşte, 1977. 11. 1

tarihlerde Macar krallığını gezen Kardinal Freising Otto şu gözlemlerde bulunmuştu:

> Macarlar oldukça çirkin. Boyları kısa, gözleri derinde, konuşmaları ve alışkanlıkları bakımından tam barbarlar. Yani aslında böyle harika bir memleketi bu canavarlara kısmet eden kadere kızmak, ya da tanrının hikmetine hayret etmek lazım! Ama bu Macarlar kadim Yunanın geleneklerini takip etmekten de geri durmuyor, her önemli işe başlarken toplanıp uzun uzun tartışıyorlar. Bütün köylerde ve yerleşim yerlerinde evler çok kötü; çoğunlukla sazlardan, ender olarak ahşap ya da çok daha ender olarak taştan imal edilmiş. Bu nedenle bütün yazları ve sonbaharları çadırlarda geçiriyorlar.[11]

Fince'yle yakın akraba bir dil konuşan Macarların hayat alışkanlıkları, gelenekleri ve kültürel özellikleri bakımından neden kuzey halklarına değil de bozkırın Türk boylarına benzediği sorusuna aranan yanıtlar daha sonra şöyle bir teorinin gelişmesine neden oldu: Macar kavmi etnik atalarından kalma balıkçı avcı hayat tarzını zamanla terk etmiş ve bozkır kavimlerinin atlı göçebe hayat tarzını benimsemişti. Bu iddiaya göre yüzyıllar boyunca süren ortaklık, gelenekler ve hayat tarzı anlamında bozkır Türklerine benzeyen bir Macar kavmi yaratmıştı.

MACAR EFSANELERİNDE HUN-MACAR İLİŞKİSİ

Türk akrabalığı tezinin güçlenmesinde tarihsel-geleneksel motifler de vardır. 10. yüzyılda Karpat ovasına göç eden Macar kavimleri, bir devlet kurduktan sonra, bu toprakların asırlar önceki sahipleri olan Hunlarla kendilerini özdeşleştirmişlerdir. Macar kraliyet hanedanının doğrudan Atilla'nın soyundan geldiğini, tarihsel bilinç olarak hep yaşatmışlardır.

Macarların ve Hunların akraba olduğu bilincinin izlerine Macar efsane ve destanlarında çok eski tarihlerden itibaren rastlamak mümkündür. 11. yüzyıl sonlarından itibaren yazıya da geçen *Gesta Ungarorum* adındaki destansı anlatı Macarlar ve Hunların akrabalığı üzerine inşa olunmuştur. Bu destana göre Macarlarla Hunlar aynı halktır ve Macar kavimlerini Karpat ovalarına getiren Árpád da Atilla'nın soyundan gelmektedir. *Gesta Ungarorum* bu nedenle Árpád'ın atası Atilla'nın topraklarını zapt etmekle, aslında zaten kendinin olan mirası geri aldığı tezini işlemektedir. Destana göre Atilla bir zamanlar bu topraklarda Roma harabeleri üzerine bir kent kurmuştur. Macarlar tarafından Buda kalesi olarak adlandırılan bu

---

11 Haraszti Sándor - Pethö Tibor, *Utikalandok a régi Magyarorszagon*. Budapeşte, 1963, 45.1

şehre Germenlerin Ecilburg (yani Atilla kenti) adını vermeleri *Gesta Ungarorum*'a göre bu tezin kanıtlarından biridir.[12]

Macar kavimlerinin bölge topraklarını zapt etmelerini takip eden yüz yıl içinde şekillenmeye başlayan Macar-Hun akrabalığı efsanesi daha sonraki yüzyıllarda da güçlenerek sürecektir. Macaristan'ın tarihi başkenti olan Buda kalesinin aslında Atilla'nın şehri olduğu bu efsanenin köşe taşlarından biridir. Macar krallarından II. veya III. Béla'nın kâtibi olduğu bilinen yazar-şair Anonymus da aynı konuyu defalarca ele alacaktır. Anonymus şöyle der:[13]

> Atilla Tuna kıyısında ılıcalar üzerinde kendine bir başkent inşaa ettirdi. Orada bulduğu eski binaların tümünü tamir ettirdi ve bunların çevresini büyük surlarla çevirtti. Bu kalenin adı Macar dilinde Buda kalesi, Alman dilinde ise Ecilburg'dur.

Bir başka önemli kayıt da, yine 11. yüzyıldan kalan *Herzfeldi Lambert Almanak*'tır. 1071'den günümüze gelen bu belgede, Atilla'nın "dünya imparatorluğunu" kurarken sahip olduğu "Tanrının kılıcının" Macar kralının mülkiyetinde olduğu iddia edilir.[14] Destansı anlatımlarla, kutsal olan bu kılıcın Alman kralları ve Macar hanedanı arasında yüzyıllar boyunca nasıl el değiştirdiği, kutsal kılıca layık olmayan şahıslara kılıcın nasıl uğursuzluk getirdiği hikâye edilir.

Daha sonraki yüzyıllarda da Atilla ve Macar hanedanı arasındaki ilişkiyi güçlendiren "kanıtlar" kayıtlara girmeye devam eder. Bir sonraki yüzyıldaki, yani Macar Kralı IV. László'nun dönemindeki bir veriye göre, Çek kralı, büyük teyzesi Anna Mazowi tarafından bir zamanlar Çek krallığına götürülen Macar hazinelerini geri verme kararı alır. Kayıtlarda söz konusu hazinenin ayrıntılı tasviri de vardır: Kraliyet tacı, kraliyet asası ve "Macar Kralı Atilla zamanından kalan ve son zamanlara kadar, kuşaktan kuşağa Macar kralları tarafından korunan, çepe çevre kıymetli taşlarla bezenmiş şahane güzellikteki tepsi".

"Atilla'nın kılıcının" veya "Atilla'nın hazinesinin" gerçekten Atilla'ya ait olup olmadığı bu noktada çok önemli değildir. Macar kralları büyük imparator Atilla'yla olan akrabalıklarını ve dolayısıyla, bu topraklar üzerinde Atilla'nın torunu olarak miras haklarını talep etmektedirler. Tanrının

---

12 Sándor Eckardt, "Atilla ve Hunlar, Macar Efsanelerinde Atilla," bkz. Gyula Nemeth, *Hunlar ve Tanrının Kılıcı Attila*, YKY, 1996.

13 *Age.*

14 *Age.*

kutsal kılıcının sahibi olduklarını bildirerek de, bu egemenliklerini pekiştireceklerini düşünmektedirler.

"Kun", yani Kıpçak (ya da Kuman) lakabıyla da tanınan IV. László'nun dönemi aslında Hunların ve Atilla'nın bilinçli bir çabayla en olumlu olarak değerlendirildiği dönemdir. Tarihçi S. Eckardt bu dönemde Macaristan'da neredeyse Turancı, pagan ve Doğu'cu bir atmosfer geliştiğini kaydeder.[15]

Kun László döneminin en ilginç şahsiyetlerinden biri de *Macar Hun Tarihi* adlı eserin yazarı Simon Kézai'dir. Sarayda bir din adamı olan Kézai bütün eski destanları tekrar derlemiştir. Batı kaynaklı efsaneleri İncil'deki olaylarla da bütünleştirerek kaleme aldığı eseri yüzyıllar boyunca çok çeşitli dillere çevrilmiştir. Bu eser Macar ve Hunlar üzerine temel eser sayılacak, farklı ülkelerin kültüründe yüzyıllar boyu adından bahsedilmese de yaşamaya devam edecektir.

Kézai'nin kaleme aldığı destan Hunlar ve Macarlar arasındaki ilişkiyi Babil dönemine kadar götürür: Kézai'ye göre Macarlar ve Hunlar Babil kulesini inşa eden Nemrut'un soyundan gelmektedirler. Nemrut'un iki oğlu vardır. Bunlardan biri Hunor, diğeri ise Mogyor'dur. Nemrut'un başka çocukları da vardır, ama onlar o zamanlar Evilat adı verilen İran topraklarında yaşamaktadırlar. İki kardeş bir gün avlanırken bir geyik görüp peşine düşerler. Geyik onları Maeotis'in[16] bataklıklarına kadar götürür. Avlanmaya çok elverişli olan bu topraklar kardeşlerin çok hoşuna gider. Babalarından izin de alarak burada yaşamaya başlarlar. Yerleşmelerinin altıncı yılında Belar'ın oğullarıyla karşılaşırlar. Belar'ın oğullarının yanında Alan kralının iki kızı da vardır. Hunor ve Mogyor bu kızları kaçırır ve onlarla evlenirler. İşte efsaneye göre Hunlar ve Macarlar bu evliliklerden doğarlar. Hunor'un soyundan Hunlar, Mogyor'un soyundan ise Macarlar gelir.[17]

Kézai'nin destanındaki motifler, daha önceki dönemlerdeki yazılı ve sözlü destanların bir devamı niteliğindedir. Tarihçi Priskos'a ait olduğu bilinen, ama kaybolduğu için sadece Grek Sozomenes ve Got Jordanes'in eserlerinde aktarılan teze göre de Hunlar Maeotis'in bataklıklarında yaşayan bir kavimdi. Destanın bu versiyonuna göre, Hunlara bataklıktan çıkışı bir inek gösterir. Bir başka anlatıma göre ise sazlıklarda avlanan Hunlar bir dişi geyiğin peşine düşerler. Hun mitolojisinde kutsal sayılan bu hay-

---

15 *Age.*

16 Maeotis mitolojide Kuzey Karadeniz sahilleridir.

17 Macarca'da "Magyar" Macar demektir.

vanın adı "Enek"tir. Geyik Hunları dar geçitlerden geçirip, muhteşem güzellikteki ovalara çıkarır. Bunun üzerine yolu öğrenen avcılar geri dönüp, bütün Hun kavmini geçitten çıkarırlar.

Buradaki kurtulma motifiyle, Türk yaratılış efsanesindeki Ergenekon'dan dişi kurtun yol göstermesiyle kurtulma motifi birbirine benzemektedir.

Acaba Hunlar ve Macarlar arasındaki ilişki sadece bazı efsanelerdeki gibi, hem Macar ve hem de Batı Avrupa halklarında var olan bazı ortak motiflerin birleşmesiyle ortaya çıkan, sonuç olarak, bir zamanlar büyük Hun devletinin kurulduğu toprakları sonradan ele geçiren halkın yarattığı bir mitos mudur? Yoksa Macarlar ve Hunlar arasında kökü eskilere uzanan tarihsel bir ilişki mevcut mudur? Tanımış Macar tarihçisi Gyula Németh bu konuda şunları söylüyor:

> Kanımca Macarlar Hunları ve onların kralı Atilla'yı çok eskilerden beri tanıyorlar ve onların soyundan geldiklerini kabul ediyorlardı. Bu düşünce bugünkü yurtları olan Karpat ovasını fethettiklerinde belki de körelmişti, ama bu da kanıtlanamıyor. Tam tersine bazı veriler, bu dönemde de Macarların Hun soyundan geldikleri bilincinin yaşamaya devam ettiğini ortaya koyuyor.[18]

Bin yıldır kuşaktan kuşağa aktarılan destanlar, kayıtlara giren verilerle ve yerel motiflerle de sağlamlaşmıştır. Hem de çok eski tarihlerden itibaren; Macarlar arasında bugün çok sık rastlanan Atilla adı ilk kez 1138'de kaydedilmiştir. 1221 ve 1138 arasındaki dönemde de Atilla adını taşıyan yedi kişi daha tespit edilmiştir. Bu ad aynı zamanda Atila, Ethela, Etele ve Etila biçiminde de kullanılmıştır. Macaristan'da Somogy vilayetindeki Atala ismini taşıyan köyün bir zamanlar Atila olduğunu da kayıtlardan öğreniyoruz. Bu köy 1138'deki kilise vergi belgesinde Atila olarak anılmaktadır.

HUNLAR TÜRK KAVMİ MİYDİ?

Macarların Türk halklarıyla akraba oldukları tezinin ana dayanaklarından biri Macarların Hunlarla akraba olduklarıysa, ikincisi de Hunların, ya da en azından Hun imparatorluğu içinde yönetici boyun Türk olduğu tezidir. Macar bilimcileri bu tezin birinci basamağıyla olduğu kadar ikincisiyle ilgili olarak da önemli araştırmalar yapmışlardır.

Gyula Németh "Hunlar hangi dili konuşuyorlardı?" başlıklı makalesinde bu konuyu ele alır. Asya'nın ve Doğu Avrupa bozkırlarının göçebe kavimlerinin oluşturdukları imparatorlukların lisan açısından homojen bir yapı göstermediğini, ama kolay kurulup kolay dağılan bu impa-

18 Gyula Németh, "Hunlar ve Macarlar", *Hunlar ve Tanrının Kılıcı Atilla*, YKY, 1966..

ratorluklardaki bütün kavimlerin yönetici kavmin adıyla anıldıklarını saptayan Németh, bu nedenle imparatorluğun yöneticisi olan halkın lisanının saptanmasının, o imparatorluk hakkında en net bilgiyi verebileceğini vurgular.

Németh'e göre Hun İmparatorluğu'nun yönetim kademelerinde konuşulan dil Türkçe'dir. Atilla adı, Türkçe "Ata"dan türemiştir. Roma tarihçisi Priskos'un ve Atilla'nın ölümünden sonraki yüzyılda yaşayan tarihçi Jordanes'in kayıtlarına göre Atilla'nın amcalarından birinin adı Oibarsios'tur. İsmin sonundaki -ios eki Romalılar tarafından yabancı adlarının sonuna takılan ektir. Yani bu ad aslında Aybars'tır.

Atilla'nın karısının adının açıklaması da son derece ilginçtir. Priskos'un Kreka ve Rekan biçimlerinde kaydettiği ad, eski Germen dillerinde Erka, Herkya olarak kullanılmıştır. Germen dillerinde kullanılan biçiminin aslı Arıkan'dır ve Priskos'un kaydettiği adın da özü budur. Arıkan Türkçe'de temiz, saf yönetici anlamına gelir. Aynı şekilde Kan-arık biçiminde de kullanılır. Arık, yani saf, temiz, arı, erdemli sıfatı Türk adlarında sık sık geçer.[19]

Tarihçilere göre Atilla'nın üç oğlu vardır; İrnek, Ellak ve Dengizik. Bu isimlerin de Türk kökenli isim olduğu söylenir. Bunların içinde en anlamlısı Dengizik adının nereden türediğidir.

> Tengiz, veya Dengiz Türkçe'de deniz veya denizden gelen rüzgâr anlamına gelir. (Macarcadaki aynı anlamdaki Tenger kelimesi de Türkçe kökenlidir, ama Bulgar-Türklerinin dilinden gelen kelimelerin tümünde olduğu gibi, burada da "z" yerine "r" kullanılır.) Bu adın "k" eki alarak oluşmuş biçimi de vardır; *Codex Cumanicus*'a göre tengizich, güney rüzgârı demektir. İşte Dengizik'in adı da buradan gelmektedir. Bugün Asya Türki halklarının dilinde Tenizek erkek adı, Tengezek yer adı kullanılır ve Tengiz biçiminde de çok yaygındır.[20]

Atilla'nın yakın çevresindeki akrabalarının adlarının tartışmasız Türk adı olduğunu kanıtlayan Németh buradan Atilla'nın, dolayısıyla Hun imparatorluğu'nun kurucu halkının Türkçe konuştuğunu saptar.

Bu tez Macar bilim dünyasında reddedilmeyecektir.

"MACARLARIN ANNESİ FİNLER, BABASI TÜRKLERDİR"

Karpat dağları tarafından çevrelenen düzlüklerde bundan bin yıl önce devlet kuran Macar halkının tarih sahnesine çıkışı tarihçiler tarafından da Hun-Avar-Peçenek ve Kıpçaklarla, yani Türk kavimleriyle birlikte anılır.

---

19 Gyula Nemeth, *Hunlar ve Tanrının Kırbacı Atilla*, YKY, 1996, s. 151.
20 *Age.*

Macar tarihçileri arasında rağbet gören tez bu ülkenin ve halkın yabancı dillerdeki adının da Türk kökenli olduğudur. Ama Türk köken konusunda mutabakat oluşsa da kelimenin anlamı üzerine tartışmalar vardır. Dünyada ilk kez Türkolojiyi bağımsız bir bilim dalı olarak üniversitede bölüm haline getiren ünlü Ármin Vámbéry Asya Türk kavimlerini ele aldığı bir eserinde Uygurlardan bahsederken şunları yazar:

> Biz Macarlar açısından Uygur adı özel bir önem taşır. Çünkü Ruslar kendilerinden daha doğuda bulunan ve Rus olmayan halkları bu isimle, daha doğrusu Ugor ismiyle adlandırdılar. Rusların Ugor kelimesi Almanca'ya Unger/Ungar olarak geçti. Ama bu isim Árpád'ın Macarlarına değil, daha önceleri Pannonya'da yaşayan Ural-Altay kökenli halklara aitti.

Gyula Németh bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirir:

> Macar halkının anayurdunun Ural dağlarının güneyinde, Avrupa ve Asya yörelerinde olduğunu düşünüyoruz. Bu bölge en yakın dil akrabalığımızın olduğu Vogul'ların ve Ostyak'ların o zaman ve şimdi yaşadıkları yörelere hiç de uzak değil. Atalarımızın bu toprakları terk etmelerinin nedeni büyük bir ihtimalle, doğudaki komşuları olan Bulgarların Sabirlerin baskısıyla kendi yurtlarını terk edip Kafkaslardan Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara inmiş olmalarıydı. Bu göçün tarihi 460-465'tir. Kafkaslardan inen Bulgar halkları arasında Onogurlar da vardı ve yabancı halklar Macarları çok eski tarihlerden bu yana bu halkın adıyla anmıştır.[21]

Batı literatüründe Onogur olarak tanınan halkın On-Oğuz diye bilinen Türk boyları olduğu kabul görür. Yani bu teze Batı dillerinde Macarların adlandırılması Türk kökenli kavmin adından türetilmiştir.

> Macarlar Ural dağlarının cenup mıntıkalarında bulunan ilk yurtlarından 460 sıralarında onugur kavimler birliği içinde, Kuban ırmağı boylarına gelmişlerdir. Onogur Türklerinin adı Macarların Ongur (eski Türkçe ve Slavca Ongur, Rumca Ungros, latince Hungarus, Almanca Ungar, Fransızca Hongrais vb.) adında değerli bir hatıra olarak bugüne kadar muhafaza edilmiştir."[22]

Macaristan'ın yabancı dillerdeki adının Onogurlardan, yani bir Türk kavminden kaldığı tezinden daha ilginci ise, Macarca'daki "Macar" kelimesinin de Türk kökenli olduğu görüşüdür. Uzun yıllar Türkiye'de de Hungaroloji profesörlüğü yapan tanınmış Türkologlardan László Rásonyi'nin ortaya attığı bu tez "Macar" kelimesinin Türkçe kökenli bir ad ol-

---

21 *Age.* s. 155.

22 László Rásonyi, *Macarlar ve Türkler*, Budapeşte, 1944, s. 4.

masının ötesinde de öneme sahiptir. Rásonyi bu teziyle aslında bir türlü tatmin edici bir şekilde sonuçlandırılamayan Türk - Fin akrabalık tartışmasına da nokta koymayı hedeflemektedir:

> Fin - Ugorluğun en doğudaki kolu 2000-3000 yıl önce Ural dağlarının Avrupa'ya bakan ormanlık yamaçlarında yaşıyorlardı. Bu kavim kendisine bugünkü dil akrabaları Vogul ve Ostyaklar gibi Manysi adını almış olabilir. Tedrici göç sırasında cet sayılan Ugor kavmi ormanlık eski yurtlarından daha güneye, hayvan beslemeye elverişli ağaçlık bozkır bölgesine sarktılar. Orada at yetiştirmeyi de öğrendiler. Bu eski Ugor kavminin bir kısmı Uralların doğu yamaçlarına da sızmış olabilir.
>
> Burası güney ve güneydoğuda yer alan ormanlarla örtülü bozkırlar aynı zamanda Türklüğün en batıdaki bölümünü teşkil eden Onogurların yurduydu. Türkler daha teşkilatlı, hayvan besleyen, av derisi toplayan, çiftçilik ana unsurlarını bilen kavim oldukları için Ugorlara kıyasla daha üstün durumdaydılar.
>
> Onogurların ve Manysilerin uzun süre karışmasından Macar kavminin nüvesi doğdu. Macarların bugün iki adı vardır. Biri Macar. Bu Türk-eri, Kum-eri, Agaç-eri adlarına benzer şekilde Manysi-eri şeklinde gelişmiştir. Eri şüphesiz Er (kek) manasına Türkçedir. Eski Ugor Anyseri sözünden ortaçağ Macar dilinde köklerin son son kısa i, u, ü ünlüleri koparak ve sesliler ahenk kaidesina uyarak Agyar olmuş ise, aynı şekilde Manyseri sözü de Magyer, daha sonra da Magyar (Macar) olmuştur.
>
> Daha basit bir ifade ile Türkler Macarların babası, Fin Ugorlar ise anasıdır."[23]

"TÜRKİYA'NIN KRALI GÉZA'YA"

Türk halklarıyla akrabalığı savunan kesimin en önemli kanıtlarından biri de sözün gerçek anlamıyla tarihsel şahsiyetlerin tanıklığına başvurarak sağlanmıştı. Gerçekten de Bizans, İran ve Arap kaynaklı tarih kitaplarında Macar halkı "Türk" olarak adlandırılmaktadır.

Bu konudaki en ilginç örnek, Macar kavmini Karpat ovasına getiren Árpad'ın soyundan

Türkiya'nın Kralı Géza'ya

---

23 Lázló Rásony, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler.* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983, s. 6.

olan Géza (927-997) bütün Macar boylarına krallığını kabul ettirip Hıristiyanlığa da geçince, kendisine Bizans imparatoru tarafından gönderilen, krallığının tanındığı ve kutsandığı anlamını taşıyan taçtır. Daha sonra Roma'dan gelen taçla birleştirilen ve bugün hâlâ Budapeşte Ulusal Müzesi'nde sergilenen tacın üzerinde değişik motifler ve yazılar vardır. Bu kabartmalardan biri elinde haç biçiminde asa tutan Géza'yı tasvir etmektedir. Géza'nın başında krallık tacı vardır. Kabartmanın yanında ise şunlar yazmaktadır: "Türkiya'nın kralı Géza'ya".

Gerçekten de bu son derece ilginç bir örnektir. Tacın gönderildiği tarihe bir kez daha dikkat edelim; Malazgirt'ten yüz yıl kadar önce, 970'lerdeyiz. Yani ilerde Anadolu'yu istila edip "Türk imparatorluğu" olarak tanınacak olan Selçuklular ve Oğuz boyları daha Hazar denizi ve Aral gölü arasındaki bölgelerde yaşıyorlar. Orta Avrupa'ya yerleşen, Karpat ovalarında Hıristiyanlığı kabul ederek devlet kuran, böylece çevredeki Hıristiyan devletlere de Karpat ovasındaki egemenliğini kabul ettiren, Roma'dan ve Bizans'tan onay alarak meşruluk kazanan Macar devleti ise Bizans imparatoru tarafından "Türk devleti" olarak görülüyor, bu ülkeye "Türkiya", yani "Türklerin yurdu" adı veriliyor.

Macarlarla Türklerin etnik anlamda akraba olduklarını savunan tezlerin en sık başvurdukları kaynaklarından biridir bu. Elbette karşı tezler de vardır. Macar-Fin akrabalığı tezinin önde gelen savunucularından Pál Hunfalvy "Türk" sıfatının etnik köken anlamına gelmediğini, "Türk" tanımlamasının o dönemde birçok bozkır halkının ortak adı olduğunu, halklar grubu anlamında kullanıldığını söyler.[24] Yine başka araştırmacılar, Macarların Türk halklarından biri olarak kabul edilmesinde, Macarların ve Türklerin bir dönem birlikte, aynı topraklarda ve aynı devlet içinde yaşayan kavimler olmalarının önemini vurgularlar. Bu teze göre 9., hatta 10. yüzyılda Don nehri kıyılarında, yani dönemin Kazar devleti topraklarında yaşayan Macarlar, yine aynı topraklarda yaşayan Türk boylarıyla yakın ilişkiler içinde olmuşlardır. Göçebe hayat tarzı, kullanılan silahlar, giysiler ve dini törenlerin benzerliği (atla birlikte gömülmek gibi) nedeniyle Bizans tarihçileri Macarları da Türk kavmi olarak kaydetmiştir.[25]

Macarlar ve Türkler arasındaki ilişkiyi, tarihin belli dönemlerinde ortak

---

24 Hunfalvy, Pál, *Ugor vagy török-tatar eredetü-e a magyar nemzet?* Értekezések a MTA Nyelv- és Széptudományi Osztálya Köréből. XI.kötet 1. szám. (Macar Ulusu Ugor mu yoksa Türk-Tatar kökenli mi? Macaristan Bilimler Akademisi Dil ve Sanat Bilimleri Üzerine, c. XI, sayı: 1) Budapeşte, 1984.

25 István Erdélyi- Lajos Sugár, *Ázsiai Lovas Nomádok* (Asya'nın Atlı Göçebeleri) Gondolat Yayınları, Budapeşte 1982, s. 182.

bölgelerde yaşayan halkların karşılıklı doğal etkileşimiyle açıklayan bu tezler karşısında, iki halkın daha derin ilişkiler nedeniyle akraba sayılacağını savunan görüş, bu tartışmaların başlamasından elli yıl sonra da savunulmaya devam etmiştir. Şu örnekte olduğu gibi:

> Bizler de Türkler de Hunların çocuklarıyız. Tarihsel kayıtlarda biz "Türk" olarak adlandırılmışız. Bulgarlar da Hun soyundandır. Bizim ilk kralımız olan Ellák Atilla'nın oğludur. Kutsal tacımızın alt bölümü Bizans imparatoru tarafından "Türkiye'nin kralı Géza'ya" ibaresiyle gönderilmiştir.[26]

MİTOLOJİK BİR KAVRAM: İRAN'IN ÖTESİ TURAN'DIR

İran mitolojisinde, tarihsel olarak İran krallığının kapsadığı toprakların kuzeyinde kalan bölgelere, Hazar denizi, Aral Gölü, Amuderya ve Sirderya nehirleri arasında kalan bozkırlara Turan adı verilmiştir. İran mitolojisi, İran'la, yani Hürmüz ülkesiyle karşı karşıya getirdiği Turan'dan karanlıklar ülkesi olarak bahseder. İran/Turan ayırımı mitolojide sadece coğrafi anlamda, yani göl ve dağlarca oluşturulan doğal sınırlarla kesin kes birbirinden ayrılabilen toprakları değil, "iyilik" ve "kötülük" dünyasını da simgeler. İyilik ve güzelliği temsil eden "Hürmüz" ülkesinin karşısında, kuzeyde kötülük ve vahşiliği temsil eden "Ehriman"ın ülkesi bulunur. İşte bu ülke Turan'dır.

Yaklaşık 3 milyon kilometre karelik uçsuz bucaksız Turan bozkırlarının göçebe halkları, tarihin derinliklerinde sayısız defa İran'ın şehirleşen, tarım ve ticaretle uğraşan ve dolayısıyla zenginleşen bölgelerine seferler düzenlemişlerdir. Turan toprakları akarsuların olmadığı, sulama sistemlerinin gelişmediği, hayvancılıkla geçinen göçebe halkların, at sırtında ve sürülerinin peşinde sürekli hareket halinde olduğu bölgelerdir. Turan tarımla toprağa bağlanmayan, kentleşmeyen, dolayısıyla, hiçbir zaman belli bir coğrafi mekâna bağlı olmayan ve terk edemeyeceği hiçbir şeyi bulunmayan göçebe halkların topraklarıdır. Kısa sürede imparatorlukların kurulduğu ama yine kısa tarih dilimi içinde imparatorlukların dağıldığı bu bölgeler, İran gibi eski yerleşik uygarlıklara sahip kültürler açısından bilinmeyenin vahşiliğini taşır. Göçebe "Turan" yerleşik "İran" için tehlike demektir. Turan, yaratılan değerlere, seferlerle el koymak isteyen, at sırtında bir görünüp bir kaybolan, savaşkan, yabancı ve bilinmeyen bir kültüre sahip göçebe bozkır halklarının, tehlikeli, bu nedenle de uzak durulması gereken ülkesidir.

---

26 *Túrmezei, Lázsló, Magyarországi Túran Szövetsége vázlatos története* (Macaristan Turan federasyonunun kısa tarihi) Budapeşte, 1938.

Roma kültürü nasıl Asya bozkırlarının barbar halklarının yaşadığı bölgelere, bu halkların ortak adı olarak "Skyta" adını vermişse, Turan da İran uygarlığının kuzeyinde yaşayan vahşi göçebe halkların ortak adıdır. Roma kültüründe "Tanrının gönderdiği ceza" olarak görülen kuzeyin barbar göçebe kavimleri, İran mitolojisinde kötülük tanrısı "Ehriman"ın hizmetindeki yıkıcı güçlerdir.

İran edebiyatının ölümsüz şairlerinden Firdevsi 975'te kaleme almaya başladığı başyapıtı *Şehname*'de Turan ülkesinden ayrıntılarla bahseder. Bu uzun destanda Turan ülkesi hükümdarı Efrasiyab'ın[27] İran hükümdarı Keyhüsrev'le yıllarca süren savaşları ve sonunda Efrasiyab'ın öldürülüşü anlatılır.

Divan şiirinde de Turan doğu bozkırlarının ülkesi olarak yer alır. Ama Turan hep İran'la birlikte gündeme gelir. Nef'i bir şiirinde şöyle der:

Saadetle otağını kurmadan serhadd-i İran'a
Düşe Turan-zemine saye-i tuğ-i ser-efrazı28

"YÜZÜNÜ DOĞU'YA DÖN: TURAN'I BULACAKSIN!"

Macar siyaset literatüründe 19. yüzyıl sonlarından itibaren önemli bir yer edinen Turan kavramının güçlenmesi, bu hareketin ırksal ve hatta dilsel değil, coğrafi ve etnokültürel bir hareket olduğununun vurgulanmaya başlamasıyla aynı zamanlara denk düşer. Burada hareket noktası, dünyanın diğer yörelerinden derin coğrafi farklılıklar taşıyan ortak bir bölgede yaşayan halkların insan coğrafyası anlamında taşımak zorunda oldukları ortak özellikler olmuştur.

Turan ideolojisini kurumlaştıran Macar araştırmacıları, hayvancılığa dayalı göçebe ekonomisini yaşayan halkların, etnografik olarak, dünyanın diğer yörelerindeki halklardan farklı bazı ortak özelliklere sahip olduklarını söylerler. Dönemsel kuraklıklar, iklim yüzünden ortaya çıkan açlık, otlakların paylaşımı ve sıkı bir devlet yapısına, yani merkezi bir otoriteye bağlı olmama gibi özellikler nedeniyle Turan kavimleri sık sık karşı karşıya gelmiştir. Bu ise tarihin değişik dönemlerinde kuzey ve doğudan güney ve batıya kavimler göçüne neden olmuştur.

Turan kavramını ilk kullanan Macar araştırmacılardan Miksa Müller, Latin, Germen ve İbrani-Arap ırkından olmayan Asya halklarını yukarıdaki ortak özellikler ve dilsel yakınlık nedeniyle Turan halkları adı altında tek bir grup olarak toplar. Müller, Turan kavimlerini kuzey ve güney kolu ol-

---

27 Efrasiyab, Alp Er Tunga'ya İran edebiyatında verilen addır.

28 Otağını saadetle İran sınırına kurmadan önce, yüksek tuğunun gölgesi Turan topraklarına düşsün.

mak üzere iki alt gruba ayırır. Ural-Altay grubu olarak da adlandırdığı "kuzey" kolunun daha sonra Tunguz, Moğol, Türk-Tatar, Fin-Ugor ve Samoyed olarak beş ayrı dala ayrıldığını öne süren Miksa Müller, Turan'ın güney kolunun da Tamal, Tibet-Botan, Tay-Siyam (bugünkü Tayvan halkı) ve Malay (bugünkü Malezya) olmak üzere dört daldan oluştuğunu iddia eder. Miksa Müller'in teorisinde Turan düşüncesinde halkların ırksal ve dilsel kökenleri gibi kriterler belirleyici olmuştur.

Daha sonraları bu temel etrafında çerçevesi çizilmeye çalışılan Turan ülküsü kapsamına Macarlarla sıkı tarihsel ilişkide bulunan Asya bozkır halkları başta olmak üzere birçok halk dahil edilmeye başlanır. Macar Turancılığına göre Ural-Altay, Fin-Ugor ve Uzak Asya halkları Turan halklar ailesini oluşturur: Yani Macarlar, Finler, Estonyalılar, Slavlaşmamış Bulgarlar, Türkler, Tatarlar, Türkmenler, Kırgızlar, Özbekler, Başkırlar. Bu halkların birliği daraltılmış Turan'dır. Eğer Turan genişletilirse bu çerçeveye Japonlar, Koreliler, Moğollar, Çinliler, Siyamlılar, Tibetliler de dahil edilmelidir.

Halk olarak değil ülke olarak bakıldığında ise 20. yüzyıl başlarında Turan ülkeleri olarak tanımlanan ülkeler şunlardır: Macaristan, Finlandiya, Bulgaristan (bir ölçüde), Türkiye, Japonya, Çin, Tibet, Nepal ve Siyam.

20. yüzyılın başlarında, özellikle de 1910'ların sonlarında Turan halklarının tanımlanmasında dil ve ırk kriterleri ikinci plana atılmaya, coğrafi ve etnokültürel özellikler ön plana çıkarılmaya başlanmıştı. Macar Turancıları zaman zaman, dünyadaki siyasal konjüktüre bağlı olarak ırkçılığa da yönelecek, ama Avrupa'da köktenci-faşist hareketlerin gelişeceği döneme kadar Turancılık bütünsel bir hareket olarak tam anlamıyla ırkçılığı savunmayacaktı. Macaristan'da Turan hareketinin yaratılmasında büyük düşünsel katkıları bulunan, daha da önemlisi Turan hareketinin siyasal bir hareket olarak ortaya çıkmasında belirleyici olan, 1940'lara kadar Macaristan siyaset sahnesinde de başbakanlık dahil önemli roller üstlenen Pál Teleki 1918'de yayımlanan bir makalesinde şu düşüncelerini dile getirir:

> Tarihsel geleneklerimiz nedeniyle biz hareketimize Turan adını verdik. Bu ne oranda haklıdır?
>
> İran-Turan ayırımı dil ve ırk farklılıklarından kaynaklanmamaktadır. Turan Orta Asya'nın göçebe halkları için kullanılan ortak bir tanımlamadır. Turan coğrafi bir kavramdır, ama sadece toprak coğrafyası anlamında değil, etnografya coğrafyası anlamında da.[29]

---

29 Pál Teleki, "Turan sadece coğrafi bir kavramdır," *Turan Dergisi*, 1918, s. I-II (bkz. Ek 1).

Turan hareketini dil ve ırk temelinden, coğrafya ve kültür temeline çeken bu ilginç dönüşün iki temel nedeni vardır:

Birincisi, dünya siyasetindeki konjonktürdür. Almanya, Avusturya - Macaristan ve Osmanlı imparatorlukları, Avrupa, Asya ve Afrika'nın yeniden paylaşılması çatışmasından o güne kadar görülmemiş boyutlardaki bir dünya savaşına dönüşen büyük mücadeleden yenik ve büyük kayıplarla çıkmışlardır. Bu ağır yenilgi bütün siyasetler üzerinde etkili olmuştur. Topraklarının 2/3'ünü, nüfusunun ise 1/3'ünü başka ülkelere bırakmak zorunda kalan Macaristan büyük savaşın en ağır bedel ödeyen taraflarından biridir. Ölümcül yenilgiden çıkış arama çalışmaları Macaristan'da 1918'lerde siyasette solun ağırlığını arttırırken, sağ ideolojiler ise merkeze doğru kaymaya başlar. Geleneksel sağın radikalleşmesi, kısa sürecek olan Konsey Cumhuriyeti'nin ardından kurulan totaliter rejim döneminde gündeme gelecektir. Ama o yıllara kadar Macar Turancıları da radikal siyasetlerini törpüleyeceklerdir.

İkinci neden de Macaristan'da Turancılığı hem düşünsel ve hem de siyasal bir hareket olarak geliştiren çekirdek kadronun son derece yetkin, uzmanlık alanlarında dünya literatürüne girecek düzeyde bilimadamlarından oluşmasıdır. Turan araştırmaları bilim adamlarının beklediği sonuçları ver-

mez. Bilimsel araştırmalar, Asya'nın dört bir köşesine gönderilen araştırma ekiplerinin yerinde gözlemleri ve incelemeleri temel tezleri kanıtlayamamaktadır. Bu araştırmalar, çapı böylesine geniş tutulan Turan halklarının ırk ve dil birliğini, ya da hiç olmazsa bu halkların ortak ırk ve dil kökenini bilimsel olarak kanıtlayacak kesinliğe ulaşmamaktadır. Turan ideolojisini geliştiren ve ona uygun siyasi bir söylem ve örgütlenme de yaratan bilimadamları bu durumun farkına vardıkları andan itibaren, bilimsel açıdan da kabul edilebilir başka faktörleri ön plana çıkarmaya başlamışlardır.

Bunun en somut örneği Macar Turancılığının önde gelen ideologlarından Pál Teleki'dir. Bir ideoloji olarak Turan'ın başarılı olmasını isteyen siyasetçi "Teleki"yle, Turan halklarının geniş birlikteliğini bilimsel olarak kanıtlamak isteyen tezlerin yetersizliğini çok çabuk kavrayan bilim adamı "Teleki"nin yaşadığı iç çelişki ilginçtir. Irk ve dil gibi bağlayıcı kriterlerin bilimsel anlamda tam olarak kanıtlanamadığının farkına varan Teleki bu iki kriteri "olmazsa olmaz" kriter olmaktan çıkarır, geri plana iter ve yerlerine coğrafi ve etno-kültürel bağları yükseltir. Şöyle der makalesinde:

> Turancılık kendisi için ne zaman bilimsel destek arasa, her defasında hedefin o kadar ilerisine gitti ki, çok kolay yalanlanabilir oldu..[30]

---

30 *Age.*

Teleki, açıksözlülükle dile getirdiği bu saptamanın ardından, bilimadamı kimliği ve siyasetçi kimliği arasındaki açmazı, bu derin iç çelişkiyi, ilginç formülasyonuyla aşmayı deneyecek ve şu değerlendirmenin ardına sığınacaktır:

> Siyasi hareketlerin ve ülkülerin haklılığının kriteri hiçbir zaman bilimsel hakikat olmamıştır. Bilimsel hakikat doğrulasın, ya da yalanlasın fark etmez. Siyasi hareketlerin ve ülkülerin haklılığının kriteri ülküye olan inancın güçlü olması ve başarıdır.[31]

Türkiye'de Türk halkların birliği olarak yorumlanan, bu anlamda pan-Türkizmle özdeşleşen Turan kavramının Macaristan'da farklı algılanması, daha sonraları iki ayrı ülkede Turan hareketinin ilişkilerinde sıkıntılar ve sorunlar da yaratacaktır. Macar ve Türk Turancılarının ayrı düştüğü önemli bir farktır bu. Macar Turancıları, Türk Turancılarının Türk olmayan halkları dışlayıcı tutumunu kabul etmeseler de anlamaya çalışmışlar, ara formüller üretmek için çaba göstermişlerdir:[32]

> Bir coğrafi kavram olarak ortaya atılan Turan Türklükle sık sık özdeşleştiriliyor. Bu durum çok haksız da sayılmaz. Çünkü bugün bizim Turan diye adlandırdığımız bölgeler, bu bölgelerde antikçağlarda farklı halklar yaşasa da, hatta bu yöreler bugün yine farklı halkların yurdunu oluştursa da, tarihsel anlamda en parlak çağlarını Türklüğün ortaya çıkmasıyla yaşamışlardır.[33]

"TURANCILIĞIN, YANİ MACAR OLMANIN BİRİNCİ ÖDEVİ..."

19. yüzyılın son çeyreğinde yoğunlaşan Macar anayurdunu bulmaya yönelik araştırmalar, başka halklarla dil ortaklığı üzerine incelemeler, Turan ülküsünün olgunlaştığının net işaretiydi. Artık yön belli olmuştu. Macaristan yüzünü Asya'ya dönmeli, geleceğini, geçmişinin de bulunduğu o topraklarda aramalıydı. Tüm bunların sonucu olarak Turan Cemiyeti, toplumun önde gelen bilimadamlarının, siyasetçilerinin ve yazarlarının bir araya gelmesiyle 1910 yılında kuruldu. Turan Cemiyeti her ne kadar Macar ve Türk halklarının tarihi akrabalığı ve Macar kavminin Asya kökenli olduğu iddiası üzerine kurulduysa da, aslında Turancılığın bir ideoloji olarak neden Macaristan'da doğduğu sorusuna verilecek yanıt 20. yüzyıl başlarının koşullarında aranmalı.

Avusturya-Macaristan monarşisinde ikinci başkent olan Budapeşte, Vi-

---

31 *Age.*
32 *Age.*
33 *Age.*

yana'ya karşı 16., 17. ve 18. yüzyıllarda üç kez silahlı ayaklanmaya kadar varan bağımsızlık savaşı vermişti. Her üç ayaklanma da Macarların yenilgisiyle sonuçlanmıştı.

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın başları Avrupa'da yeni güç dengelerinin oluştuğu yıllardı. Avusturya-Macaristan monarşisinin güç kaybetmesi ve yükselen Panslavizm ve Pangermanizm karşısında Macar milliyetçileri Macar ulusal bağımsızlığı için yeni hayat sahaları ve yeni müttefikler aramak zorunda kaldılar. Macaristan'da siyasetçilerin bir kısmının yüzünü Doğu'ya dönmesinde Hıristiyan Batı'ya karşı duyulan güvensizlik de rol oynadı. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Macaristan'ın topraklarının üçte ikisini komşu ülkelere kaptırması ve bunun Batı Avrupa devletlerinin onayıyla gerçekleşmesi ise rotayı Doğu'ya çeviren bu ideolojinin haklı olduğu düşüncesini yaygınlaştırdı. İşte Turancılık Macaristan'da bu koşullarda doğdu ve oradan dünyaya yayıldı[34] (bk. Ek 2).

Bu nokta ilginçtir: gerçekten de 20. yüzyılda Türkiye'de Pantürkizmin ve Türk milliyetçiliğinin öncüsü olarak ortaya çıkan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temel siyasi akımlarından biri haline gelen Turancılık, bir ideoloji olarak Türk kökenli dünyanın dışında bir başka ülkede, Macaristan'da geliştirilmiş ve ilk kez orada örgütlü bir yapıya kavuşmuştur. Macaristan'da bütün dünyada örgütlenmek açık hedefiyle ortaya çıkan Turan Cemiyeti'nin kuruluşu 1910'dur. Türkiye'de ise ilk Turancı cemiyet olan Turan Neşr-i Maarif Cemiyeti'nin kuruluşu 1911, Türk Ocakları'nın kuruluşu ise 1913'tür.

Macaristan Turan Cemiyeti'nin kurucuları Kont Teleki Pál, Cholnoky Jenö, Gyula Pekar, Béla Vikar, Aladár Bán gibi tanınmış toplumsal şahsiyetlerin, tarihçi Sándor Márki, şair Árpád Zemplényi gibi edebiyatçıların da aralarında olduğu simalardan oluşuyordu.

Turan Cemiyeti öncelikle bir bilim araştırma cemiyetiydi. Macar halkıyla akraba halkların tarihlerinin, edebiyat ve kültürlerinin araştırılması birincil hedef olarak tespit edilmişti. Cemiyet, Turan halklarının en batıdaki üyesi olarak gördüğü Macaristan'a Turan halklarının önderliği rolü de biçiyordu elbette. Bilimsel araştırmalar sürdürülecek, bu ülkelerin ekonomik, kültürel ve sosyal hayatları incelenecek, Macaristan'la yakınlık sağlanacak ve bu yakınlık tarafların yararına olacaktı.

Cemiyetin kuruluşunu duyuran broşür Turan Cemiyeti'nin amacını şöyle özetliyor:[35]

---

34 François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

35 *Túráni Társaság proramja* (Turan Cemiyeti programı), Budapeşte, 1910.

Turan cemiyetinin amacı; Asya ve bizle akraba Avrupa halklarının bilim, sanat ve ekonomilerini incelemek, onları yurt içinde ve yurt dışında tanıtmak, geliştirmeye yardımcı olmaktır. Yine, bu kardeş halkların çıkarlarını Macaristan'la bütünleştirmeye çalışmak da amaçlarımız arasındadır. Cemiyetimiz çıkarcı değildir.

Siyaset, din ve mezhep sorunlarının ve kişisel problemlerin faaliyet alanımıza girmesine kesinlikle izin verilmeyecektir. Öncelikle bilimsel olan çalışmalarımızda, ticari ilişkilere asla yer yoktur.

Cemiyetimiz amaçlarını Turan kökenli olmayan halklarla işbirliği ve diyalog içinde gerçekleştirmeye özen gösterecektir.

Turan Cemiyeti yeni bir dünyaya olan özlemini dile getirirken, bu dünyanın nasıl kurulacağı yolundaki fikirlerlerini de açıkça ifade ediyordu. Cemiyet bu yıllarda "barışçı" dönüşümlerin mümkün olabileceğini, dünya dengelerinin akılcı yöntem ve bilimsel araştırmalarla haklılığı kanıtlanmış tezler uyarınca "barış içinde" değiştirilebileceği umudundaydı. Yeni bölgesel ittifakların, ekonomik ve kültürel birlikteliklerin geri kalmış halkların "makus kaderlerini" aşıp çağdaş uygarlığı yakalamada vazgeçilemez çözüm olduğunu düşünüyorlardı. Bu süreçte de Macar halkına diğer mazlum Turan halklarının kurtarıcısı rolünü biçiyorlardı. İttifaklar gelişecek ve bu yeni kurulacak dünyanın liderlik rolünü de Macaristan üstlenecekti.

Cemiyetimiz en önemli ödevlerinden biri olarak kardeş uluslar arasında birliği sağlamayı ve Turancı birlik bilincinin yaygınlaştırılmasını görüyor. Turancılığın, yani Macar olmanın birincil ödevi bu. Turan ülküsünü öğrenen ve bunu yaygınlaştıran herkes gelecekteki büyük Macaristan'ın sınırını genişletiyor ve güçlendiriyor demektir."[36]

Bu arada, Turancılığın, bir fikir hareketinden örgütsel bir yapılanmaya dönüştüğü bu yıllarda, aslında çok derin olan iç çelişkisini faaliyetlerine ve cemiyetin siyasetine de yansıtmak zorunda kaldığını da belirtelim. Bir yandan barış içinde oluşturulabilecek yeni bir dünyanın ekonomi ve bilim silahıyla şekillendirilebileceği varsayılırken ve savunulurken, öte yandan "kurtarıcılık misyonunun" ve "lider halk imajının" Turan ideolojisi içinde bu dönemde ortaya çıkıyor olması, geleceğin karanlık ve kanlı labirentlerinde hareketin ulaşacağı dönemeçlerin işaretini de veriyordu. Lider ülke ve lider ulus ideolojisi, süreç içinde sözü geçen ulusun diğerlerine göre üstünlüğünün kanıtlanması gereksinimini de yaratıyordu. Macar Turancılarının önde gelen temsilcilerinden Alajos Paikert'in *Turan* dergisinin 1913'te yayımlanan 1. sayısında dile getirdiği düşünceler bu çelişkiyi açıkça ortaya koyuyor:

---

36 Gula Pekr, *Turan Dergisi*, 1917, s. 2.

Bir çoğumuz için şu düşünce henüz alışkın olmadığımız bir yenilik içeriyor: Bir zamanlar sahip olduğumuz yurdumuz, yani geçmişimiz belki aslında geleceğimiz anlamına da geliyor. Bu cesur hedefin hayata geçirilmesi biz Macarlar için özel bir görev. Kılıçla ve zorla değil, ciddi bilim, yaratıcı sanat ve amaca yönelik girişimlerle, yani uygarlığın bugün ulaştığı düzeyin en güzel ve en haklı silahlarını kullanarak kardeş halklar için düşünsel, ahlaki ve maddi gelişme imkânı yaratacak, onların çağdaş uygarlık içindeki yerlerini almalarına yardımcı olacağız.
Avrupa'dan Asya'ya, Dévény'den Tokyo'ya kadar Turanı aramak, sevgi ve başarıyla geliştirmek, geçmişte, bugünde ve gelecekte kendimiz için ve dünya için dost ve müttefik edinmek... İşte bu amaç çevresinde bütünleşeceğiz.

Turancılık düşünce hareketinden siyasi harekete dönüşmüştü. Turancıların kendilerini açıkça siyasi hareket olarak nitelemeseler de, ulusu, bölgesel dengeleri, hatta ülkeler arasındaki ilişkileri değiştirme gibi iddialı bir hedef çerçevesinde bir araya gelmeleri bunun işaretiydi. Örgütsel bir yapı da oluşturan Turancıların milli özellikleri vurgulamasında elbette 20. yüzyıl başlarının Orta ve Doğu Avrupa'sında yükselen milliyetçi hareketlerin de etkisi olmuştu. Bu dönem Balkan halklarının Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ulusal programlar ve hedefler etrafında bütünleşip "ulusal devlet" kurma çabalarının yoğunlaştığı dönemdir. Ama bu çabaların gündeme geldiği yer sadece Balkanlar değildir. Güney Slav bölgeleri de karışıktı. Bu halklar arasında Avusturya-Macaristan'dan ayrılmayı amaçlayan siyasi hareketler güçlenmekteydi. Tüm bu eğilim Macaristan Turan hareketini de ırkçı-milliyetçi bir zemine doğru kaydırıyordu. Hareketin ideologu, cemiyetin kurucusu Pál Teleki'nin 1913'teki bir konuşmasındaki şu cümleler dikkat çekicidir:

Bugün bilinçli Turancıların giderek arttığı yurdumuzda ırkımızın, ırk kültürümüzün ve milli özelliklerimizin geliştirilip güçlendirilmesinin insanlık adına birincil ödevimiz olduğu artık tartışılmayacak kadar açık, çünkü birey, dünya insanlığına kendi ırkının özelliklerini geliştirerek hizmet edebiliyor.
Bunun da ötesinde bu görevin çıkarlarımızla da doğrudan bağdaştığını biliyoruz. Bir zamanlar askeri anlamda ve kültürel düzeyde kat kat üstün olduğumuz çevremizde bize yabancı, başka ırklardan halklar bugün artık ulusal bilinçlerini güçlendirerek güçlü ulus devletleri kurma yoluna girdiler.[37]

Kont Pál Teleki

Turan Cemiyeti'nin kurucularından Kont Pál Teleki'yi biraz daha yakından tanımak yararlı olacaktır. Çünkü Teleki genç yaşlarda Macar Bi-

37 Dr. Pál Teleki'nin 31 Ocak 1914 tarihli Genel Kurul konuşması, *Turan Dergisi*, 1914.

TURÁN

A TURÁNI TÁRSASÁG (MAGYAR ÁZSIAI TÁRSASÁG)
FOLYÓIRATA.

SZERKESZTŐ: PAIKERT ALAJOS.

29

Főmunkatársak. Abdul Latif, Almásy György dr., Balogh Elemér, Bálint Imre, Bánffy Miklós gróf, Cholnoky Jenő dr., Dechy Mór dr., Erődi Béla dr., Goldziher Ignác dr., Gombócz Zoltán dr., Halász Gyula, Havass Rezső dr., Hegedüs Loránt dr., Kmoskó Mihály dr., m. Kovács Jenő dr., Lendvay Károly, Lóczy Lajos dr., Mandello Gyula dr., Mehely Kálmán, Milleker Rezső dr., S. Nagy Lajos, Nemeth Gyula dr., Pekár Gyula, Penigey Antal, Sebestyén Gyula dr., Sebők Imre dr., Szegli Dezső, Szinnyey József dr., F. Takács Zoltán dr., Teleki Pál gróf dr., Tóth Jenő, Vargha Gyula dr., Vikár Béla, Wegener György dr., Zempléni Árpád stb. stb.

I. ÉVFOLYAM. 1913. 1—3. SZÁM.

Turan dergisi, 1913

limler Akademisi üyesi olabilecek kadar yetkin bilimadamı kişiliğini, becerikli ve gelecek vaadeden bir siyasetçi kimliğiyle bağdaştırmayı başaran, 20. yüzyılın bütün fırtınalarını kendi maceralı hayatında da yaşayan ilginç bir şahsiyettir. Teleki'nin hayatıyla tanışırken, aslında bir anlamda 20. yüzyılın siyasal ve sosyal fırtınalarının ve bu kargaşa içinde "Macaristan gemisini" karaya oturmaktan kurtarıp engin denizlerin ötesindeki "vaadedilmiş topraklar"a ulaşmayı mümkün kılacak rota tespit etmeye çalışan Turan hareketinin de izini sürmüş oluyoruz.

Macaristan'ın tanınmış ve eski aristokrat ailelerinden Teleki'lerden Pál Teleki 1879'da doğdu. 1903'te doktorasını da tamamladığında adı artık coğrafya ve harita bilim dalının yetenekli uzmanları arasında anılmaya başlamıştı. 1913'te, yani 34 yaşında Macar Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi.

Teleki bilim ve siyaset faaliyetlerini paralel yürüttü; 1905'te, daha 26 yaşında parlamentoya seçildi. Ama o yıllarda henüz ciddi biçimde siyasetle uğraşmıyordu. Turancılık üzerine, Turan ülkeleriyle ilgili bilimsel, öncelikle de coğrafi araştırmaları nedeniyle dünya coğrafya literatüründe tanınmıştı. 1910'da kurulan Turan Cemiyeti'nin aktif kurucu üyelerindendi, sonra başkanlık görevini üstlendi.

Ulusal çıkarları "Batı'yla ittifak, ama ekonomik yayılma alanı olarak gözleri ve dikkatleri Doğu'ya çevirmek" ilkesiyle savunmaya çalışan Teleki'nin siyaset anlayışı bu anlamda muhafazakâr sağın argümanları temelinde yükselmişti. Teleki'nin, Macar ulusunun tekrar güçlenmesi, bölgesel hegemonya kurabilmesinin fetihlerle değil, öncelikle ekonomik ve teknolojik üstünlükle sağlanabileceğini savunan grubun sözcüsü olduğu anlaşılıyordu. Dünya savaşının arifesinde, 31 Ocak 1914'te Turan Cemiyeti kongresinde, o zaman artık başkan olan Pál Teleki şunları söylüyordu:

> Evet, biz ekonomik anlamda hakimiyet kurmak istiyoruz. Bu öncelikle monarşinin dış politikasına dahil olan yerler için geçerli, ama sadece bu sınırların içine kapanıp kalmayacağız, büyük devletlerden Almanya'nın, İngiltere'nin, küçük devletlerden Hollanda ve Belçika'nın yaptığını yapacağız.
> Şu tarihi dönemde bizim sömürgelerimiz yok, sözün dar anlamında sömürge edinme peşinde de değiliz. Ama küçük Belçika'nın girişimci sanayicileri, tüccarları, bilimadamları nasıl küçük ülkelerine dünyanın dört bir köşesinde zenginlik ve ün kazandırıyorlarsa, benzer başarıları biz neden elde etmeyelim?[38]

Kont Pál Teleki, Macar ulusunun "şanlı" günlerinin geri getirilebileceği düşüncesini taşıyordu. Ona göre önemli olan ulusun tekrar özbenli-

---

38 *Age.*

ğini hatırlaması ve kendine yakın halkların ve kültürlerin yaşadığı bölgelerde doğal liderlik rolünü üstlenebilmesiydi. Bu anlamda, yurtiçinde sağlanacak yeniden yapılanma, ulusal kalkınma, işin sadece başlangıcıydı. Şöyle diyordu:

> Bizim ödevimiz sadece yurtiçinde yaşayan Macarlar arasında ulusu güçlendirmek, birlik ve gelişme sağlamakla sınırlı değil. Bunu sınırlarımızın dışında da yapmak zorundayız. Macarların ve diğer Turan uluslarının yaşadığı her yerde bulunmak, faaliyet göstermek, bizden olanlara kol kanat germek zorundayız.[39]

Teleki'ye göre bu gerçekleştirebildiğinde, Macaristan'ın var olan potansiyel zenginliklerini hayata geçirmemesi ve dünyada kendine yakışır lider rolü üstlenmemesi için hiçbir neden kalmıyordu. Teleki bu süreçte en fazla eğitimli ve uzman kadrolara güveniyordu:

> Mükemmel mühedislere, tüccarlara, girişimcilere biz de sahibiz. Uzmanlarımız Avrupa'da, Amerika'da, Asya'da, hatta Avustralya'da son derece önemli görevlerde bulunuyorlar.[40]

Pál Teleki, Turan hareketinin, ulusal özelliklerin güçlendirilmesi ve ulusal zenginliklerin harekete geçirilmesi temelinde yükseleceğini vurgulasa da, bu milliyetçiliğin Turan uluslarından olmayan diğer ulusların hayati çıkarlarına zarar vermemesi gerektiğini her fırsatta hatırlatmak ihtiyacını hissediyordu. Teleki'nin düşü, dünya tarihinde dönem dönem değişen bölgesel kalkınmanın ağırlığını Asya'ya, daha somut olarak da Turan halklarının yaşadığı bölgelere çekebilmek, bu süreci başlatacak dinamikleri harekete geçirmekti. Siyasal, dinsel ve ırksal çelişkiler yaratmadan ulusal kalkınmanın ve bölgesel dönüşümün nasıl sağlanacağını ise şöyle ifade ediyordu:

> Bizim bu çabalarımızın hareket noktası siyasi, dini, ırksal kriterler olmayacaktır. Cemiyetimizin tüzüğünde de belirttiğimiz gibi, siyasi ve dini konular cemiyet içinde tartışılmayacak. Amaçlarımıza ulaşmak için Turan kökenli olmayan uluslarla görüş birliği sağlamaya özen göstereceğiz. Ama bu, bizim bilinçli ve enerjik bir ulusal çizgi izlememize engel teşkil etmiyor. Dünyamız bugün öyle bir noktaya geldi ki, zayıflayan, güçsüzleşen, çevresindeki uluslara göre ekonomik ve kültürel bakımdan geri kalan ulus artık var olma hakkını kaybediyor, geriliyor ve tarihin karanlıklarında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor.
>
> Macar ulusunu parlak ve büyük bir gelecek bekliyor. Almanların ve Slavların döneminin ardından Turan uluslarının şanlı döneminin başlayacağı kesindir.

---

39 *Age.*
40 *Age.*

Turan uluslarının Batı temsilcileri olan biz Macarlara düşen tarihsel görev 600 milyonluk Turan uluslarının düşünsel ve ekonomik lideri olmaktır.[41]

Pál Teleki Birinci Dünya Savaşı sırasında "Ulusal Sivil Savaş Komisyonu" başkanlığını yaptı. Savaş bittiğinde ise üniversite öğretim üyeliğine geri döndü. 1919'da Macaristan Konsey Cumhuriyeti döneminde ülkenin güney kenti Szeged'de Amiral Miklos Horty tarafından oluşturulan muhafazakâr-milliyetçi hükümetin dışişleri bakanlığına getirildi. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Macaristan'ın durumunu düzenleyen ve bu ülkenin topraklarının üçte ikisini, Macar nüfusunun da üçte birini kaybetmesine neden olan Trianon barış antlaşması onun dışişleri bakanlığı döneminde imzalandı.

Konsey Cumhuriyeti döneminin ardından Szeged'den Budapeşte'ye taşınan hükümette de 1920'den itibaren dışişleri bakanlığı yaptı. Hükümetteki görüş ayrılıkları nedeniyle görevinden istifa etmesinin ardından yeni hükümeti kurdu, ama bu hükümet bir yıl sonra istifa etmek zorunda kaldı.

Turan'ı coğrafi bir kavram olarak değerlendiren, ama sonuçta bu temelde gelişen siyasetin savunuculuğunu yapan Kont Pál Teleki İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar Macaristan siyasetinin belirleyici ögelerinden biri olarak kaldı. 1941'de Macaristan'ın başbakanıydı. Hitler Almanyasıyla kurulan ittifakta rolü vardı. Ama Almanya'nın verdiği sözü tutmaması, Yugoslavya'yı işgal etmesi üzerine intihar etti.

Turan Dergisi

1910'da kurulan Turan Cemiyeti kısa bir ilk kuruluş aşamasının hemen ardından 1913 yılında *Turan* dergisini yayımlamaya başladı. Dergi güçlü bir kadro tarafından çıkarılmakta ve birkaç dilde birden araştırma ve bilimsel makaleler içermekteydi. Macarca, Türkçe, Almanca ve Fransızca makalelerin yer aldığı *Turan* dergisinin 1913'te üç sayısı çıkabildi. Cemiyet belli dönemlerde ara vermek zorunda kalsa da, İkinci Dünya Savaşı'na kadar dergiyi yayımlamaya devam etti.

1921'den itibaren *Turan* dergisine paralel bir dergi daha çıkarılmaya başlandı. Bu derginin adı *Körösi Csomo Archivum*'du; aslında *Turan* dergisinin yayımlanmadığı zamanlarda onun bir devamı olarak işlev gördü. Derginin ilk sayısında "programımız, *Turan* dergisinin ilk sayısında ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir"[42] denilirken aslında bu iki derginin aynı kulvarda, hatta yakın ilişki içinde olduğu açıkça ifade ediliyordu. Dergide makalelerin Almanca, İngilizce ve Fransızca yayımlanabileceği, böylece

---

41 *Age.*

42 Doç. Dr. Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Kitapevi, 1995, s. 132.

daha çok yabancı bilimadamının dikkatinin dergiye çekilebileceği vurgulanmıştı. Dergi Macar Turancılarının fikirlerini uluslararası platformlara taşımayı amaçlamaktaydı.

TURAN: COĞRAFİ KAVRAMDAN IRKÇILIĞA

Turan Cemiyeti oldukça hareketli bölünme-birleşmeleri izleyen gelişme süreciyle 1930'ların sonlarına kadar varlığını sürdürdü. Kurulduğunda Turanı coğrafi bir kavram olarak algılayan ve ortak bir coğrafya üzerindeki halkların ekonomik birlikteliğini savunan Turancılık, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında artık sadece ırkı değil, ırksal temizliği de savunan bir ideolojiye dönüşmüştü.

1910'da kurulan Turan Cemiyeti 1916'da genişletildi. Adının başına Macar Doğu Kültür Merkezi ibaresi eklendi. Böylece Doğu'daki, yani Asya'daki akraba halklar üzerine ekonomi, bilim, tarih, edebiyat ve kültür alanlarında araştırma yapmanın kurumsal çerçevesi ortaya çıkarıldı (bkz. Ek 3).

Macar Doğu Kültür Merkezi -Turan Cemiyeti önceleri Turan halkları arasında kültürel ve düşünsel yakınlık kurmayı hedefliyor ve bu konuda araştırmalar yapıyordu. Sonraları hareket bir adım daha attı, ekonomik faaliyetleri koordine etmek üzere bir merkez daha kurdu: Macar Doğu Ekonomi Merkezi, Turan halkları arasındaki ekonomik ilişkileri koordine etmeyi ve ticareti geliştirmeyi amaçlıyordu.

Macar Doğu Kültür Merkezi-Turan Cemiyeti ve Macar Doğu Ekonomi Merkezi Budapeşte'de bir üst organ tarafından birleştiriliyordu: Macar Doğu Federasyonu adı verilen bu üst organda, Turan hareketinin ekonomik ve kültürel kollarının eşgüdümü sağlanıyordu.

1920'ye gelindiğinde Turancılar artık dünyada yaygın bir Turan örgütlenmesi zamanının geldiğini düşünüyorlardı. O yıl 9 Turancı cemiyet ve birliğin katılımıyla Macaristan Turan Federasyonu kuruldu. Bu kuruluşun amacı şöyleydi:

> Macar ırkının önde gelen çıkarlarını korumak, geleneklerini yaşatmak ve geliştirmek, Macarlık bilincini koruyup ilerletmek. Federasyonumuz bu amaçların Turan halklarıyla birlikte, ekonomik ve kültürel işbirliğiyle hayata geçirilebileceğini düşününmektedir.
> Büyük ülkümüz bu süreç içinde değişen dünya koşullarının önemli bir dinamiği olarak hayat bulacaktır.
> Her Turan halkı kendi Turan Federasyonunu kurmalıdır. Bu federasyonlar daha sonra Dünya Turan Konfederasyonu adı altında birleşmelidir.[43]

---

43 László Turmezei, *Magyarország Turáni Szövetség Rövid Története*, Budapeşte, 1938.

Dünya çapında Turancıların birleştirilmesi amacı doğal olarak Macaristan'ın hemen komşusu olan Rusya'da bu sırada olup bitenlerle de yakından ilintilidir. Büyük Ekim devrimiyle sosyalist bir yapılanma içine giren Rusya'daki yeni rejimin enternasyonalist girişimleri ve Macaristan'da da gündeme gelen yayılma eğilimi Turancıları tedirgin etmiş olsa gerek. Bu tedirginlik, Macar Turancılarını uluslararası propaganda çalışması sürdüren Sovyetler Birliği'ndeki yeni rejime yine uluslararası faaliyetle karşı çıkılabileceği sonucuna götürdü (bkz. Ek 4).

1921'de Turan Cemiyeti'nin bilimsel faaliyetlerini örgütlemek amacıyla bir dernek daha kuruldu. Bunun adı da Körösi Csomo Cemiyeti'ydi.

Macar Turancıları bu yıllar içinde öncelikle Türkiye ve Bulgaristan olmak üzere, diğer "Turan ülkeleri"nden çok sayıda öğrenciyi Macaristan'a getirdiler. Yüzlerce Türk öğrencinin Macaristan'a nasıl getirildiği ayrı bir bölümde ele alınacak. Ama burada şunu belirtelim ki, bu dönemde Budapeşte'de Turan öğrencileri için bir yurt, bir cami, Turan ülkeleri eserlerini içeren Turan Kütüphanesi açıldı ve bir Turan Haber Ajansı kuruldu.

Bütün bu çalışmalara rağmen Turan Federasyonu 1922'den itibaren bir dağılma süreci yaşadı. 1923'te ise bölünme resmiyet kazandı. Bu ayrışmada oluşan küçük gruplardan biri de Macaristan Türk Derneği oldu. Bu dernek hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Dönemle ilgili arşivlerde bu derneklerle ilgili belge ve kayıt yok, ama Macaristan'da eğitim gören ve çalışan Türklerden oluştuğunu düşündüğümüz derneğin 1931 yılına kadar bu ülkede Turancı düşüncenin önemli odaklarından birini oluşturduğuna bazı kitaplarda işaret ediliyor.

1930'lardan itibaren Macar Turancıları arasında faşizm, özellikle de Mussolini faşizminin taraftarlığı yaygınlaşmaya başladı. Artık Turancılık sadece ırkçılığı değil, ırkçılıkla birlikte yeni toplumsal yapılanmanın totaliter yöntemlerini de savunmaktaydı. Irkçılık, faşizm ve anti sosyalizm bu görüşlerin temelini oluşturuyordu. Faşizmi savunan Turancılardan özellikle Peter Moricz ilginç görüşler dile getirmekteydi:

> Faşizm'le İtalya'da tanışma fırsatına sahip oldum. Kansız bir devrimin ürünüydü bu. Faşist başbuğun temiz ve yüce amaçlarının en güzel kanıtıdır ortaya çıkan düzen. Faşistler Roma'da yönetimi ele geçirdiler, devlet idaresini ele alıp, kısa sürede asayiş ve düzeni yeniden kurdular. Sosyalistlerin en temel desteği olan işçileri de, emeğe görülmemiş bir değer vererek kazandılar.[44]

İkinci Dünya Savaşı arifesinde Macar Turancıları artık Hitler'den de önemli ölçüde etkilenerek, Yahudi düşmanlığını politikalarının merkezine

---

44 Péter Moricz, *Turan Dergisi*, I-IV, 1930, Budapeşte.

almak ihtiyacını hissetmişlerdi. 1938'de yayımlanan bir broşürlerinde Macar olmayı şöyle tanımlıyorlardı:

> Macaristan Turan Federasyonu'na göre şu kriterleri taşıyan birey Macar olarak adlandırılabilir:
> 1) Irkı ve bilinci Macar olan herkes,
> 2) Irkı Macar olan herkes,
> 3) Irkı Yahudi olmayan, çok belirgin bir şekilde kuzey halklarının (arya) özelliklerini taşımayan, Akdeniz ırkından olmayan, ama bilinç olarak kendini Macar kabul eden herkes.[45]

Macar Turancılarının İkinci Dünya Savaşı öncesi içine düştükleri, daha doğrusu derinleştikleri ırkçı çizgi sadece siyaset dünyasında değil, bilim çevrelerinde de etkili olmuştu. Bu yıllarda tanınmış ve saygın bilimadamlarının da ayrı bir Turan ırkından bahsetmeye başladıklarını, Turan hareketine sempati duyduklarını görüyoruz. 20-25 Eylül 1937'de İstanbul'da yapılan Türk Tarih Kongresi'nde Dr. Rásonyi tebliğinde şunları söylüyordu:

> Turancı Macar şair Árpád Zemplényi bundan yirmi yıl önce ölmüştür. O bir manzumesinde şöyle yazıyordu:
> Emberfajtánk nyugtalan kovásza
> Te romboló és rendezö Turan ...
> Yani: "beşeriyetin sükûn bulmayan mayası, tahrip ve tanzim eden Turanlı"
> Küçük bir istitrat yapmama müsaadenizi rica ederim. Macaristan'da Turanizm hareketi vardır, ki bunun gayesi Turanla münasebettar olan, Türk kanı taşıyan halkların ruhi iştirakini temin etmektir. Bu harekette birçok âmiller bazı saflıklar ve ifratlar tesirini göstermiştir ve göstermektedir. Fakat bunu haklı gösterecek noktalar da mevcuttur. Antrolopoji edebiyatında mesela Bartucz en son çıkan bir eserinde Turanid ırkından bahsetmektedir. Bugün çok moda olan ırk nazariyelerine büyük bir kıymet atfetmiyor isem de şurasına işaret etmeliyim ki, bu Turanid ırk bugün de macarlığı teşkil eden en ehemmiyetli unsurdur ve bütün şarki Avrupa'da mevcuttur.[46]

Macar Turancılarının İkinci Dünya savaşı sırasında ulaştıkları faşizm sadece Macar ırkının savunulmasıyla sınırlı değildir. Bu ideoloji yüzyıllar boyu diğer halklarla karışan Macar vatandaşlarının Turan ırkının tarihsel özelliklerini tekrar ortaya çıkarmak için "ırksal temizliğe" de teşvik etmektedir.

> Turan ırkı dünyada en asil ırktır. Bu anlamda Turan ırkının bir ırk olarak temizlenmesi söz konusu olamaz. Ama Macaristan'da bugün yaşayan insanların

---

45 László Turmezei, *age.*
46 László Rásonyi, *Türk Tarih Kongresi, Tebliğler*, İstanbul, 1943, s. 402.

bir ırk olarak değilse de, insanlar, aileler, yöre halkları olarak Turan ırkının geliştirileceği ırksal temizliğe gereksinimi vardır.[47]

MACAR TURANCILARI'NIN TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Macaristan'daki Turan hareketenin en önem verdiği ülke doğal olarak Türkiye'ydi. Türkiye'yle Turancı ilişkilerin geliştirilip güçlendirilmesi amacıyla İstanbul'da Türk-Macar Dostluk Cemiyeti kurulmuştu. Bu derneğin kuruluşu Pál Teleki'nin başkanlığında üç kişilik bir Turancılar heyetinin İstanbul'u ziyareti sırasında gerçekleşti. İstanbul'daki bu derneğin Macaristan'daki cemiyet gibi örgütlenmesi hedefleniyordu.

Bu arada yine aynı yıllarda İstanbul'da Turancılar tarafından kurulan Tahsil-i Sanayi Cemiyeti de yetenekli Türk gençlerinin Macaristan'a gönderilip temel bilimlerde eğitim almasını, Turancı kadrolar yetiştirilmesini amaçlıyordu. 1916'da İstanbul'da hükümet düzeyinde de görüşmeler sonucu, bir sonraki sömestr için 186 öğrencinin Budapeşte'de eğitim görmesi karar altına alındı.

Genç öğrenciler son derece yetenekliydi. Üç aylık bir eğitimin ardından, eylülde Macar okullarında Macarca dersleri anlayacak ve bu okullarda eğitim alacak düzeye gelmişlerdi. 1916-17 öğretim yılında 186 olan öğrenci sayısı yıl sonunda 160'a düşmüştü. *Turan* dergisinde haklarında daha ayrıntılı bilgiler veriliyor (bkz. Ek 6).

Daha sonraki yıllarda da Türkiye'den öğrenciler gelmeye devam etti ve 1921'e gelindiğinde 200'ü aşkın Türk genci Macaristan'da değişik üniversitelerden mezun olmuşlardı. Bu öğrenciler İstanbul'da Eğitimini Macaristan'da Gören Türk Öğrencileri Cemiyeti'ni kurdular (bkz. Ek: 7).

Turancı hareketin Türkiye ile olan ilişkisi sadece kültürel düzeyde değildi. Giderek daha fazla Türk genci Macaristan'da meslek eğitimi ve üniversite öğrenimi görme fırsatını yakalıyordu. Ama bunun ötesinde hayatın her alanında gelişen ilişkiler sistemi oluşuyordu.

Her şeyden önce Macaristan Turan Cemiyeti, kuruluş amaçlarına uygun olarak Turan ülkelerine araştırma ekipleri gönderiyordu. Kendi alanının uzmanları olan bilim adamlarının oluşturduğu delegasyonlar gittikleri ülkelerde coğrafyadan ekonomik koşullara, sağlık sisteminden folklora kadar araştırmalar yapıyor ve bu araştırmaların sonuçlarını daha sonra raporlar halinde cemiyete sunuyorlardı. Araştırma yapılan ülkeler arasında Türkiye ilk sıradaydı.

Turan Cemiyeti'nin ilk üç yıllık faaliyetleri sırasında Anadolu'ya üç ay-

---

47 *Age.*

rı araştırma ekibi gönderilmişti. Bunlardan bir botanikçi, bir zoolog, bir coğrafya uzmanı ve haritacıdan oluşan ilk ekip Tuz gölü ve çevresinin ilk ciddi doğa araştırmasını yapmıştı.

İkinci ekip ise daha kapsamlı bir hedefle Türkiye'ye gelmişti: Béla Horváth ve Rezsö Milleker ikilisi, 1913'te İstanbul'a gelip at sırtında 2300 km.lik bir mesafede incelemeler yaptılar. İstanbul'dan başlayıp Nevşehir, Niğde, Konya ve Karaman üzerinden Ankara'ya kadar devam eden bu araştırmanın sonuçları ve Macar Turancılarının Türkiye izlenimleri daha sonra kitap olarak da yayımlandı.[48] Yazar Béla Horváth, 1913 yılı gözlemlerini kaleme aldığı ama ilk kez 1927'de yayımlanan kitabına şu satırlarla giriyor:

> Güneşin parıltısında şakıyan Doğu; Antik zamanların gizemiyle içiçe yaşayan görkemli topraklar! Sıradan, ama dürüst ve çalışkan Türk insanı! Sizleri bir kez tanıyan kişinin hafızasında bir daha silinmeyecek anılar bırakıyorsunuz. Narin minareleriniz, sessizce secdeye varıp tanrıya yakaran insanlarınız, yok olan muhteşem taş anıtlarınızla esrarlı dünyanız sizi görenlerin düşlerinde hep yaşıyor.
>
> Sakin ve kurşuni gökyüzü. Sen Batı dünyasının sabırsızca hep bir şeylerin peşinde koşuşturan sinirli insanlarının hep ulaşmak istediği, ama hiçbir zaman çözemeyeceği bir sır olarak kalacaksın.
>
> Haydi o zaman! Bölük pörçük anıların, bin yıllar öncesinin kültürlerinin bugünkü modern sahnesine gitme vakti geldi!
>
> ***
>
> Turan Cemiyeti tarafından desteklenen coğrafi ve etnografik gözlemleri amaçlayan seyahatimiz, büyük dünya savaşının hemen arifesinde, 1913 yılı yaz ve sonbahar aylarında gerçekleşti. O zamandan bu yana, dünya savaşının son derece şanssız bir şekilde sonuçlanmasının ardından Anadolu'da olup bitenler ve Türklerin hayranlıkla izlenen bağımsızlık savaşı, bu halkı bütün dünyada haklı olarak ilgi odağı haline getirdi. İşte ağırlıklı olarak dünya savaşı öncesi yazılan eserimizin şimdi yayınlanmasına imkân veren gelişmeler bunlardır. Türklerin olağanüstü bir hamleyle dünya tarih sahnesine muhteşem geri dönüşü, bizim acılar içinde kıvranan mazlum ulusumuzun kararan gökyüzünde parlayan bir umut yıldızı gibidir.
>
> Ama bu kitaba önem kazandıran bir başka husus da, Macar halkının kendi dilinde okuyabileceği, bu akraba halkı tanıtan, onun hayat tarzını, erdem ve eksikliklerini bütünsellik içinde aktaran bir kitabın şimdiye kadar yayımlanmamış olmasıdır. Kitap bu eksikliği de doldurmak istiyor.
>
> Amacım her zaman objektif olmaktır. Okuyucu eğer kitabın satırları arasında, Doğu gezginlerinin fantazi dünyalarının ürünlerini bulmak istiyorsa, hiç

48 Béla Horváth, *Anadolu 1913.*

yorulmasın! Biz gerçek hayatın izlerinde kalmaya özen gösterdik. Eğer bu küçük seyahatnamemle amacıma ulaşırsam, bu sevgili kardeş halk, yani Türk halkı doğrultusunda ilgi uyandırabilirsem, emeklerim boşa gitmemiş demektir.

Macar Turancılarının Anadolu topraklarına düzenledikleri bilimsel geziler daha sonra, Dünya Savaşı yıllarında bile devam etti. Önem verilen bölgelerden biri olan Karadeniz kıyılarının coğrafi özelliklerini, jeolojik yapısını, hayvan ve bitki dünyasını incelemeyi amaçlayan kapsamlı bir gezi 1918'de düzenlendi:

> Bu bilimsel gezi eylül ayının son günlerinde başlayacak. Aylar süren hazırlık döneminin ardından gezi Dr Jenö Lénard tarafından yönetilecek. Dr. Lénard derneğimizin eski ve özellikle budizm araştırmalarıyla tanınan üyesidir. Dr. Lénard şu ara İstanbul'daki askeri ataşeliğimizde ekonomi dairesinde çalışmaktadır. Altı ay sürmesi planlanan geziden önemli bilimsel sonuçlar elde edileceğini düşünüyoruz. Gezi Karadeniz'in güney sahillerinde, bazı bölümlerde karadan, bazı bölümlerde ise denizden sürdürülecek. Geziye İstanbul Üniversitesi coğrafya öğretmeni Mecit Bey ve lise coğrafya öğretmeni Mansur Bey de eşlik edecekler.[49]

Turan Cemiyeti'nin çok önem verdiği ve gelişmeler hakkında dergide sürekli bilgi yer alan bu gezi maalesef tamamlanamadı. Dünya savaşının sona ermesi ve mütareke koşullarının Macar vatandaşları için İstanbul'un sakıncalı olması nedeniyle gezi yarıda kesildi, ekip Budapeşte'ye geri çağrıldı:

> Yüzbaşı Jenö Lénard tarafından yönetilen Bilimsel Karadeniz Gezisinin ekibi (Dr. Jenö Lénard, Kont Rezsö Széchenyi, Dr. Emil Vidéki, coğrafya uzmanı Dr László Gábor ve etnograf István Györffy) İstanbul'a döndü. Türkiye'nin ateşkes imzalamasının ardından Almanların ve Avusturya-Macaristan uyruklu askerlerin 28 Kasıma kadar ülkeyi terk etmeleri gerekiyor. Geri dön talimatını Karadeniz Ereğli'sinde alan ekip hemen dönüş hazırlıklarına başladı. Lénard dizanteri hastalığına yakalanmış olması nedeniyle yatakta olmasına rağmen ekibi hemen harekete geçirip İstanbul'a getirdi. Düzce, Hendek, Adapazarı ve İzmit üzerinden Haydarpaşa'ya gelindi. Kont Széchenyi ve Dr. Vidéki İstanbul'a gemiyle döndüler. Ekip yolculuğunu Haydarpaşa, Kandıra, Şile, Sakarya, Akşehir ve Alaplı güzergâhında yapmıştı. Bu bölgede böyle bilimsel bir yolculuk 60 yıldır yapılmamıştı. Özellikle ekonomi coğrafyası anlamıda yapılan gözlemlerin önemi çok büyük. Bu yolcuğulun sonuçlarını dergimizin ileriki sayılarında yayımlayacağız.[50]

Turan Cemiyeti tarafından organize edilen bu geziler ve araştırmalar

---

49 *Turan*, 1918, s. 509.
50 *Turan*, 1918, s. 623.

sadece ulaşılan bilimsel sonuçlar nedeniyle önemli değildi. Jeolojik araştırmalar, ülke ekonomisi için çok büyük öneme sahip bazı keşiflere de neden oluyordu. Zonguldak bölgesindeki kömür madenlerinin keşfi de bu gelişmelerden biriydi:

> Dr Mithat Cemal Bey ve Viyanalı Prof. Schaffer 1917 yılı Mayıs ayında Kastamonu vilayetini gezdiler ve jeolojik araştırmalar yaptılar. Bu yolculukla ilgili araştırma sonuçları *Pettermans Mitteilungen*'in temmuz sayısında yayımlandı. Yolculuğun amacı Karadeniz kıyısında kömür madeni olup olmadığını araştırmaktı. Öncelikle de Zonguldak ve Ereğli çevresi dolaşıldı. Kestekköy, Çamlı ve Niren Deresi civarında orta ölçekli kömür madeni bulundu. Mithat Bey bu çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgiler veriyor.[51]

İlişkiler elbette karşılıklıydı. Macaristan'dan Türkiye'ye uzmanlar gidiyor, araştırmalar yapıyorlardı, ama Türkiye'den de Macaristan'a delegasyonlar geliyor, bu ülkede kurumların işleyişi ve sosyal hayatın yapılanması üzerine görüşmelerde bulunuyorlardı. *Turan* dergisinin 1913 yılı 3. sayısındaki şu haber bu ilişkilerin ne kadar yaygın olduğunu gösteriyor:

> Son dönemde Doğu ülkelerinden çok sayıda delegasyon Macaristan'ı ziyaret ediyor, devleti ve kurumların yapısını inceliyor. Türk hükümeti adına ülkemize gelen İstanbul Banque Agricole Genel Müdür Yardımcısı Rıfkı Bey, Ticaret ve Ziraat Nezareti yetkilisi Cemal Bey'le birlikte Macaristan'daki kredi ve banka sistemini incelemeye başladılar.
> Ülkede görüşmeler ve ziyaretler yapan Ulusal Kredi Merkezi, Ziraat Bankası ve Kooperatifler Birliği hakkında ayrıntılı bilgiler alan delegasyon üyeleri Osmanlı Başkonsolosu Ahmed Hikmet ile birlikte Tarım Müzesini de gezdiler.
> Daha sonra tarım bakanının onurlarına akşam yemeği verdiği konuklara eğitimini Macaristan'da tamamlayan ve şimdi Türkiye'de Ziraat Nezareti Teknik Umum Müdürü olan H. Beyhan ve Bereketzade M. Ekrem de katıldı."

Turan Cemiyeti'nin örgütlediği faaliyetler, sanatı ve eğitimi de kapsıyordu. 1917 yılı *Turan* dergisindeki şu kısa haber bunun kanıtı:

> İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden Hamdullah Bey çıkan bazı sorunlar nedeniyle Budapeşte konferansını ertelemek zorunda kaldı. Böylece "Türk toplumunun son durumu ve Türk sanatı" konferansı ileriki bir tarihe ertelendi.
> Macaristan Milli Eğitim Bakanlığı Budapeşte'de öğretmenlik yapan Jenö Szücs'ü İstanbul Macar Okulu'na öğretmen olarak atadı. Öğretmen Szücs Turan Cemiyeti'nin Türk Çocukları ve Eğitim projesinde de çalışacak.

---

51 *Turan*, 1918, s. 447.

MACAR TURANCILARI OSMANLI'YA NASIL BAKIYORLARDI?

Macar Turancılarının, Türkçe'yle ve Türklerle ilgili araştırmalara, bu işin gerçek sahibi olması gereken Türklerden önce başladıklarına değinmiştik. Türkoloji dünyada ilk kez bir bilim dalı olarak Budapeşte üniversitesinde kürsü olarak faaliyet göstermeye başladı. Bunun da etkisiyle olsa gerek, Macar bilim dünyasında Türkçe'yi ve Türkiye'yi yakından tanıyan, dünya çapında da takdir kazanmış seçkin bilimadamları hiç eksik olmadı.

Bu bilimadamlarının bir özelliği Türkçe'yi çok iyi bilmeleriyse, bir diğer özellikleri de Türkiye'yi ve Türk insanını çok sevmeleriydi. Turancı harekete yakın olan bu insanlar, siyasi yapıları nedeniyle de Türkiye'yi kendi ülkelerinin kader birliği yapabileceği bir ülke olarak görüyorlardı. Bu nedenle ellerinden gelen desteği ve yardımı vermekten çekinmediler, gerektiğinde Türkiye'ye gelip bilimsel araştırmalar yaptılar. Bunun da ötesinde bu ülkede yaşayıp karar mekanizmalarına katıldılar, danışman olarak görev yaptılar.

Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin Macar Turancıları tarafından yakından izlenebilmesine fırsat tanıdı. Görüşleri, hazırladıkları ve kendi ülkelerinde yayınladıkları raporlar, aradan geçen bunca zamana rağmen ilginçliklerini koruyor ve Macar Turancılarının o yıllardaki değerlendirmelerinin aradan geçen yaklaşık yüz yıla rağmen zamana karşı nasıl direnebildiğini kanıtlıyor. Bunlara bir örnek olarak Turancı hareketin liderlerinden Dr. Ármin Vambery'nin ölümünden hemen önce kaleme aldığı "Asya'da Müslümanların Uyanışı" makalesini vermek istiyorum. *Turan* dergisinin 1913 yılı 2. sayısında yer almış.

(...)

Belki de toplumun yöneticileri arasında politik ve toplumsal dönüşüm projelerinin tartışıldığı gergin toplantılara tanıklık eden tek yabancı idim. Bu çevrede bazen hakarete uğramış ulusal gurur, bazen dinsel fanatizm, bazen de artık kemikleşmiş muhafazakârlık Batı dünyasının düşünsel kazanımlarının özümsenmesini ve o zamana kadar nefret edilen bu kâfirlerden bir şeyler öğrenilmesinin gerekliliğini engelliyordu.

(....)

Şimdi bu toplumda gerçekleşen dönüşümler insanı hayrete düşürüyor. Okuyucularım, eğer bundan 54 yıl önce benimle beraber, o zamanlar mutlak yönetim eliti olan saray erkânı ile görüşebilme, paşalar ve efendiler dünyasının düşünce biçimini tanıma fırsatına erişebilselerdi, herhalde bu şaşkınlığımı anlayışla karşılarlardı.

O zamanlar hem askerle ve hem de mali destekle Türkiye'nin yardımına koşan Avrupa'ya karşı şükran duyguları duyuluyordu. Buna rağmen Avrupa'nın düşünce dünyasına karşı gösterilen ilgi sadece Sultan Mahmud'un ya-

kın çevresinde kümelenen ve reform çabaları içinde olan çok dar bir çevreyle sınırlı kalıyordu. Gelişmelere kuşkuyla, endişeyle ve sert eleştiriyle yaklaşanların sayısının çokluğu reformun gelişmesinin önünde ciddi bir engeldi. Batı'nın düşünce akımları Türkiye'de giderek canlanan ulusal ruhu harekete geçirmeye başladığı sırada ise artık Abdülaziz ve Abdülhamid'in mutlakıyetçi rejimleri özgürlük ve uygarlık yanlısı düşünceleri temel alan hareketleri baskı altına almıştı. Osmanlı milleti artık meşrutiyet prensinin hayat veren öpücüğüne kadar sürecek olan derin uykuya dalmıştı. Hayatı despotik yöntemlerle kontrol altında tutan en baskıcı mutlakıyetçi rejimlerden, özgürlüğü ve halk iradesini temel alan rejimlere ani geçişlerde birtakım hataların, kargaşa ve yanlış anlamaların gündeme gelmesi kaçınılmazdı. İşte meşrutiyet Türkiye'si bu yanlışlıkların gündeme geldiği bir ortam yarattı. Ama böyle başlayan ilerleme sürecini yok saymak, olumlulukları görmemek için gerçekten de kör olmak lazım. Yeni dönemin mimarı olan yurtsever İttihat ve Terakki komitesinin öncelikle gündeme getirdiği iş monarşinin en ücra köşelerine kadar uzanan okullar zinciri oluşturmaktı. Böylece yeni fikirlerin halka anlatılması, halkın aydınlatılması amacı ön plana çıktı. Bu çok gerekli bir adımdı, çünkü gericilik ahtapotunun bütün kolları henüz etkisizleşmemişti ve doğu insanına özgü muhafazakârlık hâlâ egemendi. Bu nedenle sokaktaki vatandaş geçmişten alışkın olduğu toplumsal olgulara yatkınlığını sürdürüyordu. Meşrutiyet Osmanlı halkını canlandıran rüzgâr oldu. Geçen zamanının son derece kısa olmasına rağmen Türkiye'de demiryolları ve karayolları inşa edilmeye, sanayi ve ticaret desteklenmeye başlandı. Çok sayıda Türk genci eğitim için Avrupa okullarına gönderildi, devlet bilim hayatını canlandırmak için fonlar ayırmaya başladı.

Ülkedeki dönüşümler öylesine ciddi adımlarla ilerliyor ki, saray çevresi bile eski şaşaasına son veriyor, saray giderlerini kabul edilebilir bir düzeye çekiyor. Eskiden sıradan insânların hanedana bağlı soylularla ilişki kurması suç sayılırken, bugün artık Şehzade İzzeddin'i bilim adamları, sanatçılar ve aydınlar arasında görüyoruz. Ziyaretlerde bulunuyor, ziyaretçiler kabul ediyor, hatta Avrupa kraliyet saraylarına resmi geziler düzenliyor. Şehzadelerden Mehmed Faruk bir Viyana üniversitesinde eğitimini bitirmek üzere. Şehzade Hıristiyan öğrencilerle de hiç ayırım gözetmeksizin görüşüyor. Kadınların toplumdaki yeri gibi çok nazik konuda bile adımlar atılıyor; kadın ve erkekler hâlâ bir araya gelemiyor ve kadınlar hâlâ peçe takıyorlar, ama kız öğrencilerin okul eğitimine başlaması projesi ciddi bir şekilde uygulanıyor. Kadınlar artık kamuya açık konserlere veya tiyatrolara gidebiliyorlar, ki bu benim zamanımda ölüm cezasını bile gerektirebilecek bir suçtu. Türk kadın ve kızlarının yazdıkları makale ve mektuplar da gazetelerde yayınlanmaya başladı. Türk toplumunun çok ciddi bir gelişme kaydettiği yadsınamaz bir gerçek.

Türk edebiyat ve düşünce dünyasındaki gelişmeler de kayda değer: yetenekli ve birikim sahibi genç yazar ve bilim adamlarının her geçen gün sayısı artıyor. Gazetelerin sayısı çoğalıyor, araştırmalar yayımlanıyor. Örneğin *Tanin*, *İkdam* ve *Yeni Gazete* gibi gazeteler düzeyli bir yayın hayatı sürdürüyorlar.

Tanin'de yazan Cahit Bey ve İsmail Hakkı Bey gibi gazetecilerin makalelerini rahatlıkla Avrupa düzeyinde yazılar olarak tanımlayabiliriz. Bu çevrelerden gelen haberlere göre gazete okuyucularının sayısı her geçen gün artıyor. Toplantı ve konferanslar giderek daha çok ilgi görmeye başlıyor. Baskı altında tutulan düşünce, hayatın her alanında uyanmaya, yurtseverlik yaygınlaşmaya başlıyor. Tüm bunlar bu toplumun dününde bulunmayan şeylerdi. Bir düşünün, benim zamanımda "yurt" kavramı bile henüz yaygınlaşmamış, hatta yadırganan bir kavramdı. "Sıla" düşüncesinden insanlar artık "vatan" düşüncesine yükseliyorlar.

Şimdi bütün bunların ardından Türkiye'de hayata geçirilen reformlarla ilgili olarak çok iyimser olduğum, her şeyi gereğinden fazla pembe gördüğüm sanılmasın. Devletin ve toplumun kısa süre içinde yeniden yaratılabileceğini sanmıyorum ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden bir gelişme sürecine girebileceğini de düşünmüyorum. İlerleyen yaşım, pratik ve teorik deneyimlerim bana artık çabuk heyecanlanmamam gerektiğini öğretti. Türkler ciddi, hatta son derece ciddi problemlerle karşı karşıyalar. Bu sorunlar öylesine ciddi ki, elinde yeterli kaynak bulunduran güçlü devletler bile bu sorunlar karşısında cesaretini ve kendine güveni yitirebilir. Bu nedenle Türkiye'deki bu muazzam dönüşüm için gerekli olan gücün ortaya çıkıp çıkmayacağı henüz belli değil.

Her şeyden önce, Türkiye öylesine bir kavimler karmaşası ki, dinsel farklılıkların yarattığı çıkarlar ve buna uygun siyasetler birbirlerinden derin çizgilerle ayrılabiliyor. Buna bir de, bu ayrışan yapıyı bir arada tutan devlet iktidarının artık sembolik hale geldiğini ekleyin! Hiçbir zaman tam anlamıyla duruma hâkim olamayan yapı, artık bu dağılmayı sadece görünüşte aynı çatı altında tutabiliyor. Türkiye'nin Avrupa yakasındaki topraklarında ulusal azınlıklar arasında süren, dünyamızı bir savaş tehlikesiyle yüz yüze bırakan çatışmalar imparatorluğun doğusunda daha bir sarsıcı şekilde gündeme geliyor. Devletin Kürtler ve Araplar üzerindeki egemenliği hiçbir zaman tam olmamıştı. Şimdi artık tamamen ortadan kalktı. Bu koşullar altında sürdürülmeye çalışılan yeniden yapılanma ve devletin istikrarı çalışmaları birçok zorlukla yüzyüze geliyor. Türkiye'nin bu sorunların karşısına güçlü bir şekilde dikilememesinin bir başka nedeni de, gerçekten uygarlığı temsil etmeye çalışan Jön Türklerin bugün çok az sayıda ve zayıf olmaları ve devlet aygıtındaki belli temizliklerin ardından bu yapıyı yeniden canlandıracak güce sahip olmamaları. Türk toplumunda aydınlar toplum içinde çok küçük azınlığı oluşturagelmişlerdir. Jön Türkler bu küçük toplumsal kesimin içinde de azınlık oluşturuyorlar. Düşünsel plandaki gerilik, eğitim ve öğretim düzeyinin düşüklüğü ve toplumda gelenek olan muhafazakârlık nedeniyle çoğu insanlar yenilenme hareketindeki yerlerini almıyorlar. Oysa Abdülhamid döneminin dayanılmaz baskılarının ardından, meşrutiyetin asıl sahibi ve koruyucusu olan Jön Türklerin sayısı toplum içinde toplam birkaç yüz kişiyi aşmıyor. Bu nedenle devletin yenilenme sürecinde egemenliği güçlenemiyor. Türkiye düzeni sağlayabilmek için bazen Arnavutlar, bazen Bedeviler, bazen Dürziler, bazen de Yemenlile-

re karşı sefer düzenlemek zorunda kalıyor, otoriteyi sağladıktan sonra da tekrar reform sürecine dönüyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni yöneticilerinin dürüst, yurtsever, becerikli, çalışmayı seven ve geleceğe yönelik projeleri olan şahsiyetler olduklarından kimsenin kuşkusu yok. Eğer hataları ve yanlışlıkları olmuşsa, bunun nedeni mutlakıyetçi bir yönetimden özgür rejime ani geçiştir. Bu hızlı geçiş dünyanın bir başka ülkesinde de benzer sorunları ortaya çıkarabilirdi. Kaldı ki, Türkiye'de imparatorluğun temel direğini oluşturan Türkler sayıca öylesine azlar ki, dönüşümün gerektirdiği gücü de oluşturamadılar. Böyle bir gelişmeye karşı hazırlıklı değillerdi. Bu tür hazırlıklar Asya'da Avrupa'ya göre çok daha uzun bir zaman gerektiriyor. Bizim sahip olduğumuz okullar, dilin gelişmişlik düzeyi, edebiyatımız, politik, ekonomik ve kültürel gelişmemiz için gerekli araçları tarihsel gelişme süreci içinde yüzyıllarla ölçülebilecek bir süre içinde yarattı. Tüm bunlar ne yazık ki Türkiye'de hâlâ eksiktir.

En büyük eksikliğin dil unsuru olduğunu düşünüyorum; geniş katmanları etkileyebilecek, onları yönlendirebilecek ortak bir dil bulmak mümkün değil. Türk edebiyat dili Arapça ve Farsça kelimelerle o kadar karmaşık bir hale gelmiş ki, bu dili sadece Anadolu'da yaşayan köylü değil, kentlerde yaşayan esnaf ve tüccar da anlamıyor. Kullanılan kelime haznesinin sadece yüzde onunun Türkçe olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Kalan kısım yabancı dillerden Türkçeye girerek kendine yer eden kelimelerden oluşuyor. Ben şimdiye kadar bir Osmanlı gazetesinin baş makalesini okuyup tam olarak anlayan biriyle karşılaşmadım. Son zamanlarda dili arıtıp Türkçeleştirmek isteyen yeni hareketler de doğuyor, *Türk Yurdu* bunlardan biridir. Ama bu hareket gerektiği kadar yaygınlaşamıyor. Elbette bunun nesnel nedenleri de var. Çünkü soyut kavramları, özellikle de gelişmiş Batı dillerinin gelişmiş edebiyatını çevirmek için kullanılan basit Türkçe kelimeler yeterli olmuyor. Bugün Türk olarak doğan insanlar için bile Türkçe yeniden öğrenilmesi gereken bir dil. Bu nedenle Jön Türkler hareketinin kurduğu hükümet ülkenin resmi dili olarak bu dilin kullanılmasını Rumlara, Ermenilere, Romenlere, Bulgarlara ve Araplara zorunlu kılarken önemli bir hata işlemiş oldu. Hükümetin kendi halkıyla tam olarak anlaşamadığı bir ülkede, önyargılardan kurtulmak, bilgisizlik ve fanatizmden kaynaklanan düşmanlıkları yatıştırmak çok zor. Oysa tüm bunlar bu ülkedeki halklar arasında barışçı bir ortamın yaratılmasında ve Osmanlı devletinin istikrarının sağlanmasında olmazsa olmaz koşullardır.

Meşrutiyet dönemi hükümetinin gayrimüslimlerin ve Türklerin dışındaki kesimlerin tepkisini çekebilecek bir siyasetten uzak durması gerekmektedir. Çünkü bu eğer böyle olmazsa zaten varolan gerginlikler daha da keskinleşecek, zararlı ve tehlikeli süreçler yaratacaktır. Eğer Osmanlı devleti yaşamak ve kılıcıyla kurduğu egemenliğini sürdürmek istiyorsa, sınırları dahilinde yaşayan uluslara, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda olandan çok daha fazla hoşgörü göstermek zorunda. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çoğulculuğu Türkiye'de örnek olarak gösterilmektedir. Oysa Avusturya-Macaris-

tan İmparatorluğu'nda sadece ulusal anlamda çelişkiler mevcuttur, dini farklılıklar yoktur. Oysa Osmanlıda İslam ve Hıristiyanlık gibi çok daha köklü çelişkiler yapıyı çatırdatmaktadır. Birçok bakımdan bu ulusların komşu ülkelere olan yakınlıkları Türklere olan bağlarından daha sağlamdır. Bu nedenle Türk hükümeti, varlığının Avrupa barışı için kaçınılmaz olduğu hülyalarıyla kendini uyutarak, her şey yolundaymış ve ülkenin geleceği parlakmış gibi yüksek perdeden ve düşüncesiz siyaset uygulamaya girişirse tamiri mümkün olmayan hatalar yapması kaçınılmaz olur. İstanbul boğazlarının efendileri şunu unutmasınlar ki, Batı her hareketlerini ve attıkları her adımı dikkatle izliyor. Tavrında kararlı. Çoğu kez de gerçekten tarafsız ve objektif eleştiriler getiriyor. Makedonya'da Hıristiyanların silahsızlandırılması sırasında yaşanan acımasızlıklar Türkler için onurlu bir sayfa oluşturmadığı gibi, Türk düşmanlarının eline de önemli silahlar vermektedir. Tüm bunlara dikkat etmek gerekmektedir, çünkü yeni rejimin bütün olumlulukları kötüleyen, reformların başarısızlığının kaçınılmaz olduğunu vurgulayan düşmanları hem içerde, hem de dışarda yeteri kadar mevcuttur.

Bu tür düşünceler elbette bizleri yolumuzdan döndüremez. Bizler yargılarımızı yüzeysel gazete makaleleri ve tesadüfi olaylar sonucunda belirlemiyoruz. Bizim için temel olan şey, hareketin genel değerlendirilmesi ve bu değerlendirmeden çıkacak sonuçların geçmişle karşılaştırılmasıdır. Eğer olaya böyle bakacak olursak Osmanlı İmparatorluğu'nda meşrutiyetten bu yana işlerin iyiye doğru gittiği, reformlarla birlikte eski sorunların azaldığı bir gerçektir. Türkiye sağlıklı bir yeniden yapılanma yolunda emin adımlarla ilerliyor. Eğer büyük devletler bu sağlıklı gelişmenin kendi yolunu izlemesine müdahale etmezler, gelişmelerin sadece iyi niyetli ve hoşgörülü izleyicisi olma rolüyle yetinirlerse Türkiye'nin geleceği aydınlıktır.

Turancı hareketin liderlerinden deneyimli Vámbéry, Osmanlı topraklarına ilk kez bu makaleyi yazdığı tarih olan 1913'ten tam altmış yıl önce gelmiş ve aradan geçen yıllar boyunca da Osmanlı devletinin hayata geçirmeye çalıştığı reform süreçlerini yakından izlemiş, bu süreçlere katkıda bulunmaya çalışmış bir bilim adamı. Onun bu makalesi, toplumsal yapıdaki dönüşümlerin hangi çerçevede ve hangi kurumlarla gerçekleştirilebileceğinin işareti olarak algılanabilir. Vambéry'nin sözünü ettiği kadronun toplumsal dönüşüm programı Birinci Dünya Savaşı sonrası Anadolu'da kurulan yeni devletin temel politikası olacaktı. 20. yüzyıl Türkiye'sinin temel gelişme çizgisinin Vambéry'nin "Asya'da Müslümanların Uyanışı" makalesinde işaret ettiği sorunların aşılması ve kurumsal dönüşümün sağlanması doğrultusunda olduğunu söylersek sanırım haksızlık etmiş olmayız.

Turancılar ve Osmanlı Ekonomisi

Macar Turancılarının Türkiye'yle ilgili düşüncelerinin ekonomik bo-

yutuna gelince: *Turan* dergisinin 1917 yıllığındaki "Türkiye'deki Ekonomik Gelişmeler" adlı makale (s. 95) bize bu konuda yeterli fikir verebilecek nitelikte. Macar Bankası ve Ticaret A.Ş. Genel Müdürü Gyula Donner'e ait bu makale hem Osmanlı devletinin kapsamlı bir ekonomik tahlilini yapıyor, hem de ülke ekonomisinin nasıl düzeltilebileceği üzerine yön gösterici özellikler taşıyor. 1917'de kaleme alınan bu makalede daha sonraları Cumhuriyet döneminde uygulacak olan ekonomi politikasının bütün temel ilkelerini bulmak mümkün. Öz itibarıyla ulusal ekonominin geliştirilmesinin gerekliğini vurgulayan Gyula Donner, tarımın makinalaştırılmasından, sanayi birimlerinin yaygınlaştırılmasına ve gümrüklerin denetim altına alınmasına kadar korumacı ulusal ekonomi programının bütün alanlarını ele alıyor.

Macaristan'da ekonomi hayatının dikkatleri, denizaşırı ticaretin tıkanmasının ardından Doğu'ya yöneldi. İttifak ülkelerinin savaş döneminde finansal faaliyetleri için yarattıkları yeni perspektif Balkan ülkeleri ve Doğu ülkeleri yönündedir. Savaş ve kader birliği, kan kardeşliği ve ülkelerin birbirlerine yardım etme gerekliliği de önemli faktörlerdi ve sonuçta Alman, Avusturya ve Macaristan girişimcileri Batı ülkelerinin rekabetinden de kurtularak Doğu'ya yöneldiler. Bu yöneliş hem sermaye ve hem de uzman bilgisi düzeyindeydi.

Türkiye'nin savaşa sürüklenmesi sadece büyük geçmişe sahip bu ülkenin ordusunu cepheye getirmekle kalmadı, aynı zamanda uyuklayan bu devin ekonomik gücünü canlandırdı. Şimdi artık devlet yöneticileri, sanayi ve ticaretin önde gelenleri kolkola girmiş, yeni bir Türkiye için çalışıyorlar. Bizleri dostlukla, anlayışla ve güvenle karşılıyorlar. Yeni Türkiye'nin uyanan ekonomisinden, savaşın alevlerinin de yardımcı olduğu ekonomik doğuştan söz ediyorlar.

Doğu ülkelerinin ekonomik kalkınmalarından bahsederken ve bu bağlamda Türkiye'yi ele alırken, bir saptama yapmak gerekiyor: Türkiye ekonomisinin geliştirilmesi öncelikle finans meselesidir. Bunun ardından koordinasyonu sağlanan ulaşım sorununun halli gelir. Nüfus yoğunluğunun azlığı ise bunların ardında ikincil öneme sahip bir faktördür.

Doğunun ekonomik koşullarının belirlenmesinin ne kadar zor bir iş olduğu somut koşulların değerlendirilmesiyle hemen fark edilebiliyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzölçümü 1.795.000 km^2, nüfusu ise 21 milyon. Almanya'nın üç katı büyüklüğe sahip bu muazzam topraklarda topu topu 7500 km'lik bir demiryolu ağı mevcut. Tarımın ne kadar geri kaldığını ise resmi istatistiklere bakarak saptamak mümkün: İmparatorluğun uçsuz bucaksız topraklarının sadece % 2,78'i tarıma açılabilmiş.

Bu durumu çoğu insanın katıldığı "demek ki, halk çalışmayı sevmiyor" önyargısıyla açıklamak mümkün değil. İlkel tarım koşullarının asıl nedeni dağıtım mekanizmalarının olmamasıdır. Anadolu'da trenin inşaatı bunun kanıtıdır. Demiryollarının döşenmeye başlamasıyla beraber, trenin geçtiği alanlarda gerçek bir tarım patlaması yaşanmış, üretim üç katına ulaşmıştır.

Türkiye bir tarım ülkesi olarak görülür, ama aslında halkı için gerekli olan tahılı bile kendisi üretemez, dışarıdan ithal etmek zorunda kalır. Her yıl Rusya, Romanya ve Bulgaristan'dan 10 bin vagon buğday, 16 bin vagon da ekmeklik un gelir Türkiye'ye. Bu durumun nedeni de tarıma egemen olan ilkel koşullardır.

Tarım hayatındaki kalkınma sorunu ister istemez nüfus yoğunluğu sorunuyla birlikte ele alınmak zorunda. Yani şöyle bir soru geliyor gündeme: Acaba Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki tarım nüfusu, tarım ekonomisinin kalkındırılması için yeterli mi? Çünkü, tarıma açık topraklar bugünkü % 3'lük orandan % 12'lere kadar çıkarılabilir ve tarım ekonomisi gerekli yöntemlerle bugünkü verimliliğin 6-8 katı verimliliğe ulaştırılabilir.

Bize göre, Türkiye'deki tarım hayatının bugünkü nüfus koşulları sabit alınarak yukarıda bahsettiğimiz oranlarda kalkındırılması öncelikle ulaşım kültürünün faktörlerine bağlıdır. Yani nüfus yoğunluğunun azlığı bu kalkınmayı etkilemez. Bilindiği gibi Kuzey Amerika'da da nüfus yoğunluğu çok az olmasına karşın tarım ekonomisi son derece gelişmiştir. Çünkü tarım hayatında makinalar insan emeğini karşılayabilir. Bunun ötesinde gerekli olan ise, mantıklı ve verimli bir tarım iktisadıdır. Çiftçi hızlı hareket kabiliyetine sahip olabilirse, hem tarım için kendine gerekli olan malzemeye ulaşabilir, hem de ürettiği ürünleri bir an önce alıcıya ulaşabilecek pazara çıkarabilir.

Anadolu'nun demiryollarıyla örülmesi projesi ne kadar kısa sürede gerçekleşirse ve Türk ekonomisinin finans sorunu ne kadar çabuk çözülebilirse Türk tarımı da o kadar hızla gelişecektir. Demiryolları projesinin hayata geçirilmesi tarımın ötesinde öneme sahiptir. Demiryolları bugün ulaşılamayan ormanların ve maden yataklarının ekonomiye kazandırılmasını da sağlayacaktır.

Türk tarım hayatının ardından şimdi de sanayinin sorunlarını ele alalım:

Küçük devletler dahil diğer devletlerin hemen hepsi modern sanayinin gerektirdiği teknik ve ekonomik koşulları hayata geçirmeye çalışırken, Türkiye'de modern sanayi adı altında kayda alabileceğimiz birimlerin henüz en ilkel öncüleri bile yok. Türkiye'de tüketim çok yüksek, ama bazı istisnalar hariç imalat birimlerinin hiçbiri "fabrika" olarak adlandırılamaz. Bu durum aslında Avrupa'daki büyük devletlerin savaş öncesi Türkiye politikalarıyla izah edilebilir.

Türk sanayisinin geri koşullarının somut nedenleri var elbette: Savaş öncesi Türkiye'de gümrüklerde uygulanan gümrük vergisi % 8'di. Bu oran 1911'de sadece % 11'e yükseltildi. Gümrükten giren bütün mallar için uygulanan bir orandı bu ve hammadde veya mamul madde ayrımı da yapılmıyordu. Gümrüklerdeki bu durumun sanayinin geri kalmasının temel nedeni olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Tamamen tarım ülkesi olarak bilinen ülkelerde bile korunan gümrükler ülkede sanayinin gelişmesi yönünde etki yaparken, Türkiye'de gümrüklerin bu durumu en temel sanayi dallarının bile ortaya çıkmamasına, ya da çok ilkel kalmasına neden olmuştur. Türkiye sanayi mallarının tümünü dışardan ithal etmek zorundadır. Sebeplerinden biri, sanayi üretimi için gerekli hammaddelerin ülkede var olmasına rağmen çıkarılmamasıdır. Diğer

sebepler ise en temel sanayi dalları için bile ne sermayenin ve ne de devlet desteği ve uzman bilgisinin olmasıdır.

Türkiye'de kalkınmayı ve gelişmeyi amaçlayan düşünsel akım daha savaş öncesi destek bulmaya başladı. Kapitülasyonların kaldırılmasının ardından Türkiye büyük devletlerin müdahale koşullarına da son vermiş oldu. Yeni gümrük vergileri uygulanmaya başlandı. Bu yeni vergilerin olumlu etkileri savaş sonrası kendini gösterecektir. Böylece sanayinin gelişmesinin önünde engel teşkil eden dış faktörlerin önü kesilmiştir. Yeni sanayi destek politikasını mümkün kılan yasa ise girişimcilere teşvikler yaratacaktır. Bütün bu reformlar girişimci ruha sahip insanları Anadolu'nun henüz el sürülmemiş ormanlarına, maden ocaklarına ve Mezopotamya'nın zengin petrol kaynaklarına yöneltecektir. Bütün bunların işlenmesi ise artık sadece sermaye ve ulaşım sorunu olacaktır.

Bundan sadece on yıl önce yeni bir gümrük yasası uygulamaya başlayan Bulgaristan hiç beklenmedik bir kalkınma sürecine girmiştir. Türk ekonomisinin yeniden doğuşu da böyle bir adımla gerçekleşebilir. Avrupa'da savaş nasıl sona erse ersin, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık mücadelesi artık engellenemeyecektir. Türkiye'de uygulanan ekonomi politikası bugün kesinlikle milliyetçi olarak bile nitelenebilir. Türk ticaret odaları bugün bitmez tükenmez bir enerjiyle sadece ekonomiyi kalkındırmaya çalışmıyor, bu kalkınmayı ulusal bir çerçeveye oturtmak için de çaba gösteriyor. Osmanlı Çalışma Bakanlığı ise imparatorluk sınırları içindeki yol-ulaşım ağını yaygınlaştırmak için bir proje hazırladı. Bunun dışında da 5000 kilometrelik demiryolu inşaatı hedefleniyor.

İşte Yeni Türkiye'nin yaratılması yolunda temel faktörler bunlar. Korumacı nitelikleri olan bir gümrük sistemi sanayiyi yaratacak. Ülkedeki şose ve demiryolu ağının yaygınlaştırılması ise ekonomi hayatının ulaşamadığı taşra bölgeleri ulaşılabilir kılacak. Böylece bu bölgelerde sadece yerel ihtiyaçlara göre düzenlenen üretim ve tarım merkezi ekonomiye bağlanacak.

Tarım üretiminin artması, sanayi birimlerinin kurulması halkın tüketimini de doğal olarak artıracaktır. Müttefikleri açısından Osmanlı devleti bugün hâlâ avantajlıdır. Sermayemizi, uzmanlık bilgimizi, çalışma kapasitemizi, dürüstlüğümüzü bu ülkeye götürmemiz gerek. Türkiye bugün hâlâ kapalı potansiyelleriyle bir hazine gibidir. Ve şurası da unutulmamalı ki, Türk kamuoyu bizim bu faaliyetlerimizi sempati ve anlayışla karşılayacaktır. Savaş bu ülkeden Düyun-ı Umumiye yöneticilerini, Anadolu'nun maden ocaklarını elinde tutan İngiliz ve Fransız girişimcilerini kovalamıştır. Bu ülkeler Türkiye'yi bilinçli olarak ilkel ekonomiye sahip egzotik ve kültürsüz bir sömürge ülkesi gibi görüp göstermek istediler. Bu ülkenin devletinin gelir kaynaklarını elinden almaya, tarım ve sanayisinin gelişme yollarını tıkamaya çalıştılar. Şimdi bu ülkeden kovulan İngiliz ve Fransız sermayedarının yerine biz aynı ilkelerle gidemeyiz. Savaşın garip cilvesiyle biz, Almanya ve Türkler ittifak içinde olarak kader birliği yapıyoruz. Bu kader birliği bizi Doğu'nun kalkındırılmasında da görevlendiriyor. Kanlı savaşlarla, mücadelelerle hayat hakkına sahip olduğunu kanıtlayan Türkiye Avrupa ülkeleriyle eşit haklara sahip bir devlet olma talebinde de hak-

lıdır. Bunu unutamayız. Türkiye bizleri aç gözlü yabancılar olarak beklemiyor. Tam tersine, bizler kısa vadeli kârı değil, uzun vadeli yatırımlar ve çalışmalar sonucu olgunlaşacak meyveleri hedefleyen ciddi ekonomik programa sahip yatırımcılar olarak Türkiye'ye gitmeliyiz.

"Okullar kötü ellere emanet edilmiş!"

Macar Turancıları Osmanlı devletinin ekonomik ve sosyal hayatta yaşanacak ne tür reformlarla yenilebileceğinin koşullarını araştırırken elbette eğitim konusuna da eğiliyorlardı. Batı standartlarının Türk insanıyla hangi koşullarda buluşturulabileceği, Batı ülkelerindeki eğitimin Türkiye için nasıl adapte edilebileceği soruları Macar Turancılarının da ele aldığı önemli konular arasındadır. Béla Horváth'ın 1913 yılındaki Anadolu seyahatinde Konya'da Jön Türk temsilcisi bir subayla yaptığı görüşmenin notları çarpıcıdır:

Birgün son derece kültürlü bir insan olan yüzbaşı Ahmed Beyle tanıştık. Yüzbaşı Kırk Kilise muharebesinde ağır yaralanmış. Tedavisinden sonra da terhis edilerek Konya lisesine Fransızca öğretmeni olarak gönderilmiş.
Ahmed Bey modern Türk subaylarının tipik bir temsilcisiydi. Türkiye'nin geleceği üzerine sohbet ediyoruz:

-Biliyor musunuz efendim, - diyor- İtalyan ve Balkan savaşları bizim için çok büyük ders oldu. Biz bu savaşlardan başarısızlığımızın nedeninin kendi geri kalmışlığımız olduğunu kavradık. Bu yüzdendir ki -acılı bir dönemin ardından- bizim toplumun aydın kesimi kalkınmaya dayanılmaz bir özlem duymaya başladı.
-Peki ama bu çok yönlü reform işine nereden başlamak niyetindesiniz?- diye soruyorum.
- İlk ve en önemli iş eğitim sistemimizin reformu, meslek eğitimi, teknik ve sanayi eğitimi ve ulusal bilinç yaratmak! Bizde ilkokul zorunlu, ama okullarımız[52] az ve daha önemlisi bu okullar kötü ellere emanet edilmiş. Halk eğitimini okullarda hocalara teslim ediyoruz. Aydın ve bilgili olmanın simgesi olan sarık giyiyor bu hocalar (fesin çevresine sarılan beyaz bir kuşak), ama bu insanlar çoğunlukla çok ilkeller. Medreselerinde öncelikle ve sadece din eğitimi görüyor, sonra da sadece bunu öğretiyorlar. Yeni hükümet eğitimi devlet denetimi altına almak istiyor, ya da en azından hocaları sınavdan geçirmek ve uygun olanlara öğretmenlik yapma hakkını tanımak niyetinde. Ama buna karşı

---

52 (Kitapta Horvath'ın kendi notu) Türk eğitim sistemi 4 dereceli. Bunlardan birincisi ilkokul (*iptidáijje*); burada çocuklar sadece alfabeyi ve Kuran okumayı öğreniyorlar. *Rustijje* bizdeki ortaokul düzeyinde. Bu okulda Arapca ve Acemcenin yanısıra coğrafya, matematik, geometri ve tarih öğretiliyor. Sonra bizdeki liseye denk düşen, üniversite hazırlığı süren *idádijje* geliyor. Daha sonra ise değişik yüksek okullar; *mekteb-i álljje* geliyor: üniversite, hukuk, askeri, mühendislik vb.

bu kesimde müthiş bir tepki var. Çünkü bu iş sonuçta birilerinin ekmeğini kaybetmesine yol açacak. Halkın dini liderleri de olan bu hocalar, bazı emekli ve huzursuz subaylarla birlik olup ilerici hükümetin en önemli hasmı haline geldiler.

-Peki neden bu kadar çok subay emekli edildi?- diye soruyorum.

- Çünkü Sultan Abdülhamid zamanında her ispiyoncu binbaşılığa, her ajan generalliğe, hatta valilere rüşvet veren sıradan fırıncılar yüzbaşılığa getirildi! Çoğunluğu haksız terfi ettirilen ve şimdi elli yaşlarındaki bu subayların önemli bir kısmı emekliye sevkediliyor. Tabi onlar bu durumu anlayışla karşılamıyorlar.

-Peki kadınların eğitimi nasıl?

- Ne yazık ki en geri olduğumuz konulardan biri de bu! Kız okullarımız da yok değil, ama son derece kısıtlı sayıda. Oysa Kuran'ın "hayatta gerekli olan bilgiye ulaşınız" mesajı açık ve bu sadece erkeklere değil, kadın-erkek tüm Müslümanlara yol gösteriyor. Toplumumuzda kadınların bu kadar geri konumlarda olması Kuran'ın yanlış değerlendirilmesindendir. Bugün artık toplumda çoğu kimse kız çocuklarını da okutmak, onları eşit kılmak istiyor.

-Türk kadınları Hıristiyan kardeşleri gibi haklara sahip olabilecekler mi? Özgürlüklerini kazanabilecekler mi?

- Tam olarak değil! Çünkü biz, Avrupalı kadınların durumu ve Türk kadınlarının durumu arasında bir orta yol bulmak istiyoruz. Biz kadınlarımızı modernleştirmek istiyoruz, ama Avrupalı kadınların hafifliği de bizleri endişeye düşürüyor. Kadın özgür olsun, ama bu arada kocasının ve ailesinin kadını olmaya devam etsin. Açık elbiselerle dolaşmasın, başkalarıyla işvelenmesin, eğlenceye, baloya gitmesin, ama öğrensin ve kültürlü olsun. Çoğumuz artık karılarımızın yüzleri açık olarak, avrupalı giysilerle dolaşmasına izin vermek istiyoruz, ama bu mümkün değil. Bu giysilerle halkın arasına çıkamazlar, çünkü bu ülkede çok fanatik insan var ve bu nedenle hem eşlerimiz ve hem de biz saldırıya uğrayabiliriz. Ah efendim, biz Jön Türkler ilerlemeyi ve kalkınmayı gerçekten çok istiyoruz. Yenilgiler bizi karamsarlığa ve çaresizliğe sürüklemedi. Tam aksine, yurdumuzu nasıl sevebileceğimizi, nasıl kalkındırabileceğimizi öğretti bize bu yenilgiler"[53]

MACAR TURANCILARI VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Macar Turancıları çöken Osmanlı devletinin yerine Anadolu'da boy veren yeni devleti coşkuyla karşıladılar. Anadolu isyanı ve Kuvayı Milliyecilerin hem işgalcilere ve hem de İstanbul hükümetine karşı verdikleri kavga Macar Turancıları tarafından desteklendi. Kayıtlara geçen veriler bu desteğin öncelikle kadro ve eğitim düzeyinde olduğunu kanıtlıyor. Ama belki de Kurtuluş Savaşı'nın başladığı tarihlerden itibaren Macar Turancılarının Türkiye'ye verdikleri en önemli destek Avrupa'da bu direnişe sem-

---

53 *Age.*, s. 20.

pati sağlamak için bir basın harekâtı yürütmek olmuştu. Önce Macaristan ve sonra da Avrupa kamuoyu Türk Kurtuluş Savaşı'nın haklılığı konusunda ikna edilmeye çalışılmıştı. Ağustos 1921'de Turan Haber Ajansı'nın kurulmasında ve faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasında Anadolu isyanının propagandasının yapılması düşüncesi önemli rol oynamıştı.

> Bilindiği gibi kardeş Türk halkının tarihinde devletini yeniden kurduğu, varlığını yeniden kanıtladığı kahramanca bir dönemdi bu dönem. Bu kahramanca mücadele Avrupa basını tarafından Avrupa ülkelerinin ekonomik çıkarları nedeniyle iftira ve yalan kampanyalarıyla karalanmıştır. Basın terörü estirilmiştir. Avrupa basınının ısrarla sürdürdüğü tekyanlılık ve kasıtlı yanıltma politikası nedeniyle Turan halklarının bağımsız bir haber ajansına sahip olması ödevi kendini acil olarak hissettirmekteydi. Bu ödevi hayata geçirme faaliyetlerimizde Turan Haber Ajansı'nın yöneticileri ilişkide bulunduğumuz Türk uzmanlardan destek almışlardır. Böylece Turan Haber Ajansı'nın Türk seksiyonu da kısa süre içinde faaliyete girdi. Şimdi Ankara'da Etnografya Müzesi Müdürü olan ve bir zamanlar Macar Turan Federasyonu Başkanlık Kurulu üyeliği de yapan Zübeyir Hamit'in başkanlığında başlayan çalışmalara dönemin Budapeşte Türk başkonsolosu yazar, şair ve değerli insan Enis Behiç Bey ve Macaristan'daki Türklerin imamı Abdüllatif Bey destek olmuştur.
>
> Bu faaliyetlerde eğitimlerini Macaristan'da bitiren ve şimdi artık ülkelerine geri dönen Türk öğrencilerin de payı vardır. Bunlar arasında özellikle Dr. Semih Rüstem'in adını anmak istiyoruz.
>
> Turan Haber Ajansı İstanbul'da yayımlanan *İleri* ve Sofya'da yayımlanan *Tundra* gazeteleriyle de bağlantılar kurdu. Ardından bütün Müslümanların çıkarlarını dile getirmek amacıyla Berlin'de yayına başlayan *Liwa el İslam*'la ortak çalıştı.[54]

Macar Turan Cemiyeti'nin faaliyetleri, her ne kadar başlarda Turan coğrafi bir kavram olarak algılansa da, kısa süre içinde ırkçı bir çizgiye oturmuştu ve bu, işin doğası gereğiydi. Hedef, Turan ülkelerinin ve bu ülkelerin halkları olan Turan ırkının dünyaya yayılacak egemenliğiydi. Ulusal-ırksal kriterlere göre birliğin sağlanacağı harekette doğal olarak dinsel faktörler göz ardı edilirdi. Bu Turan Cemiyeti'nde de böyle oldu. Hıristiyan Macarların, Müslüman Türklerin, Budist Yakutların ya da şaman dinine bağlı Sibirya halklarının Turan bayrağı altında bir araya gelebileceği savunuldu. Ama yukarıdaki alıntı Turan hareketinde Müslümanlara karşı özel bir ilginin gösterilmeye başlandığına işaret ediyor. Macaristan Turan Federasyonu 1920'lerin başında Berlin'de Müslümanların tem-

---

54 Turan Haber Ajansı'nın faaliyetlerinin ilk dönemi. *Turan Haber Ajansının tarihi üzerine*, Broşür, 1935, Budapeşte (Szechenyi Kütüphanesi, Budapeşte).

silcileriyle doğrudan işbirliği yapmaya başladı. İslama karşı siyasi yakınlaşma kültürel araştırmalar alanında da kendini gösterdi. Ek 8'de tanıttığımız bugün hâlâ önemli bir kaynak oluşturan "Bosna'da Derviş Tekkeleri ve Türbeler" araştırması bu dönemin araştırmalarındandır.

İslamın öneminin artması Turan hareketinde yeni bir gelişmeydi ve bu gelişmenin nedeni de Türkiye'de istilacılara karşı başlatılan Anadolu ayaklanmasının Batı'ya karşı sembol olarak görülmesiydi. Bu süreç içinde Macaristan'daki Türk kolonisinin en ilginç simalarından biri olan imam Abdüllatif'in önemi hızla arttı.

"Budapeşte'deki dostumuz İmam Abdüllatif Efendi"

İmam Abdüllatif hakkındaki bilgilerimiz döneme ait kaynaklardaki dolaylı verilerle sınırlı. Macaristan'daki Türk camiasının önde gelen temsilcilerinden olduğunu, Budapeşte'de Turan faaliyetlerinin başından beri temel taşlarından biri sayıldığını biliyoruz. Ama Abdüllatif'in yaygın ilişkileri sadece Budapeşte'yle sınırlı değildi. O aynı zamanda Osmanlı döneminde ve daha sonra da Cumhuriyet döneminde Türkiye'de değişik yerlere referans mektupları gönderecek düzeyde ilişkiler ağına sahipti. 1913'te Anadolu'da gezen Horváth-Milleker ikilisi Türkiye bağlantılarını onun yardımıyla kurmuşlardı:

> Budapeşte'deki dostumuz imam Abdüllatif'in referans verdiği Nizameddin Hoca ise yanında ilahiyat öğrencisi bir gençle birlikte bir akşam ziyaret etti. Bize, seyahatimiz sırasında karşılaşabileceğimiz Kürt aşiretlerinin reislerine gösterilmek üzere mektuplar verdi.
> Yaşlı hoca son derece sevimli ve hoşgörülü bir adamdı, ama Avrupa kültürüne çok yabancıydı. Latin harflerini tanımıyor, Avrupa saat sistemini bilmiyordu. Hayatında fotoğraf makinası görmemişti, ama Kuran'ın dogmalarını ezbere biliyordu.
> Doğunun büyük bey ve ağaları için tavsiye mektupları aldık: İnce Ova'da Hacı Ahmet'e, Dondurma'da Hacı Yusuf'a ve daha birçok kişiye mektup yazdı bizim için."[55]

Budapeşte'deki imam Abdüllatif'in Türkiye'yle ilişkileri sadece İslami teşkilatların temsilcilerinden ibaret değildi. Daha sonra Budapeşte'de faaliyete başlayan Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliğinde verilen resepsiyonlarda da adı geçiyor, hatta bazı toplantılarda konuşmacı olarak da kendisinden bahsediliyor. Ama onun esrarengiz kişiliğinin en ilginç noktalarından biri Türkiye'deki Ermeni olayları iddiasıyla ilişkili gelişmeler.

---

55 Horváth, *age.*, s. 4.

Türkiye'de savaşın son yıllarında yaşanan göçler ve Ermenilerin bir ulus olarak bu göçlerin kurbanı olduğu iddiaları 1920'li yılların Macar kamuoyunca da biliniyor ve tartışılıyordu. Turan Cemiyeti bu olay karşısında kesin tavır aldı ve iddiaların Türkiye'ye karşı iftira kampanyasının bir parçası olduğunu söyledi. *Turan* dergisinin 1922 yılına ait III-IV. sayılarında bu konuda bir yazı vardı:

Türkiye'ye karşı iftira kampanyası

Dünya basınında her geçen gün Türkiye'de Hıristiyanlara baskı uygulandığı, savunmasız Rumlara ve Ermenilere, kadın ve çocuklara zulmedildiği haberleri yayınlanıyor.
Eğer Türklerin kardeşi olan Macar basınında da bunlara benzer haberler yayınlanmamış olsaydı, bu yalan ve iftira kampanyasının üzerinde durmak bile gerekmezdi.
Amerika'nın Orta Doğu Yardım Komisyonu'nun eski yöneticisi Yowell ve arkadaşları resmi görev ve yetkilerini aşarak düşman ülkeler hesabına Türkiye'de casusluk yapmaya başladıklarında Ankara hükümeti tarafından sınırdışı edilmişlerdi. Şimdi Yowell bu nedenle öç alıyor ve *Times* sayfalarında iftira üstüne iftira atıyor. Amacı dünya kamuoyunu Türkiye'ye karşı harekete geçirmek.
Amerikan yardım hareketinin Ankara Büro Şefi Mr. Jaguith tarafından da defalarca vurgulandığı gibi Yowell'in söylediklerinden tek bir cümle bile doğru değildir.
Biz burada ulusal basınımıza sesleniyoruz: dünya basınında yer alan bu yalanları lütfen yayımlamayın! Çünkü Türk kamuoyu, dost Macar ulusunun da gazetelerinde bu tür yalan yanlış haberlere yer verildiğini öğrendiğinde derinden yaralanacaktır. Anadolu'da ve Trakya'da bazı istenmeyen olaylar yaşanıyorsa, bunu yapanlar Türkler değil, savaş meydanlarında yenilgiye uğrayıp öç alma yolunu seçen Yunanlılardır.[56]

İmam Abdüllatif'in Ankara ve Budapeşte arasındaki ilişkilerde önemli bir yere sahip olduğunun en belirgin kanıtı, 1923 yılında Budapeşte'de Macarca yayınlanan bir broşürdür. Bu broşürü Abdüllatif Yayınevi çıkarmış. Döneme dair kaynaklarda ve Turan dergilerinde Abdüllatif Yayınevi üzerine başka bir kayıt yok. Bu yayınevinin o yıllarda ya da daha sonraki dönemde yayınlanmış başka yayını da yok. En azından kütüphanelerde ya da arşivlerde izi yok. "İngiliz İftiralarının Yalanlanması Üzerine Kanıtlar" (bkz. Ek 9) başlığını taşıyan bu broşürün alt başlığı da şöyle: "Fransızca orijinalinden Ankara Basın Bürosunun izniyle çevrilmiştir". Broşür Türkiye'de yaşandığı iddia edilen Ermeni ve Rumlara yönelik saldırıların iftira

---

56 *Turan*, 1922, sayı III-IV.

olduğunu kanıtlamaya çalışıyor ve bunu Fransız belgelerine dayandırıyor. Küçük broşürün giriş sayfasında Abdüllatif imzasıyla şu satırlar yer alıyor:

Türk halkı umutsuz sayılan bir durumdayken yeniden yaşama döndü ve şimdi iftira atılarak onun varlık-yokluk kavgası engellenmeye çalışılıyor. Bu küçük broşürün amacı bu duruma ışık tutmaktır.

Dünyanın değişik ülkelerindeki basın organlarında her gün Türkiye'de Hıristiyanların katledildiği, onlara zulmedildiği haberleri yayınlanıyor.

Türk hükümeti bu iftiralar arasında Mr. Yowell'in iftiralarının yalanlanmasına özel bir önem vermiştir. Bunun nedeni şudur: Mr. Yowell'in Anadolu'ya Amerikan Orta Doğu Yardım Komisyonu üyesi olarak gelmiştir. Ama Türkiye'deki kendi özel durumunu göreviyle ilgili çalışarak değil, Türkiye düşmanı faaliyetlerle değerlendirmiştir, bundan yararlanmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda da sınır dışı edilmiştir. Ülkeyi terk etmek zorunda kalan Albay Yowell (kendisi subaydır) askeri rütbesinden bile utanmadan bir ülkeye iftira atmak düzeysizliğini göstermiştir.

Macar kardeşlerimiz iftira kampanyalarına karşı neden korunmak gerektiğini çok iyi bilirler. Macaristan'a bu güzel ülkeye karşı Scotus Viator'ların düşmanca tutumu hâlâ hafızalardadır.

Türk halkının da kendi Scotus Viator'ları var. Hatta Janku Havram'ları, Hora ve Kloska'ları da olmuştur.Yunan ordusunun Anadolu'daki ilerleyişi esnasında Yunan işgalciler acımasızca bölge sakini olan yaşlıları, kadınları ve çocukları katlettiler. Patrik hazretleri de Anadolu'da Hıristiyanların katledildiği haberleri üzerine durumu araştırmak üzere bölgeye bir inceleme heyeti gönderdi. Komisyonun hazırladığı raporlar Hıristiyanların katli haberlerinin iftira olduğunu kanıtladı.

İzmir ve bazı başka kentlerde çıkan korkunç yangınlar Türklere maledilmeye çalışıldı, oysa misyonerlerin açıklamalarından ve yayımladıkları bazı kitaplardan da anlaşılacağı gibi bunlar Yunan ve Ermeni vatan hainlerinin şeytanca planlarının uygulanmasıydı.

Ulusların birbirlerine karşı yeniden değer vereceği güzel günler geri geldiğinde tarih Türk ulusunu anlayacaktır.
Budapeşte, Nisan 1923.

Abdüllatif

Umut Işığı Türkiye

Macar Turancıları Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerinde yükselen yeni cumhuriyeti sadece kardeş Türk ulusu için değil, Doğu'nun tüm mazlum ulusları için de umut olarak görüyorlardı. Turan halkları bu örnekten dersler çıkarmalıydı.

Macar Turancıları Anadolu'da süren Kurtuluş Savaşı'na elden geldiğince destek verdiler. Bu desteğin maddi boyutu olup olmadığı üzerine

BIZONYITÉKOK

AZ ANGOL RÁGALMAK CÁFOLATÁHOZ

*

Mr. Yowell rágalmainak okai és céljai.

Eredeti franciából az angorai sajtóiroda meghagyásából készült fordítás 1338—(1922).

„Il ne peut exister un homme d'état nationaliste qui puisse accepter en Anatolie des commissions d'enquête pour vérifier les insertions ne se basant que sur des mensonges et des calomnies."

A 15737.

Budapest, 1923.

Kiadó; ABDUL LATIF.

Bir Abdüllatif Yayını.

bugüne ulaşan bilgi yok. Ama Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'daki yeniden yapılanmanın her adımının Budapeşte'de coşkuyla karşılandığı, döneme ait dergilerden izlenebiliyor.

Örneğin 23 Nisan 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış yıldönümü nedeniyle Budapeşte'de Patria salonunda bir toplantı düzenleniyor. Kalabalık bir davetliler grubunun katıldığı tören milli marşların çalınmasıyla başlıyor ve ardından Türk ozanı Selami Bey tarafından "Hakimiyet-i Milliye marşı" adlı şiir okunuyor.

Daha sonra Budapeşte'de yaşayan Türklerden Refik Emir Bey Ankara hükümetinin hangi koşullarda doğduğunu anlatıyor ve şunları söylüyor: "Mustafa Kemal Paşa tarafından yoktan var edilen milli ordu gerçekten Türk ulusunu canlandırdı ve mücadeleye sevk etti. Bu mücadele bugün düşman güçlerin ülkeden kovulmasıyla sonuçlandı, ama bugün Anadolu bir savaş meydanı gibidir. Yakılan köyler Antant ülkeleri temsilcileri tarafından sadece seyrediliyor. Mustafa Kemal Paşa İzmir'e ulaşmış durumdadır. Artık Türk siyasetçileri dünyanın egemenleriyle eşit haklara sahip olarak masaya oturacaklardır. Türk ulusu artık şahlandı. Bu ulus yok edilemez!" Refik Emir Bey konuşmasını "Yaşasın Mustafa Kemal Paşa, Yaşasın Türkiye ve Yaşasın Macaristan" diye bitiriyor.

Refik Emir Bey'in salonda heyecan yaratan konuşmasının ardından bu kez de Macar Turancıları adına Dr. Vilmos Pröhle çıkıyor kürsüye. Dr. Vilmos Pröhle önce Türkçe ve ardından da Macarca selamlıyor törene katılanları. Macar Turancıları adına, Anadolu'daki yeniden yapılanmanın Macar ulusunda yarattığı coşkuyu dile getiren Dr. Vilmos Pröhle Türk halkının zaferini kutluyor ve Macarların kardeş Türk ulusunun her zaman yanında olacağını söylüyor.

Daha sonra Türkler adına Azra Faslı Efendi konuşuyor ve sözü Macar Turancılarından Istvan Friedric'e bırakıyor. Friedric'in ilginç konuşmasından bugüne kalan birkaç cümle çok önemli bir ayrıntıyı, Macar Turancılarının Mustafa Kemal Paşa'yla o tarihlerde bir görüşmede bulunduklarını ortaya çıkarıyor.

Friedric'in ne zaman, kimlerle birlikte Anadolu'ya gittiğini, Mustafa Kemal ve savaşın diğer önderleriyle nerede ve nasıl buluştuğunu ve en önemlisi de bu görüşmenin neden gerçekleştiğini bilmiyoruz. Ama Friedric'in toplantıda aktardıklarından Mustafa Kemal Paşa'nın Macar Turancılarıyla görüşüp, Macar ulusuna bir mesaj gönderdiğini öğreniyoruz. Friedric, paşanın şu cümlelerini salondakilere aynen aktarıyor:

"Nasıl ki tek bir Müslümanın ezilmesine müsaade etmeyeceksem, kardeşimiz olan Macar ulusunun da esir halklar zincirine vurulmasına müsaade etmeyeceğim!"

Macar Turancısı Istvan Friedric Mustafa Kemal Paşa'nın en kısa zamanda eşiyle birlikte Macaristan'ı ziyaret edeceğini de dinleyicilere duyuruyor. Daha sonra tören Hasan Tahsin Bey, Mehmet Ali Bey, Mehmet Vahit Bey ve Muhsin Rıfat Bey'den oluşan musiki heyetinin çaldığı müziklerle sona eriyor.[57]

Yine aynı yıl imzalanan Türk Macar dostluk antlaşmasının ardından iki ülke başkentlerinde karşılıklı olarak büyükelçilikler açıldı. Turancıların girişimiyle atılan bu adım iki ülkenin ilişkilerinde yeni bir dönem başlatıyordu. Çünkü 1526'dan, yani Mohaç savaşından bu yana Türk tarafı büyükelçilik düzeyinde Budapeşte'de temsil edilmiyordu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde Budapeşte'de sadece konsolosluk vardı. Kurtuluş Savaşı'nın başarısı ve bu arada Macaristan'ın da Avusturya'dan ayrılmasının ardından 1923'te açılan Budapeşte büyükelçiliğine ilk atanan, Mustafa Kemal'in kurmaylarından Rıdvan Bey oğlu Hüsrev Bey oldu. Urfa'dan milletvekili de seçilen Hüsrev Bey Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in üst düzey çalışma arkadaşıydı. Birinci Dünya Savaşı'nda Atina'da ataşe olarak çalışan Hüsrev bey 1921'de Londra görüşmelerinde de Türk delegasyonu başkanıydı. Hüsrev Bey hakkındaki bu ayrıntılı bilgiler 1923 yılı *Turan* dergisinde yayımlanmıştı.

"Mustafa Kemal Paşa kahramanlık destanını kılıcıyla yazdı!"

1923 yılında Ankara hükümeti ve Macaristan arasında Turancıların girişimiyle giderek güçlenen ilişkiler tek yanlı değildi elbette. Meclis'in açılışının yıldönümü için Budapeşte'de düzenlenen kutlamaların ardından bu kez de Türkler Macarlara jest yaptı: Macarların ünlü bağımsızlık şairi Petöfi için bir anma töreni düzenlediler.[58]

Budapeşte'de yaşayan Türk ve Tatarlar adına yaklaşık elli kişi Petöfi'yi anmak için düzenlenen salon toplantısına ellerinde Türk bayraklarıyla geldiler. Macar Turancılarının önde gelen temsilcilerinin de bulunduğu toplantı Bilimler Akademisi'nin salonunda düzenlenmişti. Turan Cemiyeti başkanının konuşmasının ardından Türkler adına cemaatin imamı Abdüllatif Efendi söz aldı ve Macarca yaptığı konuşmada şunları söyledi:

> Sadece özgürlük mücadelesi başkalarının denediği yollardan geçmeyen bir ulus olan biz Türkler için değil, dünyanın özgürlüğü seven tüm ulusları için, Petöfi en saf ve en içten özgürlük simgesi olmuştur. Eğer Petöfi'nin ruhu son yıllarda bizim ülkemizde verilen büyük kavgayı görüyorsa, biz Türk kardeşle-

---

57 *Turan*, 1-2, 1923, s. 57.

58 *Turan*, sayı II-III 1923, s. 55.

riyle gurur duyacaktır. Çünkü O'nun özgürlük için yanıp tutuşan ruhu Anadolu'da şimdi kendisi gibi bir özgürlük şairiyle karşılaştı: o kişi kahramanlık destanını kılıcıyla yazan ve Türk ulusunun özgürlük aşkını kanıtlayan Mustafa Kemal Paşa'dır. Petöfi'nin anısına düzenlenen bu törendeki yerimiz ileride Petöfi için yapacaklarımızın sadece küçük bir habercisidir. Şunu sizlere gururla söyleyebilirim ki, Petöfi'nin 100. doğum yıldönümünü Türkiye'de gerektiği gibi kutlayabilmek için girişimlerde bulundum. Üniversite hocaları ve talebeleri nezdinde girişimlerim sonucu bu anma törenini düzenleyeceğiz. Umarım Petöfi'nin ulusunun ve onlarla birlikte bizim yeniden Büyük Macaristan'ı kutlayabileceğimiz günler yakındır!

"FAŞİZM ASAYİŞ VE DÜZEN KURMAKTIR!"

Macar Turancılarının 20. yüzyıldaki serüvenlerinde dönüm noktalarından biri İtalyan faşizminin doğuşuydu. Mazlum ulusların direniş ve yeniden var oluş mücadelelerine örnek olarak Türkiye'yi gösteren Turancılar, güçlü devletin ulusun gücüne dayanılarak yeniden kurulmasında dikkatlerini İtalya'ya çevirmişlerdi. Söz konusu olan yeni düzen, siyaset literatürüne Mussoli'nin deyimiyle faşizm olarak girmişti. Dünya kamuoyu henüz İkinci Dünya Savaşı'na, kitlesel ölümlere, toplama kamplarına tanık olmamıştı. Faşizmin bu yüzü henüz bilinmiyordu. Bu yeni düzen Macar Turancıları tarafından "kansız bir devrimin ürünü" olarak görülüyor, "sosyalist çılgınlığa ve anarşiye karşı" olduğu, "asayiş ve düzeni sağladığı" için de Turancılar arasında itibar görüyordu.

1920'lerin ortalarında faşizm konusu Türkiye Türkçü-Turancı çevrelerinde de tartışılıyordu. O yıllarda Türk Turancıları Macar Turancılarının aksine faşizme henüz bir yakınlık duymuyorlardı. 1926 yılında Türk Ocakları yöneticilerinden Reşit Galip kendisiyle mülakat yapan bir gazetecinin "Türk Ocaklarıyla faşizm arasında bir müşahabet var mıdır?" sorusuna şöyle yanıt veriyordu: "Zannetmem. Faşizm bir irticadır. Ocaklık ise bir tekamül ve inkılaptır. Faşizm adi politikacılıktır. Ocaklık nezih vatancılıktır. Faşizm emperyalisttir, Ocak ise hudut bekçisidir. Bundan maada bunlar iki ayrı milletin milli müesseseleri olmak itibariyle bittabi aralarında ayrıca bu milletlere has avsaf farkları bulunmak zaruridir."[59]

Macar Turancıları 1920'lerin ortalarında ve sonlarında artık kesin taraf olmuşlardı. Onlara göre faşizm "ulusa dayanarak devlete yeniden şekil vermek", "asayişi sağlamak", "sosyalist çılgınlığa ve anarşiye engel olmak"tı. Ulus yeniden yaratılırken güçlü, dahası "dokunulmaz" yöneticilere ihtiyaç vardı. Macar Turancıları bir toplumsal rejim olarak faşizmin

---

59 Füsun Üstel, *Türk Ocakları, 1912-1931*, İstanbul, İletişim, 1997.

yönetim ilkelerini sistemleştirmiş ve toplumsal yapılanmasının temel taşları üzerine de araştırmalar yapmışlardı. Parlamentonun da üstünde olan bu liderler, ulusun mutluluğu için gerekli gördüğü her şeyi "bütün araçları kullanarak" yapma hakkına sahipti. Faşist liderin dayandığı tek bir parti ve tek bir kitle örgütü olmalıydı. Macar Turancıları toplumsal devrim olarak adlandırdıkları faşizme nasıl taraftar kazanılacağı üzerine Türkiye'ye yönelik çalışmalar da yapıyorlardı. Geliştirdikleri temel tezleri birçok defa Türkiye'de anlattılar, seminerler verdiler. Bunlardan biri de Laszlo Sekres'in 1930'da Türkiye'de verdiği konferanstır. Bu konferans daha sonra *Türk Yurdu* dergisinde "Faşist Halk Terbiyesi" başlığıyla yayımlandı.[60]

Macar Turancılarının bu faaliyetlerinin de katkısıyla Türkiye Türkçü Turancı çevrelerinin faşizme yaklaşımları değişmeye başladı. Türkçü çevrelerin önde gelen temsilcilerinden Hamdullah Suphi 1930 yılında faşizm üzerine şunları söylüyordu:

> ...münevver ve milliyetperver bir gençliğin İtalya toprakları üzerinde sınıf gayz ve kininden doğan hareket karşısında derhal kendini toplamasını ve Büyük Vatanperverin doğru yolu gösteren emri altında, arzın medeniyet menbaalarından biri olan güzel memleketlerini siyanet edebilmelerini, hörmet ve takdir ile görmüşüzdür. Biz faşist milliyetperverliğin dünkü galeyanında hem mazimizi ve hem de istikbalimizi görürüz. Türk vatanı tehlikeye düştüğü vakit, Ocaklılar Milli Kahramanın bayrağı altında kendilerine verilen vazifeyi yapmakta bir an tereddüt etmediler. Faşizm gençliği gibi, milliyetperver Türk gençliği yarın da Türk inkılabını tehdit edecek herhangi bir vazifeye karşı silahını kapıp müdafaa vazifesine koşacaktır.[61]

Faşizm tartışmaları Turancı camia içinde İtalya'daki faşist rejim üzerinde mutabakatla sonuçlandı. Aslında Macar Turancıları bu noktada durmuyorlardı. Onlar faşist Mussolini İtalyası ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti arasında paralellik kuruyorlardı. Macar Turancılarına göre faşizmin tüm koşulları genç Türkiye'de mevcuttu: tek lider, tek parti, tek kitle örgütüyle Türkiye ideal faşist yapılanmaya sahip bir ülkeydi. Dahası Macar Turancıları Türkiye'de faşizm olarak gördükleri ve gururla dünyaya tanıttıkları bu yeni rejimin faşizmi yarattığı söylenen İtalya'dan önce, hem de savaş meydanlarında ortaya çıktığını öne sürüyorlardı. Dolayısıyla onlara göre faşizmi yaratmanın övüncünü Türkler duymalıydı.

1930 yılında Budapeşte'de yayımlanan *Turan* dergisi tüm bu düşüncelerin dile getirildiği bir makaleye yer verdi. Derginin 1930 yılı 1-IV. cil-

---

60 Laszlo Sekres, "Faşist Halk Terbiyesi," *Türk Yurdu* C 4/24, no: 28/221-222, Mart Nisan 1930.

61 F. Üstel, *age.*, s. 323-324.

dinin 17-24. sayfalarında yer alan "Türkiye'de Faşizm ve Turancılık" adlı makalenin bir başka ilginç yanı daha var: Buradaki görüşler önce 29 Ekim 1929'da Budapeşte Türk Büyükelçiliğinde verilen resepsiyonun ardından düzenlenen toplantıda tanıtılmıştı.

Makaleyi kaleme alan, yani bir anlamda faşizm ve Turancılık ilişkisi üzerine tezleri geliştiren Péter Moricz, Macar Turancılarının tanınmış isimlerindendi. Péter Moricz'i Türkiye'yi de yakından tanıyordu. Birçok kez Türkiye'ye gelmiş, Mustafa Kemal Atatürk tarafından da kabul edilmişti. Dahası, Péter Moricz 1930 yılındaki Türk Ocakları kongresine Macar Turan Cemiyeti adına katılmıştı, hem de "izleyici" ya da "dinleyici" değil, "delege" olarak![62]

Şimdi de Péter Moricz'in "ünlü" makalesini tanıyalım:[63]

> Fransa başbakanı Briand'ın ekonomi alanında gündeme getirdiği Birleşik Avrupa Devleti projesinin ortaya atılmasından bu yana panslavizm, pangermenizm gibi "panist" hareketler tekrar siyasetin ilgi odağı haline geldi. Türk Turancısı Reşit Saffet Bey'in haklı olarak saptadığı gibi, şimdi artık halkların karşılıklı yakın ilişkiler kuracağı döneme giriyoruz. O bunu söylerken aslında sadece Asya ülkelerini kastetmekteydi. Ama bu saptama, devlet adamlarının neredeyse tümünün uluslararası örgütlenmeyi gündeme getirdiği Avrupa için daha da geçerli.
>
> Biz Macar Turancıları olarak bizle akraba halklarla kültürel ve ekonomik ilişkilerimizi geliştirmek istiyor, bu halklarla dostane ilişkileri sürdürmeye büyük önem veriyoruz. Bizim amacımız burada söylenenden ne eksik ve ne de fazla. Bu amacın ne kadar büyük ve önemli olduğunu kimse yadsıyamaz sanırım. Biz kardeş ülkelerin deneyimlerinden de yararlanmak istiyoruz. Türkiye'de gelişen faşizmi ve Turancılığı ele alacağım bu makalemde bu hareketlerin ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu açıkça görülecektir.
>
> Faşizmle İtalya'da tanışma şansına sahip oldum. Kansız bir devrimin ürünüydü bu. Faşist başbuğun temiz ve yüce amaçlarının en güzel kanıtıdır ortaya çıkan düzen. Sosyalistler İtalya'yı hem maddi, hem de manevi olarak neredeyse tamamen çökertmişlerdi. İşte bu son noktada Mussolini'nin liderliğinde hareket eden neredeyse çocuk denilecek gençlerden oluşan "fascio" sosyalist çılgınlığa ve anarşiye karşı harekete geçti. Faşistler Roma'da yönetimi ele geçirdiler, kısa süre içinde asayiş ve düzeni yeniden kurdular. Sosyalistlerin temel desteği olan işçileri de, emeğe görülmemiş bir değer vererek kazandılar. Emek için yazılan marşı bizzat Mussolini besteledi. Devlete yeniden şekil verip faşist devleti ortaya çıkardılar.
>
> Türkiye'de de faşizm egemen, ama bu bir parti yönetimi anlamında, genel

---

62 F. Üstel, *age.*, s. 331.

63 *Turan*, yıl: 1929, sayı: I-IV, sayfa: 50

olarak yani *sui generis* geçerli. Türkiye'deki faşizm savaş meydanlarında doğdu. Muzaffer komutanın ülkeyi kurtarmasının ardından, nihai zaferin ardından, Türk halkı Gazi'nin iradesini ve dokunulmazlığını tartışmasız kabul etti. Gazi yeni devletin yaratılmasında en gelişmiş ülkelerde uygulanan devlet modellerinden belli bölümleri alıp uyguladı. Ama ülkedeki yeni yapılanmada en temel özellik halkın kendi kaderini kayıtsız şartsız, ülkenin kurtarıcısı Büyük Gazi'ye teslim etmesidir. Gazi ve bakanları Millet Meclisi tarafından seçiliyor seçilmesine ama hem Millet Meclisi ve hem de hükümet direktifleri doğrudan Gazi'den alıyor. Son seçimlerde muhalefet partisi adayları seçilemedi bile. Bugün Türkiye'de Halk Partisi adını taşıyan tek bir parti var. (Bu makaleyi kaleme almamdan sonra, 1930 yılı yaz aylarında daha önce Paris'te büyükelçi olan Fethi Bey'in liderliğinde Hürriyet Partisi adında yeni bir parti kuruldu. Tabii bu partinin kuruluşu da Gazi'nin izniyle mümkün olabildi.)

Partinin adı son derece önemlidir: bu ülkede olup biten her şey halk adınadır. Bütün çaba, bu halkı gerilikten kurtarıp Avrupa kültürü düzeyine ulaştırabilmek içindir. Bu büyük amacın önünde engel olabilecek her şey Gazi tarafından ya etkisizleştirildi ya da yıkıldı.

Mustafa Kemal Paşa'nın dokunulmaz yönlendiriciliğinin ötesinde, Türkiye'de faşistlerin, yani ülkenin kurtuluşunu, halkın mutluluğunu gerekli olan bütün araçları kullanarak gerçekleştirmek isteyen yurtseverlerin egemenliğinin iki temel dayanağı var: bunlardan biri Halk Partisi, diğeri ise Türk Ocakları. Cumhurbaşkanının doğrudan başkanlığını yürüttüğü Parti siyasi hayatta belirleyici. Toplumsal hayattaki aktivitelerle görevli olan Türk Ocakları ise yeni hükümetin halka yönelik talim ve terbiye programlarını uyguluyor, yüce ülküleri hayata geçiriyor. Türk Ocakları bunun da ötesinde halkın yaşam standartlarını artırmaya yönelik kurumların yaratılmasının propagandasını da üstleniyor. Biraz da maddi kaynaklara bağlı olarak gündeme getirilen bu çalışmalara birkaç örnek verecek olursak, Türk Ocakları gezici sağlık ekipleri kurarak en ırak köylere bile ulaşmaya çalışıyor. Demek ki Türkiye'de Türk Ocakları devletin modernizasyonu sürecinde Parti'nin en yakın destekçisidir diyebiliriz. Bu anlamda Türk Ocakları Yeni Türklerin, Türk faşistlerinin en gerçek kurumudur. *More Patrio* herkes bu kurumun üyesi olabilmeyi yurtseverliğin bir koşulu olarak görüyor. Bilindiği gibi Türk Ocaklarının en büyük koruyucusu olan devlet başkanı da taşraya gezilere çıktığı zaman Türk Ocakları şubelerinde kalıyor, böylece bu kuruma özel bir önem verdiğini de vurgulamış oluyor.

Bütün bunlardan sonra, Türklerin ülkelerinde yarattıkları bu kurumlaşmaya örnek olarak İtalyan faşistlerini aldıkları söylenebilir mi? Hayır, çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın iktidara gelmesi ve Türk Ocaklarının kurulmaya başlanması İtalyan faşizminden önceye rastlar. Türkiye'de ülkeyi kurtaran yeni rejimin kazanımları İtalya'da gerçekleştirilen yeniliklerle kıyaslanamayacak kadar büyüktür, çünkü Türkiye'de faşistlerin önündeki engeller İtalya'daki engellerden kat kat fazlaydı: Türkiye'de önce her şeyin yıkılması gerekiyordu: Halifelik kaldırıldı, padişahlık silindi, dini temellere dayalı devlete son verildi, yeni kurum-

laşmaya gidildi, dini mahkemeler kaldırıldı, dini okullar kapatıldı, kadınlara eşit haklar verildi vb.

Dünya tarihi böylesine büyük bir yenilenmeye daha tanık olmamıştı. Bu büyük dönüşümün neredeyse tek bir liderin eserinin olması sonucu değiştirmez ve kazanımların kalıcılığının başarısını gölgelemez. Çünkü gelişme hayatın bütün alanlarında öylesine görkemli ki, bugün artık kimse eski toplumsal kurumların yeniden dirilebileceğine ihtimal bile vermiyor. Türkiye ne kadar şanslı! Bir başka şans ise ülkede yönetimde olan kadroların artık İtalyan faşistlerinin başarılarına atıf yapabilecek olması, yani Gazi ve kurmay heyetinin izlediği yolun doğruluğunu halkın önünde bir yabancı örnekle de destekleyebilecek olmasıdır.

İlk Türk Ocağı 15 Mart 1912'de İstanbul'da kuruldu. Hemen ardından ise örgütün yayın organı olan *Türk Yurdu* yayımlanmaya başladı. Türk Ocağı başka yayınlara da sahipti: haftalık *Halka Doğru* ve *Türk Sesi* dergileri de bu kuruma bağlı olarak yayın hayatına başladı. Aşağı yukarı aynı tarihlerde çıkan *Turan* adlı dergi daha sonra günlük gazete haline geldi. Türk Turancılarının asıl yayın organı işte bu gazeteydi.

Burada biraz da Türkiye'deki Turan hareketine değinmenin artık zamanı geldi sanırım. Türkiye'de Turan hareketi sadece teorik tartışmalar düzeyine tıkanıp kalmadı, savaş alanlarında da mücadele verdi. Enver Paşa, coğrafya bilimcilerinin Turan adını verdiği bölgede Turan ordusunu kurdu. 1922'de bolşeviklere karşı kazandığı çarpışmanın ardından kendini Birleşik Türkistan ve Buhara halklarının emiri ilan ettirdi. Ama daha sonra yenildi ve kaybetti. Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Ezilen Doğu Halkları Konferansı ve 1921'de Sivas'taki Pan İslam Kongresi de Turan düşüncesiyle doğrudan bağlantılı olarak gündeme geldi. Türkiye'de Turan denildiği zaman öncelikle Türkçe konuşan halkların birlikteliği anlaşılmaktadır. Onlar, Baykal gölünden İstanbul'a, Pamir sıradağlarından Rusya'nın Kazan vilayeti sınırlarına kadar uzanan bu bölgeyi "Küçük Turan" diye tanımlıyorlar. Türk Turancılarına göre Büyük Turan, Türkçe konuşan halkların dışında, Türkçe konuşmayan bazı halkları da içeriyor. Bazı aşırı ileri giden Türk Turancıları Mancukyalıları, Moğolları ve Fin-Ugor halklarının tümünü Türk kavmi olarak görüyorlar. Onlara göre Japonlar ise sadece dil açısından akraba halk. Bu görüşe göre demek oluyor ki, Küçük Turan aslında "Büyük Türkiye", yani Türkçe konuşan halkları tek bir devletin sınırları içinde bütünleştiren, coğrafi olarak arada kopukluk olmayan bir bölge. Türk Turancılarının nihai amacı bu.

Geçen Temmuz ayında (Budapeşte) Turan Cemiyeti'nde bir konferans veren ve Türk Turancılarını temsil eden Reşit Saffet'e göre Türkler Macarları yakın akraba halk olarak görüyorlar. Türklerle Macarlar arasında, Almanlarla Avusturyalılar arasındakine benzeyen bir ilişki olduğunu var sayıyorlar. Ama bu yakınlığa rağmen Birleşik Türkiye planlarında bize yer veremiyorlar, bunun da sebebi, bizle onlar arasında güneyde ve kuzeyde Slav halklarının yerleşik olması. Onlar, bundan böyle de Macar kardeşlerinin, çevresindeki yabancı ırklar

arasında "öksüz" kalacağını belirtiyor ve bu durumdan duydukları derin üzüntüyü dile getiriyorlar. Bu onların görüşü. Biz kendimizi bu derece yalıtlanmış hissetmiyoruz, çünkü güneyde Bulgarlarla akraba olduğumuzu, kuzeydeki Polonya halkıyla ise dostane bir ilişki içinde yaşadığımızı biliyoruz.

Macar halkı da Turan halklarındandır. Bunu reddedecek olan atalarımıza karşı bir günah işlemiş olur. Örneğin Lóránt Hegedüs gibiler Macar halkının bugün artık çok farklı olduğunu, Macar kavimlerinin Karpat ovasını fethetmesinden sonra ortaya çıktığını ileri sürüyorlar. Ama bu bizim atalarımızın olmadığı anlamına mı gelir? Bizler kiminle gurur duyuyoruz? Bu toprakları ele geçiren atalarımızla elbette! Árpád ve Árpád hanedanından gelen krallar bizim öz be öz atamız değil mi? Peki biz onların karakterlerini miras olarak taşımıyor muyuz? Cemiyetimiz başkanı Gyula Pekár'ın dediği gibi, Macar ırkı bugünkü Macar halkı içinde maya vazifesi görmüştür. Sadece dilimiz değil, ırksal özelliklerimizi de taşıdık bugünlere. Kaldı ki, bugün "doğu insanı"ndan tamamen farklı bir "batı insanı" tipi çizebilmek mümkün müdür? Avrupa'da kafkas tipi insan yaygındır ve bu bizde de böyledir. Lajos Bartucz'un araştırmalarına göre Macaristan halkına ırksal özellikler açısından bakıldığında çoğunluk Kafkas, Doğu-Baltık halklarının özelliklerini taşır, Moğol ırkının özelliklerini taşıyanlar çok azdır. Reşit Saffet'e göre Türkler kendilerini beyaz ırk olarak kabul ediyorlar. Kaldı ki, biz Turan'ı savunurken Batı uygarlığı ve Doğu kültürü arasında bir tercih yapma durumunda değiliz. Biz Batı'ya değil, Doğu'ya aidiz desek de kendimizi tam olarak ifade etmiş olmayız. Turan'dan geldiğimizi vurgularken, ırksal ve dilsel bakımdan akrabalıklarımızı saptamak istiyoruz ve bu akraba halklarla ilişkilerimizi geliştirmeye çalışıyoruz. Fin ve Estonya halkıyla geliştirdiğimiz yakın ve sıcak ilişki, Rakoczi ve Kossuth'a ve sayısız Macar evladına Türkiye'de sunulan kardeşçe yardım eli ve Türk topraklarına giden her Macarın yüreğinde duyduğu sıcak sevinç bizi yüzyıllarca süren yalnızlık duygusundan kurtarıyor. Bizimle akraba halkların var olduğunun bilincindeyiz ve bu akrabalığın gerektirdiği ilişkinin sürdürülüp geliştirilmesi sadece ahlaki değil, aynı zamanda iyi bir politika da.

Şimdi biz Türk Ocakları'na geri dönelim. Bu kuruluş aslında bizdeki Turan Cemiyeti'ne benzer bir faaliyet biçimine sahipti. Üç yıl önce programlarında değişiklik yapmak zorunda kaldılar: bundan böyle faaliyet alanı olarak sadece Türkiye'yi göreceklerdi. Aslında bu adım siyasetteki gelişmelerin doğrudan bir gereğiydi. Türkiye'nin müttefiki Rusya iyi ilişkileri korumak için Türkiye'ye yönelik komünist propagandadan vazgeçince, Türkiye de pantürkist propagandayı durdurmak zorunda kalıyordu. Ama Bolşevikler vaatlerini tutmadılar. Türk Ocağı'nın aylık yayın organı *Türk Yurdu* dergisi Rusya'nın bu sahte iyi niyetini açıkça ortaya seriyor, bir yandan müttefiklik vurgulanırken diğer yandan gizli komünist propagandayla Türk devletinin zayıflatılmak istendiği bu dergide açığa çıkarılıyor. Bu dergide Türk Ocağı başkanı Hamdullah Suphi Bey bir yazısında "müttefik" Rusların *divide et impera* ilkesini uygulayarak Sovyetlerin sınırları içinde yaşayan Türk kavimlerini birbirinden uzaklaştırıp

ezdiğini saptıyor. Reşit Saffet Bey de Türkiye dışında yaşayan Türk halklarının ateşli bir savunucusu. Uzun yıllar boyu yaşadığı İran'a dikkatleri çekmeye, Türkiye'nin dostu gibi görünen bu ülkede Türklere karşı kırım uygulandığına dikkatleri çekmeye çalışıyor. İran'ın Azerbaycan vilayetinde Türklere uygulanan vahşetin tanığıydı Reşit Saffet. 1909'dan 1913'e kadar Bahtiyar adını taşıyan İranlı bir kavim Azerbaycan'da yüzlerce köyü yakıp yıktı, kadın çocuk, genç yaşlı demeden binlerce insanı katletti. İran'da anayasanın kabulünün doğrudan kurbanı oldu Azerbaycan -diyor Reşit Saffet Bey. İran hükümeti şimdi de ülkenin güneyinde yaşayan bir başka Türk boyuna, Kaşgarlılara yaptırım uyguluyor.

Ateşli bir Turancı olan Reşit Saffet Bey Türkiye'nin üçüncü müttefiki olan Afganistan'daki durumu da inceliyor. Saffet Bey Afganistan'da yaşayan Türk boylarının iktidarda olduğu dönemler ve bu ülkenin gelişip güçlenmesi arasında yakın bağlantı olduğunu ortaya çıkarıyor. Bu nedenle Afganistan'ın İran etkisinden kendini kurtarmasının ve Asya'da tek yaratıcı güç olan Turan kültürüyle yakın ilişkiler kurmasının doğru olacağını düşünüyor.

Geçenlerde ünlü bir Amerikan bilim adamı olan Dr. Herbert Goven'in Asya'nın tarihini ele alan bir kitabı yayımlanmıştı. Reşit Saffet Bey'in bu kitabı eleştiren bir yazısı da yayımlandı. Reşit Saffet, Goven'in dünya tarihi açısından Turan halklarına verdiği önemin ne kadar çarpıcı olduğunu, böylece Turan halklarını Avrupa tarihçilerine göre daha doğru bir yere koyduğunu, ama kitabın öz olarak Türk karşıtı bir hava taşıdığını üzülerek ifade ediyor. Goven Moğolların ve Tatarların Avrupa medeniyeti açısından son derece yararlı olduğunu, çünkü Uzak Doğu'dan bilinmeyen çok şey getirdiklerini kabul ediyor, ama bu göçebe halkların Türk asıllı olduklarını dikkate almıyor. Goven 13. yüzyıldaki Cengiz Kağan ve 14. yüzyıldaki Timur gibi imparatorluklar kuran savaş dahilerine Batı'nın hiçbir zaman sahip olamadığını kabul ediyor, ama bu büyük fatihlerin Türk kavimlerinden ve Türk halklarının liderleri olduklarına hiç değinmiyor. Goven son derece ilginç bir saptama daha yapıyor: Asya'nın Avrupa'ya olan etkisinin, Avrupa'nın Asya'ya olan etkisinden daha fazla olduğunu belirtiyor. En büyük fetih hareketlerinin, düşünce akımlarının Asya'dan yola çıktığını kabul ediyor. Ama Goven Asya'nın temsilcileri olarak Çin'i, Japonya'yı ve Hindistan'ı sıralarken Türkiye'yi tamamen unutuyor. Oysa Avrupa ve Asya kültürlerinin sentezinde en büyük rol gerçekte Türkiye'nin olmuştur.

Kendine yabancı bir kültürü özümseyen bir halkın kendi moral değerlerini ve ulusal kültürünü kurban etmesi kaçınılmaz bir olay değildir. Batılılaşma sürecine giren Türk halkı, bu süreç içinde adım adım kendi özgüllüklerini Avrupalılara tanıtacak, bu değerleri sevdirecektir. Gelecek karşılıklı anlayış ve hoşgörüdedir. Karşısındakini daha çabuk anlayabilen bu süreçten kesinlikle daha kazançlı çıkacaktır. Bilindiği gibi Mustafa Kemal tamamen radikal bir gelişmeden yanadır. Mustafa Kemal Türkiye'nin tamamen Avrupa'ya entegre olmasından yanadır. Bu amaca ne kadar zaman içinde ulaşılabileceğini zaman gösterecek. Tam bir asimilasyon planlayan büyük Gazi'nin belki de örnek ola-

rak gördüğü ülke Macaristan'dır. Şu nokta da çok ilginç: Türkiye'de yaygın olarak Turan sürecinde lider ülke olarak Macaristan görülüyor. Bu ortak kanı aslında ülkemizdeki Turan Cemiyeti'nin Macarlarla akraba halklarla geliştirdikleri kültürel ve ekonomik ilişkilerin bir sonucudur. Öte yandan Turancılığı sadece Türk halkların birliği olarak gören (pratik anlamda) Türk Turancıları ise, bu dava bir Türklük davası olduğundan lider ülkenin Türkiye olmasını öngörüyorlar. Bu pantürkist hareket Türkiye'de hükümet tarafından da desteklenmiyor. Türkiye başbakanı Tevfik Rüştü Bey 1928 yılı sonunda Macar gazeteci Irinyi Jenö'ye verdiği mülakatta Turan halklarının kültür hayatındaki aktivitelerini ilgiyle izlediğini ve bu harekete olabilecek bütün desteği vermeye hazır olduğunu belirtmişti. Türkler Turan halkları arasındaki düşünsel ve kültürel yakınlaşmadan memnun olacağa benziyorlar.

Türk Ocakları Türk devletinin yeniden yapılanmasının temel direklerinden biridir. Ama gelişmelerin de gösterdiği gibi, bu kuruluş bugün artık bütün Türk dünyasının, yani sınırlar dışında yaşayan Türklerin sorunlarıyla da yakından ilgilenmektedir. Bu kuruluş Macar Turancıların hareketini de yakından izliyor. Bu karşılıklı ilgi yakın gelecekte verimli bir dönem yaşayacaktır.

Türkiye'de çalışan bilim adamlarımız ve mühendislerimiz sayesinde Türk kardeşlerimiz bizim ekonomik ve düşünsel gücümüzü tanıyor ve kabul ediyorlar. İki ulus arasında karşılıklı tanışma ve karşılıklı anlaşma son derece sağlıklı bir süreç izliyor.

Türk kardeşlerimiz şundan emin olsunlar ki, devletlerini ve bağımsızlıklarını yeniden yarattıkları bu kurtuluş mücadelesi dünyada hiçbir ülkede bizdeki kadar coşkuyla yankılanmamıştır. Biz Macarlar gücümüz ve imkânlarımız oranında hep yanlarında olacağız. Dünya savaşında aynı safta çarpıştığımızı, özgürlük savaşlarımızın kahramanları olan II. Ferenc Rakoczi ve Lajos Kossuth'un bu ülkeden yardım ve destek bulduklarını unutmayacağız.

Macar ve Türk Turancılarının 1930'ların başlarında ulaştığı nokta faşizmdi ve bu da her iki ülkede de temel gücünü anti bolşevizmden alıyordu. Macar Turancıları için ölümcül düşman olarak gördükleri 1919 Konsey Cumhuriyeti'nin, yani Macar Sovyet devriminin anısı çok tazeydi. Türk Turancıları ise hem ideolojik köken olarak Rus Türk cumhuriyetlerine yakından bağlıydılar, hem de kadrolarının ileri gelenlerinin bu bölgelere duygusal bağları vardı, çünkü oralardan göç etmişlerdi. Bu nedenle anti Sovyet politikanın ateşli savunucularıydılar. Türk Ocakları yöneticilerinden Hamdullah Suphi 1930 Kasımında, yani Türk Ocakları'nın kapatılmasından sadece birkaç ay önce üyelerini Bolşevizme karşı harekete geçirmeye çalışıyor ve milliyet hissi ölmemiş ülkelere örnek olarak "Macaristan'da Bela Kun'u mağlubiyete uğratan ve tardeden hareketler, İtalyan faşizmi ve Almanya'daki muazzam Çelik Miğferliler Hareketi"ni (Stahlhelm) örnek gösteriyordu.

Ben size Türk milliyetçiliğinin bir eseri olan bu ocağımız içinde şeref getiren mazinin bütün engellerini kırarak istikbale geniş bir yol açan milliyetçi cereyanını, onun hadimlerini ve onun milli mabedini dışardan ve içerden gelen yeni husumetlere karşı koruyunuz diyorum.(...) Sovyet toprakları üzerinde kızıl ihtilalin büyük peygamberi aleyhine bir tek kelime söylenmesine, bir tek kelime yazılmasına imkân var mıdır? (...) İtalya'yı yerli bir Bolşevizm hareketinden kurtarmış bir milliyetçi hareket vardır. Faşist İtalya'nın timsali olan (Duçe'yi) Mussolini'yi tanırsınız. Onun aleyhine yazılacak tek bir kelime, söylenecek söz tasavvur edilmek imkânı olmayan bir şeydir. (...) Kurtuluşa nasıl eriştiğini bildiğiniz Türk vatanı üzerinde Milli Timsale yazıyla resimle hörmetsizlik edenler meydanı boş buldukları için cesaretlerini mütemadiyen arttırıyorlar. Türk gençliğinin kalbindeki milliyetçi hassasiyet bu gibi vakaların cezasını jandarmaya, polise, mahkeme salonlarına terketmemelidir. (...) İrticadan nasıl korkuyorsanız, milli müesseselerimize irtica kadar ve ondan fazla düşman olan Bolşevik cereyanından da sakınınız."[64]

MACAR EDEBİYATINDA TURAN VE İKİ TURAN MASALI

Turan araştırmaları yeni perspektifler açıyordu. Değişik bilim dallarında Asya'yı ve Turan ülkelerini konu alan araştırmalar yapılıyor, tarihsel anlamda yakın halkların mitolojileri üzerine incelemeler sürdürülüyor ve tüm bunlar tarihe yeni bir bakış getirilmesine de neden oluyordu.

Turan halkları üzerine çalışmalar sadece tarih, efsane ve mitolojik dünyalarıyla ortaklıklar üzerine bilimsel araştırmalar düzeyinde kalmıyordu elbet. Bu dönemde Turan düşüncesi Macar edebiyatında roman ve şiirlere konu olmaya da başlıyordu. Macar edebiyatında Turan ülküsü bu dönemin popüler temalarındandı.

Roman ve hikâyeler de yazan, ama daha çok şiirleriyle tanınan Árpád Zemplényi[65] Turan düşüncesini sanatının temel içeriği haline getiren en tanınmış Macar şairidir. Árpád Zemplényi Turan halklarının yaratılış efsanelerinin ortak noktalarını da derlediği, büyük eserinde Macar tarihini bir destan gibi anlatır.[66] Zemplényi "Keletre Magyar" (Doğuya Macar) şiirinde şöyle der:

Doğuya Macar, Doğuya bak, şerefli büyük akrabanı sen orada bulacaksın. Batıdan kaçınız, bizleri orada küçümseyerek istismar ediyorlar. Sekiz asırdan beri Batının bütünlüğünü korumak için dökülen kanlarımıza karşılık, mükâfatımız küçümsemek ve hakaret oldu. Asli sözümüzün ağzımızdan çıkmasını en-

---

64 Üstel, *age.*, s. 356.

65 Árpád Zemplényi 1865 - 1919 arası yaşamıştır.

66 Árpád Zemplényi, *Túráni Dalok.* (Turan Türküleri), Budepeşte, 1916.

gelliyorlar. Germen, Roma ve Slavlar bugün paraları ile, yarın da kılıçları ile hayatımıza aynı şekilde kıyacaklar. Kahraman milletim, dostunu Doğudaki kardeşlerinin arasında ara.[67]

Zémplényi'nin "Kuru Değirmen" şiiri de ilginçtir:

Çağlar bizi öğütüyor ve biz iz bırakmadan kayboluyoruz.
Turan! Turan!
Sahte bir neşenin şöleninde ama boğucu bir ümitsizlik içindeyiz
Turan! Turan!
Geç veya erken gelen, talihsiz haberlerle kederleniyoruz
Turan! Turan![68]

Daha sonraları Rózi Csurgai ve E. István Eszes *Turan Halk Masalları* kitabını yayımladılar. B. Benedek Balogh ise *Turan Dünyası Yaratılış Efsaneleri* derlemesini hazırladı.

Ferenc Herczeg'in 1917 yılı *Turan* dergisinde yayımlanan "Turan Masalı" adlı destansı hikâyesi dönemin Turan edebiyatının ilginç bir örneğidir:

Masallarla gerçeklerin birbirine karıştığı tarihin o eski dönemlerinden birinde bozkırların bir kraliçesi vardı. Turan bozkırının rüzgârda dalgalanan otlaklarından birinde kuruluydu kraliçenin otağı. Kutsal Asya'ydı, o korkuç, mağrur, muhteşem, bütün halkların anası. Bozkırların kraliçesinin iki oğlu vardı; aynı kandan gelen iki aslan yavrusu; Macar ve Türk'tü onların adı. Gel zaman git zaman çocuklar büyüdüler ve -bütün masallarda olduğu gibi- yolculuk zamanı geldi. Anaları onlara birer çelik kılıç vererek yollarına gönderdi. Ama kraliçe çocuklarına "yolunuz açık olsun" demeyi unutmuştu. Bozkırların iki maceracısının yolu uzundu, ayrı ayrı yollardan, ortak amaca doğru ilerliyorlardı. Amaçları ünlerine ün katmak ve fethetmekti. Ün ve ganimet ise Batı'daydı. Batı'nın altın kubbeli parıltılı kentlerine doğru ilerlediler. Geçtikleri yerlerde uluslar onlara secde ettiler, arkalarında sıcak gökyüzünde karga sürüleri bırakarak ilerlediler.

Bozbulanık bir gün iki kardeş Doğu'nun kapısında karşı karşıya geldiler. Ayrılalı çok olmuştu, çok zaman geçmiş, gençler değişmişlerdi. Yolculuklarına başlarken analarının iyi dileklerini de almayı unuttuklarından birbirlerini tanıyamadılar. Birbirlerini düşman sandıklarından vahşi aslanlar gibi saldırdılar. Ne büyük bir çarpışmaydı o! Karpatlardan Balkanlara kadar kentlerin tümü yandı kül oldu! Kardeş halklar birbirlerinin kanıyla beslendiler! Birbirlerinin ölülerinden dağlar diktiler! Savaş meydanlarının mehter takımları iki tarafı da heyecana getirmek için çalmaktan yorulmadı, ama Macar ve Türk analar ölüleri için

67 Olcay Giray'ın Hungaraloji bitirme tezinden. Alıntı, Ali Engin Oba, *age.*, s. 133.
68 Age., s. 133.

ağlamaktan yoruldu. Önce küçük kardeş, Macar yaralandı. Çarpışmada kırılan kılıcını düşürdü. Parlak tacı başından yere yuvarlandı. Kanlar içinde yakalandı, esir düştü! Ama fetheden Türk de zaferine sevinemedi: savaşın öfkesi yüreğini yaktı, kanım kuruttu. Hasta bir aslan gibi mağarasının derinliklerine çekildi, artık geride kalan gururlu günlerinin düşleriyle kendini oyaladı.

Macar ve Türk zaaflarının bileklerine vurduğu zincirleri şakırdatarak uyudular uzun bir zaman. Avrupa'nın en kederli iki halkıydı onlar. Sonunda duydukları dayanılmaz utanç onları gözyaşlarına boğdu: acılar ve gözyaşları gözlerindeki perdeyi birden kaldırıverdi: Turan'ın iki oğlu birbirlerini tanıdılar. Titreyen ellerini birbirlerine uzattılar ve kederli bir sevinçle "kardeş" diye seslendiler. İşte Turan masalı buraya kadar. Birbirlerini kıran kardeş halkların masalı.

Şimdi de gerçeğe bir kulak verin: bu gerçek bütün masallardan daha inanılmaz. Soğuk gerçeğin uğursuz düzlüklerinden ölüm kanlı kurt sürüsü gibi kendinden geçen kardeşlerin üzerine saldırıyor! Kafatasındaki elmaslarla süslü tacıyla ölüm, askerilerini ileri sürüyor! Ölüm çığlıkları Karpat ovasını dolduruyor! Duymuyor musun? İstanbul'un altın kapılarından içeri girmek üzereler! İki kardeş birden uyanıyor. Ve işte bir mucize daha hayat buluyor: Bileklerindeki zincir parçalara ayrılıyor. Kaslarındaki gücün tekrar farkına varıyorlar. Yürekleri yeniden gençliklerinin cesaretiyle geriliyor.

Büyük savaş devam ediyor: Germen şövalyeler ve Turan yiğitleri taştan kale gibi karanlığın süvarilerini geri püskürtüyorlar. Macar ve Türk'ün savaş nağrası yeniden yankılanıyor: Avrupa duyuyor musun! Almanya'nın askerleri yanıt veriyor: Haydi kardeşler! Birlikte, birbirimiz için! Turan laneti nihayet sona eriyor. Hepimizin taptığı adalet tanrısı, ister İsten[69] olsun adı isterse Allah, kutsal bayraklarımızı yeniden kutsadı. Kılıçlarınızı elden düşürmeden Turan'ın onurunu koruyun! Kılıçlarınızı bırakmadan genç ve inanılmaz güzellikteki yeni zirveler için kendinize yol açın!"

Turan dergisi, Ferenc Herczeg'in "Turan Masalı"nın yayımlandığı sayısında bir Türk şaire de yer veriyordu. Türk-Macar dostluğunun kökenlerini Turan ülküsünde gösteren ve geleceği de bu ortak geleneğin sürdürülmesinde gösteren Hüseyinzade Ali'nin şiiri şöyleydi:

Sizlersiniz ey kavm-i Macar bizlere ihvân
Ecdadımızın müştereken menşei Turan
Birdir yolumuz ermek için nur ile hakka
Mümkün mü ayırsın bizi İncil ile Kuran

Ferenc Herceg'in 1917'de *Turan* dergisinde yayımlanan "Turan Masalı"nın çok ilginç bir benzeriyle neredeyse 90 yıl sonra *Türk Dili* dergisinde karşılaşıyoruz. Ahmet B. Ercilasun, *Türk Dili* dergisinin

---

69 Macarca'da Tanrı (TD)

MAGYAR TESTVÉREINK. Írta: Hüszeinzade 'Ali.

Te vagy minékünk igaz testvérünk — oh magyar nemzet,
Osapáinknak szülőhazája — te voltál, Turán!
Közös az utunk, s a jövendőben sorsunk is egy leti,
Nem választ el már minket az Indsil,[1] sem az Al-Korán!

[1] Indsil = Evangélium. Fordította: *Mészáros Gyula.*

Hüseyinzade Ali'nin şiirinin yer aldığı sayfa; altında Macarca çevirisi var (*Turan Yıllığı*, 1917, s. 335).

Ağustos 1996 sayısında yayımlanan "Macar Ovası" adlı hikâyesinde "Türk"ün var oluşunu destansı bir ifadeyle anlatırken, Macar-Türk kardeşliğine de değinir. Ercilasun'un Türk ve Macar'ı "Göktanrının çocukları" olarak tanımladığı hikâyesiyle Ferenc Herczeg'in masalı büyük benzerlik göstermektedir.[70]

(...) Macar ovasına kaç defa geldiklerini bilmiyordu. İlk görkemli gelişini hatırlıyordu. Ovaya yerleşmişlerdi ve bütün Avrupa'ya hükmediyorlardı. Atlas denizine, Galya'ya ulaşmışlardı. Konstantinopolis'in kalın duvarlarını yoklamışlardı. Romus ve Romulus'un hikâyesini işitmişlerdi. İki kardeşin bir kurttan süt emişini. Bu hikâye onlara hiç yabancı gelmemişti. Ya bir benzerini yaşamışlardı, ya da yaşayacaklardı. Bir defasında atlarını Romus ve Romulus'un diyarına sürdüler. Az kala koca yarımada çökeydi. Bir keresinde Vezüv patlamış, yarımada sarsılmıştı. Şimdi kuzeyden gelen bu sarsıntı yarımadayı çökertiyordu. Kara cübbelerine büründü keşişler ve kişinin atları ayaklarına düştüler. O zaman sivri kaşlı karavaşın yalvarışıyla kişinin yüreği yumuşamıştı, şimdi kara cübbeli kara cübbeli kişinin yalvarışıyla. Kişi mağaradan çıkanlara her zaman acımıştı: şimdi yine acıyordu. Fakat mağara ehli ona acımadı. Soylu kişiyi bir gece yatağında ağı yutmuş olarak buldular. Sonra çocuklarını uzaklara sürdüler. Bir çocuğunu Konstantinopolis'in ortasında kazığa oturttular. Kişi bunu unuttu mu, yoksa şuurunun altında bir yere kazındı mı bilmiyordu.

Daha kaç defa Macar ovasına gelmişti. Kendisi gibi gökten inen Macarlarla burada yurt tutmamış mıydı? Sonra kişi güneyden başka yollar buldu. Tufandan önce tanıdığı topraklara bir daha geldi. Oradan Konstantinopolis'e ulaştı. Bu defa duvarları yoklamadı, duvarları deldi. Duvarları delen komutan ve askerleri dualıydılar. Genç komutan da ataları gibi çınarın altında oturmuştu. O da çınarın altında rüya görüyordu. Büyük atası göklere fırlatacağı okları düşünmüştü, o göklere fırlatacağı topların hesabını yapmıştı. Macar kardeşi de bunu biliyordu. Toplar duvarı, gemiler tepeleri aştı. Keşişler yine yalvarmadaydılar. İsa Mesih'in önünde istavroz çıkarmadaydılar. Genç komutan Ayasofyaya girmeden önce meydanda durdu ve meydanın tam orta yerine derin nazarlarla baktı. Şuurunun altında bir yerlerde kazılı sahneyi görmek ister gibiydi.(...)

Kaç gün olmuştu İstanbul'dan çıkalı? Yolda katılmalar oluyor ve ordu gittikçe büyüyordu. Başlarında yüce hünkar vardı. Yüzü cennetten geldiği günkü gibiydi. At üzerinde dünyanın ufuklarını yakalamaya çalışıyordu. Bu ovaları daha önceden gördüğü muhakkaktı. Arpad'la da buralara gelmişti. Şimdi Arpad'ın çocuklarıyla kıran kırana bir savaş içindeydi. Yer ve gök bulanmıştı. Macar ovası kana boyanmış, ufka bakır rengi çalınmıştı. Gök tanrının çocukları hilal ve salip altında vuruşuyorlardı. "Belki bir gün..." dedi belli belirsiz; "Gök Tanrı'nın çocukları birleşecek..."

---

70 Ahmet B. Ercilasun, "Macar Ovası," *Türk Dili*, Ağustos 1996.

Bu çalışmada tarihin karanlık sayfaları arasında sıkışıp kalan Macar Turancılarının öyküsünün ana hatlarıyla izini sürmeye çalıştık. Bu ideolojinin binli yıllardan itibaren maceralı bir varlık yokluk savaşı vererek, Avrupa tarihinde kendine yer edinen bozkır kökenli Macar ulusunun kendi geçmişini ve geleceğini sorgulamasının bir ürünü olduğunun kanıtlarını gösterdik. Bununla birlikte Turancılık Macaristan'da asla kalıcı siyasi akımlardan biri haline gelmedi. Büyük savaşlar döneminin alternatif siyasi akımlarından biri olarak gelişti ve ardından tarihin çıkmaz sokaklarından biri olarak unutuldu. Turancılığın küllenen anısı bugün Macar düşünce hayatının bir zamanlar geliştirdiği ilginç, ama yaşam şansı bulamayan bir projesi olmaktan daha fazla bir öneme sahip değil.

Macaristan'ın aksine Turancılık-Türkçülük düşüncesi 20. yüzyılda Türk siyasi hayatının ana arterlerinden biri oldu. Merkez sağ yelpazesindeki tüm siyasi partilerin şu veya bu şekilde etkilendiği bu ideolojinin ortaya çıkış koşullarının Türkiye için çok büyük bir öneme sahip olduğu da tartışılmaz. Macaristan'da tarihsel-etnik kökenlere dayanan ve yüzünü Doğu'ya dönen siyasetin neden başarılı olamadığı sorusuna aranacak yanıt, belki de aynı ideolojinin Türkiye'de 2000'lerde neden hâlâ güçlü olduğuna da ışık tutabilir.

Kitabın son bölümünü Macar Turancılarının önemli olduğunu düşündüğüm bazı belgelerinden bölümlere ayırdık. Bu bölümde bulacağınız on bir ek üç ana gruba ayrılabilir; bunlardan ilki Turancılığın ideolojisi ile ilgilidir. Bu ideolojinin hangi koşullarda ve hangi temel kıstaslardan yükselerek varolduğunun temel belgeleridir (Ek 1-4).

Ek 5, 6, 7, 9 ve 10 Macar Turancılarının Türkiye'yle olan ilişkilerini, Doğu sorununa, yani Hindistan'a açılan denizyolları sorununa bakışını yansıtır. Bunlardan Ek 5 Arap harfleriyle yazılmıştır, "Turani Cemiyeti"ni tanıtmak ve Macaristan'a öğrenci gönderilmesini sağlamak için Osmanlılara hitap etmektedir. Ek 9 Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu hükümetinin yayınlarından esinlenerek derlenen ve Budapeşte'de Macarca yayımlanan belgedir. Bu belge Anadolu Ermenileri tartışmasında Türk savının Macar Turancıları tarafından bire bir savunulduğunu kanıtlaması açısından önemlidir ve bu anlamda da tarihi bir belgedir. Ek 10 ise Osmanlı İmparatorluğu'nun en temel sorunu olan Avrupa'nın Osmanlı'yı aşarak nasıl Doğu'ya açıldığının koşullarını irdeler. Bu belge Macar Turancılarının Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedenleri üzerine düşüncelerini içerir.

Son olarak, Ek 8 ve Ek 11 Macar Turancılarının bölgedeki Türk-İslam kültürü üzerine yayımladığı iki çok özel araştırmadır. Bunlardan biri daha

sonraları Yugoslavya olarak siyasal birlik kuran bölgedeki tekkelerin tarihi üzerinedir. İkincisi ise Rusya Tatarlarının kültürel mücadelesini ve bu sürecin nasıl siyasallaştığını ele alır.

EKLER

EK 1

(*Turan Yıllığı*, 1918, s. 44-83.)

TURAN COĞRAFİ BİR KAVRAMDIR

Pál Teleki

(Bölümler)

Dergimizi tanıtırken, Macar dil bilimi, etnografi ve tarih bilimlerinin ortakça kullandıkları konu için bir forum yaratmak istediğimizi belirtmiştik. Bu forumun amacı Doğu Avrupa ve Orta Asya'da, daha doğrusu sözü geçen alanların kalbi olan Turan bozkırında geçmiş dönemlerde yaşanan antik tarihi ve tarihi araştırmaları yaratıcı bir sentezle bir araya getirmektir.

Yaratıcı bir sentezle bir araya getirmek yeni bir şey yaratmak demektir. Bu bizim konumuzla ilgili olarak doğu araştırmalarıyla ilintisi olan bilim dalları arasındaki ilişkilerin güçlendirmesiyle yeni düşüncelere, kriterlere ve sonuçlara ulaşmak anlamına gelir. Demek ki, hedefimiz ve görevimiz büyük. Bir derginin çerçevesini aşan bir hedefle karşı karşıyayız. Bu nedenle hedef bir çözüme ulaşmaktan çok, bilimselliğin vurgulanması ve bu alandaki araçların ortaya çıkarılması olmalı. Bizler söz konusu bilim dallarında çalışanlar için, yaptıkları, onları ilgilendiren veya ilgilendirmesi gereken alanlarda, bilimsellik talebini vurgulayacağız.

İlgilendirmesi gereken alanlar tanımlamasını kullandık; çünkü antik tarih olsun, ırkların oluşması, onların birbiriyle karışmasını inceleyen antropoloji, dil bilimi ve dil felsefesi, tarih, insan coğrafyası ya da sosyoloji olsun, türdeş olgularla çalışmaktadır. Bütün bu bilim dalları insan hayatının organik bir bütünlük oluşturduğu süreçlerle ve bu süreçlerin belirli olgularıyla uğraşıyorlar. Ayrıca etnografi, ses ve dil bilgisi, ölçüm antropoloji-

si gibi bilim dalları da bu sürecin belli bölümlerini ele alıyor.[1] Fueter yakın geçmişin tarih bilim anlayışını ele alırken şu saptamayı yapıyor: "Basitleştiren hiçbir formül insanlık tarihi için yararlı olamaz"[2]

Bizde sözü geçen bilim dalları arasında en mükemmel gelişme izleyen dil bilimleri oldu. Belki de uluslararası bilim hayatında tek prestij kazanan bilim dalı bu. Belki de tam bu nedenle birbirinden ayrılamaz parçalardan oluşan bu sürecin biraz da farklı alanlardan aydınlatılması zorunlu gibi görünüyor. Orta asya arkeolojik eserlerinin araştırılmasının büyük öncüsü Sven Hein'den bu yana, efsanelerde bilinen, ama tarihleri bilinmez hale gelen bu halkların geçmişlerini aynı zamanda hem arkeolog, hem dil bilimcisi ve hem de coğrafya bilimcisi olan uzmanlar araştırıyor.

Bizde, özellikle doğu araştırmaları alanında tarihsel, toplumsal ve etnografik olguların araştırılmasında ve bu olguların birbiriyle ilişkisinin çıkartılmasında bilimsel bütünselliğin yeterli olmadığını düşünüyorum. Elbette bu benim keşfettiğim bir olgu değil. Bilim dünyamız bu yetersizliğin genel olarak farkında. Bu nedenle, bu alanlardan birinde faaliyet gösteren bir bilimcinin, bütün süreç hakkında da fikir sahibi olması kaçınılmaz görünüyor. Bu amaçla gündeme getireceğimiz Budapeşte'de faaliyet gösterecek bir Doğu Enstitüsü projesinden ilerde söz edeceğiz.

Bizde şimdiye kadar doğu araştırmaları kendi kendilerini yetiştiren kişilerin çabasıyla olmuştur (bu saptama belki sadece dil bilimcilerinin bir kısmını kapsamayabilir). Hayallerin peşinde koşarak bir anayurt teorisi yaratmak çabaları bize az şey kaybettirmedi.

Eğer bir yandan bu konudaki ilgiyi arttırıp, bilimsel çalışmaları yeni baştan düzenleyip, öte yandan da yeni kuşaklara eleştirel bir bakış açısı sunamazsak, emin olun ki, Macar antik tarihi araştırmaları hurafeler düzeyinden öteye geçemeyecektir.

Bizde antik tarih anlayışı hep subjektif olmuştur. Bu subjektifliğin, önünde eğilmemiz gereken asil duygulardan kaynaklandığını biliyorum. Ama herhalde bu asil duygular bizi, bilim alanında da ciddi bir düzeyden geri adım atmamaya zorluyor. Kolayca tekzip edilebilecek saptamaları nesnel gerçeklik gibi sunmanın derin bir hata olduğunu düşünüyorum. Derin bir hata, çünkü gerçeklik gibi sunduğumuz şeyler yıkılmaya başla-

---

1 Bkz. Durckheim ve Fauconnet, "Sociologie et Science Social", *Rev. Phil.*, 1905, I, 477. - Elek Bognar, "A sociologiai synthesis természetéröl" (Sosyolojik sentezin yapısal özellikleri), *Athenaeu m.*, 1917, 65. - Teleki, "A földrajzi gondolat története" (Coğrafya düşüncesinin tarihi), *Kilian*, 1917, s. 164.

2 Fueter, *Geschicte der neueren Historiographie*, 1911, s. 605.

dığı zaman, kendisiyle birlikte, aslında saygı duyulması gereken ülküleri de beraberinde sürükleyecektir.

Ulusal duygularımız antik tarihimizin, anayurdumuzun anılarını gururla taşıdı. Kültürel ve ekonomik anlamda var olma savaşımızda araçları hep Batı'dan aldık, ama zaman zaman gözlerimiz Doğu'ya çevrildi. Bu duygu giderek daha fazla insanımızda egemen oldu. Öyle ki, politik anlamda var olmayı da Doğu'da, yani antik tarihlerinde bizlerle yaşayan halklarla birlikte aramamız gerek diyenlerin sayısı hızla artıyor.

Antik tarihimizin anısına bu harekete Turan adı verildi. Bu hareketin politik olarak haklı ve isabetli olup olmadığı konusuna burada girmeyi düşünmüyorum ve girebileceğimi de sanmıyorum. Burada soru, bu çabaların geniş yığınların düşünsel düzeyinin ötesinde, soyut bilimsel alanlardan elde edilen kanıtlarla desteklenmesinin doğru olup olmadığıdır. Bunun doğru olmadığını düşünüyorum. Bir ülkü, eğer tezlerinin yalanlanmasıyla değer kaybetmek istemiyorsa, sadece herkesce kabul gören genel kanıtlar öne sürmelidir. Bizim anayurdumuzun doğuda olduğu, bir yandan Fin-Ugor halklarla, öte yandan da Türk-Tatar halklarla akraba olduğumuz, onlarla tarihi yakınlık içinde bulunduğumuz her türlü kuşkunun üzerinde diyebiliriz. Ama ne bizim dilsel ve tarihsel gelişimimiz, ne de doğu halklarının bilinen tarihi bu konuda yadsınamayacak netlikte ve bilimsel kesinlikte kanıt veriyor.

Turancılık kendisi için ne zaman bilimsel destek arasa, her defasında hedefin o kadar ilerisine gitti ki, çok kolay yalanlanabilir oldu.

Sadece bilimsel olarak yalanlanmakla kalmadı, Turancılıkta enternasyonalizmin ve radikalizmin düşmanını görenlere, yani Turancılığa karşı aynı şekilde bilimsel olmayan noktalardan harekete geçenlere de koz verdi. Aslında Turancılığı bilimsel olmamakla ve ütopyacılıkla suçlayan bu anti Turancılık da tarihi kaynakları aynı kolaycılıkla kullanıyor.

Siyasi hareketlerin ve ülkülerin haklılığının kriteri hiçbir zaman bilimsel hakikat olmamıştır. Bilimsel hakikat doğrulasın, ya da yalanlasın fark etmez. Siyasi hareketlerin ve ülkülerin haklılığının kriteri ülküye olan inancın gücü ve başarıdır.

1916 yılındaki bir konuşmamda bu düşüncelerimi açıklamıştım. O zaman Turan kavramının bilim açısından çerçevesini çizmiş ve bunun politik kavrama temel olmaması gerektiğini söylemiştim. Ama kısa sürede politik olarak o çerçeve aşıldı. Şöyle demiştim: "Turan benim için coğrafi bir kavramdır. Tipolojik bir kavramdır. Çöllerle savaşan, iklimin değişimiyle birlikte zorlanan orta asyalılara, bozkır sakinlerine özgü bir kavram. İçinde, halk sınırı tanımayan bozkıra ait bir kavram. Oradan oraya sürüklenen, bazen imparatorluklar kurarak birleşen halkları özdeşlikle damgalıyor".

Birkaç ay sonra Germanus da aynı düşünceleri dile getirdi: Antik dönemin Hazar denizinden Cakarta'ya kadar uzanan bölgelerindeki bütün halkların aynı ortamın, aynı kültürel yapının etkisiyle oluşan özelliklerini saptarken söyledikleri aynıydı. Çünkü o dönem bu bölgenin adı Turan'dı.

Kavimler göçünün yaşandığı dönemlerde böyle genel, ne anlama geldiği açık olmayan, belli bir grubu ifade eden ve daha sonraları üzerinde çok tartışılan kavramlar var olmuştur. Bütün Avrupa ve özellikle de biz, doğudan gelen, yakıp yıkan bütün halklara Tatar deriz. Ortaçağda yaşayan bazı gezginler de gezdikleri yerlerde halkları bu adla adlandırmışlardır. Skita da böyle kolektif bir addır. Hatta bir ölçüde Kırgız da öyledir. Yunanca'da "Dahae" ve "Trak" da bu tür kolektif adlardandır. Antik Yunan'da Trak Ege denizinden kuzeyde, Balkanlarda ve Karadeniz kıyılarında yaşayan halklara verilen kolektif addır.

Skita ve Turan eskiden beri birbiriyle akraba kavramlardır. Bu kolektif adlar halkların köken ve dil özelliklerine açıklama getirmezler.

Ama Turan kavramının uzun bir geçmişe dayanan coğrafi ve tarihi anlamı da vardır. Sadece alansal anlamda değil, coğrafi anlamda bir kavramdır ve bu büyük alanda yaşayanların temel özelliklerini birbirine bağlamaktadır.

Avesta halkı üç bozkır bölgesini birbirinden ayırır. İran'ın güneyindeki kızgın kumlardan, tuzlu bozkırlardan oluşan bölgeler. Bu bölge İç İran'dan, Belücistan'dan Hindistan'a kadar uzanır. Orta bölge Avesta halkının bölgesidir. Kuzeydeki bölge ise Aral denizi ve Hazar denizi havzasındaki bozkırları, tuzlu toprakları kapsar. İşte arya bölgelerini talan eden Turanlılar bu bölgeden gelirler.[3]

Avesta halkının kayıtlara geçirdiği değerlendirmelerde ve daha sonraki tekrarlarda ayrıntılara kadar benzerlik aramamak gerekir. Bir bölge ne kadar darsa o kadar güçlü bir kimliği vardır. Bir bölge ne kadar büyükse, ortak kimlik o kadar zayıflayacak, ama genel bazı özelliklerin yaygınlığı güçlenecektir. İşte bu ortak özellikler belli bir bölgenin karakterini oluşturmaktadır. Bu özellikler bölgeler arasında bazen kuvvetli, bazen ise zayıf bir şekilde yaşam birliği sağlamaktadır.

Modern coğrafyanın ilgi alanını işte bu bölgelerin organik birliği oluşturuyor. Bölgeyi birbirine bağlayan özellik ya da faktör çok değişik olabilir. Bu faktör (çoğunlukla bir iklim özelliğidir) neden olduğu sonuçlarla bir yandan belli bir coğrafi bir bölgede yaşamsal bütünlük sağlarken, aynı bölge içinde daha küçük ama farklı (jeomorfolojik ve etnografik) alanların oluşmasına da neden olurlar.

---

3 Geiger, *Ost-İranichhe Kultur*, s. 302.

Büyük coğrafi homojen alanlar arasında en belirginler dünyada birden fazla bölgede bulunabilenlerdir. Bunlara tipolojik örnek gösterebiliriz: Tropik yağmur ormanları, muson yağmur bölgeleri, bozkırlar, kutup bölgeleri. Ama daha genel olarak yüksek dağlar, denizler, kıyı kesimleri ve göl bölgeleri de sıralanabilir.

İşte bir zamanlar Anadolu medeniyetleri tarafından tek bir bölge olarak tanınan Orta Asya'nın bozkır ve çölleri de böyle tipik bir bölgedir ve adı da Turan'dır. Çöl iklimi aşırıdır, ama bozkır iklimi de iç bölgelerin biraz daha ılımlı kara iklimidir. Bozkırda ilk yaz ayları sulaktır. Ardından gelen aylar ise kızgın sıcakların egemen olduğu yaz ve kurak sonbahar aylarıdır. Yağmur genel olarak azdır. Bulutlanma seyrek olur. Kavurucu güneşin altında toprak kuraklaşır. Çöllük bölgelerde topraktaki nemin buharlanması, toprağa ulaşan yağmur oranından hep daha fazladır. Bozkırlara geçildikçe bu oran biraz daha iyileşir.

Çöl alanlarının sınırında otluk bozkırlar bulunur. Otluk bozkırlarda - prairie, pampas, Ilano ve Rusya'da step- bitki örtüsünün mevsimlik ömrü kısadır, kurak mevsim ise uzundur. Bozkırda hayat buna göre belirlenir.

Çöllük ve bozkırlık alanlarla her bölgede, özellikle de denizin rutubetli ortamından uzağında kalan ve denizlerden sıradağlarla ayrılan bölgelerde karşılaşmak mümkündür. Kara ikliminin en tipik olduğu bölgenin Orta Asya'nın bozkırlarının olması işte bu yüzdendir.

(....)

Tarihsel süreçler genellikle doğa bilimlerindeki kavramlarla açıklanamıyorlar. Her zaman kendilerine özgü, kendi dönemlerine özgü karekteristik çizgileri taşıyorlar.

Bir halk hiçbir zaman sadece ortak bir soydan gelmekten kaynaklanan fiziki özelliklerin bir toplamı olmuyor. Tarihi bir süreçten kaynaklanan ruhsal bütünlük de çok önemli. Bu özelliklerin bütünleşmesi belki de en belirgin bir şekilde kavimler göçü dönemlerinde gözlemlenebiliyor. Dıştan bakıldığında, dönemin gözlemcileri, veya sonraki kuşaklar tarafından aynı gibi görünen halkların gelişiminde aslında bazı ırkların, kavimlerin, bazı liderlerin ağırlıklarını hissettirdikleri anlaşılıyor. Şurası da bir gerçek ki, Asya bozkırlarında belirleyici, güçlü, sürece adını veren ve asli faktör hep göçebe olan faktör olmuştur. Doğu Türkistan'da ve Turan'da tarihsel olarak güç göçebe kavimlerdedir.

Richthofen Doğu ve Batı Türkistan'ı kıyaslarken çok doğru saptamalar yapıyor. Doğu Türkistan'a yönelen halklar tarihsel olarak bir çıkmaz sokağa yöneldiler. Doğu Türkistan bugün çok değişik halkların tıkanan birlikteliğini gösteriyor. Oysa Batıya açılan kapılar, bazı halkların güçlenmesiyle birçok kavmi olduğu gibi batıya doğru harekete geçirmiştir. Bunlardan ba-

zıları Yüeçikler, Uzunlar, Yuanyuanlar, Sientikler Hunlardır. Batı bozkırlarına doğru yola çıkan bütün bu adlar, yolun başında tek bir kavmin adı olarak tanınsalar da, göçleri sırasında bütün bozkır halklarını birleştirdiler. Batı uygarlıklarını tehdit eder hale geldiklerinde ise, artık uçsuz bucaksız bozkırın yerinden oynayan, harekete geçen tümünü simgeliyorlardı.

Orta Asya'dan yola çıkan halkların göç dalgaları asla homojen değildi. Konuştukları dil, geldikleri köken ve hatta akrabalık anlamında da bir birlik söz konusu değildi. Ama aralarındaki ortak nokta tek bir sentezin parçaları olmalarıydı. Avrupa halkları bu göçlerle gelen kavimleri kolektif bir adla adlandırır oldular. Verilen bu ad göç dalgasında var olan ve belki de ağırlıklı olarak var olan bir halkın adıydı belki, ama bu ad batı uygarlıklarını tehdit eden, onunla kavgaya tutuşan kavimlerin tümünün kökeniyle, hatta konuştuğu dille aynı değildi. Moğol istilası sırasında Avrupa'ya ulaşan göç dalgası ağırlıklı olarak Türk halklarından oluşuyordu, ama bu dalga o dönemin yönetici güçlü kavmi olan Moğol adını kullanmayı tercih etti. Bu tarih boyunca hep böyle oldu. Batı Asya'ya ve Avrupa'ya ulaşan halklar aslında Turan bozkırlarında azami ölçülerde harmanlanmışlardı. Bu bölge kavimlerin karışım bölgesi, halkların göç yoluydu.

Bu göçlere damgasını vuran adlar bozkırın göçebelerini ve vahalardaki yerleşik kavimleri önüne katarak bütünleştiriyordu. Hem Turan bozkırlarında ve hem de Doğu Türkistan'da tarihin bütün dönemlerinde, farklı coğrafyaların ürünü olan bozkır göçebeleri ve vahaların yerleşik sakinleri yanyana yaşadılar. Kavimler bazen barış içinde, bazen savaşarak yanyana varoldular. İklimler değişti, dönemler değişti, bazen bir taraf, bazen öbür taraf güçlendi. Ama bu ikili yapı hep var oldu.

Tarih öncesi dönemlerde Turan bozkırlarının ilk sakinleri İran kökenliydiler. Türk-Tatar kökenli kavimlerin istilası 6. yüzyıla denk gelir. İşte bu yüzyıldan itibaren Türk kökenli kavimler bölgede ağırlıklarını arttırdılar ve yönetici halk durumuna geldiler. Halkların karışımı Timurlenk döneminde henüz çok belirgin değildi. Halifelerin Şam ve Bağdat iktidarlarının güçlü olduğu dönemlerde vahaların yerleşik sakinleri henüz güçlerini koruyabiliyorlardı. Ardından Türk kavimler güçlenmeye ve bölgede hakimiyeti tamamen ellerine almaya başladılar. Bu dönemden itibaren Türk Tatar dilleri Türkistan'da egemen olmaya başladı.

Turan bozkırları kavimler göçüyle yola çıkan halkların, diğer göçebe boylarla, vahaların yerleşik sakinleriyle harmanlandığı, savaştığı bölge oldu hep. Sürekli hareket halindeki halklar kimi zaman göçtüler, kimi zaman yerleşik düzene geçtiler. Hayvanları otlatmak ve bunun sayesinde yaşamak binlerce yıldır bu topraklardaki tek yaşam biçimiydi. Verimli toprakların ve çöllerin sınır sınıra olduğu bozkır ve vaha arasında doğal bir çelişki vardı,

ki bu çelişki bozkırda yaşayanlarla, vahalarda yerleşik düzene geçenler arasındaki ilişkiye de yansıyordu. Sürekli bir savaşa neden oluyordu bu durum. Tarih boyunca İran ve Turan arasında süren bir savaş vardı. Tüm İran tarihi boyunca var oldu bu savaş ve yakın dönemlerde de sürdü.

İran-Turan ayrımının ırksal veya dilsel olduğunu düşünmüyorum. Grigorieff bunun coğrafi bir kavram olduğunu kanıtladı. Geiger ise Turan hakkında şunları söylüyordu: "Bu kavramı Orta Asya tatar göçebe boyları için ve etnografik anlamda kullanıyoruz. Ama aslında, Avesta kaynaklarında olmayan keyfi bir kavram bu. Firdevsi'de izine rastlayamıyoruz. İranlılar açısından Turan Avesta'dan Krallar Kitabı'na kadar kolektif bir sıfattı. Yani etnografik bir ayrım içermiyordu. Hazar denizinden Siri Derya'ya kadar olan bölgedeki bütün bozkır halklarını kapsıyordu." Amu Derya'yı İran'la Turan arasında sınır olarak ilk Firdevsi gösterdi. O bu iki bölge arasındaki savaşı farklı ırkların kavgası olarak değil, aynı halkın kollarının mücadelesi olarak gördü. Münih Devlet Kütüphanesinde ve Viyana Kraliyet Kütüphanesinde İran minyatürleri üzerinde bir araştırma yapan Oberhummer ilginç bir sonuca ulaştı. İranlılar ve Turanlılar arasında tipik fiziki, dışsal farklılıklar olup olmadığını araştıran Oberhummer, hiçbir fark olmadığını gördü. Daha sonraki dönemlerin Arap tarihçileri Turan'ı Türklerle ve Afrasiatürkle özdeşleştirdiler. Kimbilir, onlar da bu kavramı kollektif, yani bölgedeki halkların ortak adı olarak kullanmışlardı. Abbasiler Amu Derya ve Siri Derya'nın ötesindeki halklarla sürekli savaş halindeydiler. Bu bölgeye Turan diyorlardı.

Turan demek ki coğrafi bir kavram. İnsan coğrafyası anlamında, bölgeyi ifade eden bir kavram. Araplar ve Persler Turan kavramının içeriğini böyle anlıyorlardı: Turan derken bozkır halklarını kastediyorlardı.

Doğal olarak, siyasi anlamda Turan'ı savunan bazı temsilciler dar anlamda bilimsel Turan kavramından oldukça uzaklar. Ama onlar de ulaştıkları sonuçları benim de göstediğim kaynaklara dayandırıyorlar. Türk Turancıları Turancılık adı altında öncelikle Türklerin birliğini anlıyor, Anadolu, Turan ve Güney Rusya Türklerini bütünleştirmeyi hedefliyorlar. Macar Turancıları ise Turan imparatorluğunun sınırlarını Macaristan'dan Japonya'ya, Karadeniz'den Sibiryanın tundralarına kadar yayıyorlar.

EK 2

(*Turan*, 1914, sayı 17)

TURAN CEMİYETİ'NİN GEÇMİŞTEKİ VE GELECEKTEKİ ÇALIŞMALARI ÜZERİNE

(31 Ocak 1914 tarihli genel kurulda cemiyet başkanı Dr. Pál Teleki'nin konuşmasından)

(...)

Gelecekte cemiyetimizin yurtiçinde ve dışında şubelerini açacağız.

Diğer ülkelerdeki Turan cemiyetleriyle ortak çalışmalara başlayacağız.

Bizim ödevimiz sadece yurtiçinde yaşayan Macarlar arasında ulusu güçlendirmek, birlik ve gelişme sağlamakla sınırlı değil. Bunu sınırlarımızın dışında da yapmak zorundayız. Macarların ve diğer Turan uluslarının yaşadığı her yerde bulunmak, faaliyet göstermek, bizden olanlara kol kanat germek zorundayız.

Evet, biz ekonomik anlamda hakimiyet kurmak istiyoruz. Bu öncelikle monarşinin dış politikasına dahil olan yerler için geçerli, ama sadece bu sınırların içine kapanıp kalmayacağız, büyük devletlerden Almanya'nın, İngiltere'nin, küçük devletlerden Hollanda ve Belçika'nın yaptığını yapacağız.

Şu tarihi dönemde bizim sömürgelerimiz yok, sözün dar anlamında sömürge edinmek peşinde de değiliz. Ama küçük Belçika'nın girişimci sanayicileri, tüccarları, bilimadamları nasıl küçük ülkelerine dünyanın dört bir köşesinde zenginlik ve ün kazandırıyorlarsa, benzer başarıları biz neden elde etmeyelim?

Mükemmel mühendislere, tüccarlara, girişimcilere biz de sahibiz. Uzmanlarımız Avrupa'da, Amerika'da, Asya'da, hatta Avustralya'da son derece önemli görevlerde bulunuyorlar.

Bizim bu çabalarımızın hareket noktası siyasi, dini, ırksal kriterler olmayacaktır. Cemiyetimizin tüzüğünde de belirttiğimiz gibi, siyasi ve dini konular cemiyet içinde tartışılmayacak. Amaçlarımıza ulaşmak için Turan kökenli olmayan uluslarla görüş birliği sağlamaya özen göstereceğiz. Ama bu, bizim bilinçli ve enerjik bir ulusal çizgi izlememize engel teşkil etmiyor. Dünyamız bugün öyle bir noktaya geldi ki, zayıflayan, güçsüzleşen, çevresindeki uluslara göre ekonomik ve kültürel bakımdan geri kalan ulus var olma hakkını kaybediyor, geriliyor ve tarihin karanlıklarında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor.

Macar ulusunu parlak ve büyük bir gelecek bekliyor. Almanların ve Slavların döneminin ardından Turan uluslarının şanlı döneminin başlayacağı kesindir.

Turan uluslarının Batı temsilcileri olan biz Macarlara düşen tarihsel görev 600 milyonluk Turan uluslarının düşünsel ve ekonomik lideri olmaktır.

EK 3

(*Turan Yıllığı*, 1917, s. 2.)

TURANCI ÇALIŞMALARIN ÖNEMİ

Gyula Pekar

(Doğu Kültür Merkezi'nin 17 Kasım 1916'daki açılış konuşması)

Macar Doğu Kültür Merkezi adına, eski Turan Cemiyeti'ne gönül verenleri yürekten selamlarım. Turan Cemiyeti'nin sadık dostları savaştan önce, yani daha Turancılık geçmişin derinliklerinde aranması gereken bir düş gibi gerçeklikten uzakken bile bizle beraberdiler. Ama bu düş iki yıldır süren dünya savaşında yitip gitmedi. Tam aksine dünyada kopan bu fırtına bu rüyayı büyüttü, güçlendirdi ve gelecek yüzyılların tarih kitapları için gerçek bir olgu haline getirdi.

İçinde bulunduğumuz yüzyıl korkunç bir yüzyıl. Tarihin hiçbir döneminde böylesine kan akmadı, akıtılmadı. Dünya dünya olalı insanlar birbirlerinden bu kadar nefret etmedi. Ama şunu da hemen ekliyelim ki, belki insanlar hiç bu yüzyıldaki kadar sevmedi de birbirini! Tanrının iyi niyetinden belki, çünkü bu yüzyıl sadece ölümün ve nefretin değil, hayatın ve sevginin yüzyılı olarak da anılacak. Halklar yok oluyor, uluslar tarihe gömülüyor bir yandan, ama öbür yandan da bu büyük tarihi anda bazı uluslar kendine geliyor, bazı uluslar bu kargaşada kardeşlerini buluyor ve bu kardeşçe sevgide yeniden diriliyorlar. Savaşın bu büyük yası içinde payımıza böylesine büyük bir sevinç de düştü. Evet, biz de cenaze törenleri yaptık, ama öte yandan sevinç çığlıkları da attık: kardeş ulusları bulduk, Turanın yeniden doğuşuna tanık olduk.

Turan, bu görkemli kavram bir zamanlar dünya üzerindeki egemenlik demekti. Antik Asya'daki savaş çığlığıydı Turan. Şimdi artık unutulan,

ama yakın gelecekte belki de ulusların gökyüzünde yeniden yükselen bir yıldız gibi parlayacak olan Turan... Asya'nın sonsuz bozkırlarının zincirlenemez kısrağı gibi Turan. Doğu halklarının efsaneleri bu yenilmez ırkın kahramanlıklarıyla dolu. Firdevsi'nin *Şehname*'de dediği gibi:

"Turan atlılarının nal sesleri dünyayı birbirine kattı
Sanki kıyamet gününün habercileriydi onlar..."

Dünyanın dört yönünde de onların kılıçları zaferle parladı. Bugün de sırt sırta verip döğüşen onlardır: Macar, Türk, Bulgar. İşte bizler bir zamanlar Turan adı altında Asya'da birlikte yaşardık. "Turul"[1] kuşunun kanatları altında birlikte ısınırdık. Bu kahraman kuş kahramanlar yarattı: Atilla'yla birlikte dünya fatihleriydi bu doğanlar. Büyük bozkırların efendileriydi onlar. Çevik atlarının sırtındaki Turanlılar, dünyanın öbür tarafındaki İranlılardan, yani Latin, Germen, Slav halklardan, yani ari halklardan hep farklı oldular. Ari halklar denizcilerdi, şehir kurarlardı ve at binen ulus değildiler. Turanlılar ise denizden uzak kaldılar, çadırlarda yaşadılar ve mükemmel at bindiler. İşte iki tür halkın dünya görüşündeki farklılık bu nedenledir. Özgürlüğü ve büyük sonsuzluk özlemini ötekiler denizde bulurken, Turan halkları bu hasreti denizin değil, bozkırların sonsuzluğunda giderdiler. Denizin üzerinde uçuran yelken yerine, bozkırların üzerinde kanatlanan kısrakları tercih ettiler. Rüzgârla böyle yarıştılar. Hiçbir zaman pratik çıkar peşinde olmadılar, bu nedenle de denizleri değil uçsuz bucaksız toprakları fethettiler. Hiç şehirleri olmadı, bu nedenle de Atilla ve Cengiz Kağan'ın atlılarının nallarının kaldırdığı toz dindiğinde hiç iz bırakmadan onlar da kayboldular... Bu ırkın kardeşlerinden tek biz Macarlar gereken tarihi dersi çıkardık. Turan'ın en batı kalesi olarak yaşadık, Avrupa'nın dibinde direndik. Yabancı halklar arasında bir başımıza olsak da bu halklar denizinde kimliğimizi yitirmedik. Öte yandan ardımızda Asya'nın bozkırlarında Turan halkları yüzyıllık uykularını uyuyorlardı. Ama şimdi Türk ve Bulgar kardeşlerimiz uyandılar ve şimdi biz bu uyanan kardeşlerimizle birlikte uzaklarda daha kendine gelemeyen diğer kardeşlerimizi uyandırmak zorundayız. Onlar da uyanacaklar, emin olunuz. Asya'nın derinliklerinde gezen seyyahlara sorunuz: onlar Macar ulusunu tanıyorlar ve Turan halklarının lideri olarak kabul ediyorlar. Bu dünyadaki yüz milyonlarca Turanlı artık birbirine bağlı olmanın, kader birliği etmenin yüce duygusunu yaşıyor.

---

1 Macar efsanelerindeki kartala benzeyen kutsal kuşun adı (T.D).

Macar, Türk ve Bulgar... Yani birbirine en yakın olan bu üç halk artık yine kolkolayız. Bir zamanlar Volga boylarındaki büyük Macaristan'da da birlikteydik. Oraları da birlikte fethettik. Orada birlikte yaşadık, hatta belki de aynı dili konuşurduk. Sonra birden bu üç kardeş üç ayrı yönde ilerlemeye başladı: kutsal Turul kuşunun kanatları altından çıktılar birlikte... Acaba "bin yıl sonra görüşürüz" diye mi vedalaştılar? Macar, Atilla'nın mirasını aramaya başladı: karlı Karpatları aştı ve yurt kurdu kendine. Bulgar, Kara Pontus kıyılarından Balkan'a yöneldi. Kendine karşı direnen Slavları yendi, ama kendi de yaralandı; dilini ve dinini yitirdi. Ama özünü yitirmedi: kahraman Turanlı kaldı. Üçüncü kardeşti Türk. O daha güneye ilerledi. Kafkasların karlı doruklarını geçti, Bizansı vurdu. Zaferini kubbelere hilali dikerek ilan etti. Ve tüm bunların ardından bilinçsizce kavga dönemi geldi: bu üç kardeş nasıl birbirini tanımadan savaştı? Kanlı bin yıl geçti aradan, dünya altüst oldu ve nihayet o muazzam an geldi çattı. Şimdi artık kardeşler birbirlerini tanıdılar. Yeniden karşılaşmanın sevincini yaşıyorlar.

Modern Turan düşünü bir an için bile yitirmeyen bizlerin tek erdemi, bu anın gelip çatacağına olan inancımızdı. Bazıları bizi hayalcilikle suçlasa da, biz biliyorduk, emindik: bu an gelecekti. Tarih biz Turancıları haklı çıkardı. Geride kalan dönemdeki haklılığımız, önümüzdeki dönemde daha da fazla çalışmamız için teşvik edecek bizi. Macar Doğu Kültür Merkezi (Turan Cemiyeti) şimdi artık yenilenen bir azimle çalışacak. Cemiyetimiz en önemli ödevlerinden biri olarak kardeş uluslar arasında birliği sağlamayı ve Turancı birlik bilincinin yaygınlaştırılmasını görüyor. Turancılığın, yani Macar olmanın birincil ödevi bu. Turan ülküsünü öğrenen ve bunu yaygınlaştıran herkes gelecekteki büyük Macaristan'ın sınırını genişletiyor ve güçlendiriyor demektir.

EK 4

(*Turan Yıllığı*, 1917 s. 417)

TURAN BİRLİĞİ

Árpád Zemplényi

Son dönemde, özellikle son on yıl içinde ülkemizde yeni bir kavram yaygınlaştı. Bu kavram Turan. Bir yandan Ural, Altay, Fin ve Moğol halklarına belli bir yaklaşım içeriyor bu kavram. Öte yandan ise ari halkların baskıcı, asimilasyoncu çabalarına karşı ekonomik, siyasi ve kültürel çalışmaları gündeme getiriyor.

Turancılığın geliştirilmesi için Macaristan'da dil bilimciler ve etnograflar 1910 yılında Turan Cemiyeti'ni kurdular. Türkiye'de ise yayın organı *Turan* olan bir siyasi parti faaliyet gösteriyor. Japonların "Asya Asyalılarındır" sloganı da bu düşünsel çerçeve içinde değerlendirilmeli. Ve son olarak burada Finlandiyalı kardeşlerimizin bu alanda son yıllarda geliştirdikleri eserleri de hatırlatmak gerek.

Bütün bu çabaların ortak paydası tarihin derinliklerinden gelen ortak ırksal ve geleneksel değerlere saygıyla yaklaşmak ve bu ortak değerlerin birer parçası olan halkların birbirine yakınlaşmasını sağlamaya çalışmak. Bu akımın dinsel bir yanı yok. Olması da mümkün değil, çünkü içinde Hıristiyanların, Müslümanların, Budistlerin, Yahudilerin, Tatarların, Konfüçyüscülerin ve paganların bulunacağı bir dünya federasyonu ancak geniş bir inanç hoşgörüsü çerçevesinde ayakta kalabilir. Japonlar Müslümanlığa ve Hıristiyanlığa karşı hoşgörülü olacaklar. Bizler Yahudiliğe ve Müslümanlığa hoşgörüyle yaklaşacağız. Çin, Rusya ve Türkiye de böyle davranacak. Dinin geleneksel kavramları, kahramanları ve figürleri, kültürel hayatımızın diğer alanlarıyla birlikte edebiyat ve sanat hayatının esin kaynağı olacak. Grek-Roma mitolojisi de antik geleneklere dayanmıştır. Son dönem

Wagner operaları Cermen geleneklerinden, Fin edebiyatı, müziği veya resmi ise eski Fin dininden esinlenir. Biz Macarlar, kendi geleneklerimizi, bize göre çok daha yıpranmamış geleneklere sahip Vogul-Ostyak halkları gelenekleriyle zenginleştirebiliriz. Türk kardeşlerimiz ise, Türk-Tatar halklarının canlı anılarında kendi kültürlerinin izlerini arayabilir, böylece İran ve Arap kültürünü taklit etmekten kurtulabilirler. Tüm bu gelenekler biz Macarlar açısından da yararlanmaya açıktır elbette.

Bugün dünyada var olan halklar üç ana kültür grubunun uzantısıdır. Turanlılar, ya da sarı tenliler. İndo-Germenler ya da ariler. Ve son olarak semit halklar. Semitler Afrika kökenlidirler. Demiri ve çeliği keşfeden onlardır. Mısır uygarlığı da onlara aittir. Monoism, Müslümanlık ve ilk Hıristiyanlık onların geleneksel dinlerinden kaynaklanmıştır.

Ari halkların anavatanlarının Hindistan olduğu söylenir. Sahip oldukları edebiyat son derece zengindir. Mitolojileri de öyle. Sanayileri, sanat düzeyleri, nüfus anlamında kalabalık olmaları onları bugün insanlık âleminin ön sıralarına yerleştirmiştir. Yunanlılar, Almanlar, Slavlar ve Latinler bu ana kültür dalının uzantılarıdırlar. Belki İranlılar, bazı Kafkas halkları ve Ermeniler de bu gruba dahil edilebilirler.

Turanlılar ya da sarı halklar, Japonların dediği gibi "altın ırk" bu üç kültür grubu içinde nüfus olarak en kalabalık olanı olduğu gibi, en büyük topraklar üzerinde yaşayan gruptur da. İnsanlık âlemine Finlilerin atası olan Çudo'lar aracılığıyla bronzu armağan eden onlardır. Türklerin atası veya bir kardeş kolu olan Sümerler aracılığıyla da yazıyı ve astronomiyi geliştirmişlerdir. Bu ırkın ata toprakları Ural-Altay yöresidir. Yani Moğolistan, Türkistan civarı. Başka biçimde söylersek Turan ve Babil toprakları. Şamanizm bu kültür dalının en eski dinidir. Bu din biz Macarların da eski dini olduğu gibi, şimdiki Moğolların, pagan Tatarların, pagan Voguların, eski Finlilerin, eski Japonların ve eski Çinlilerin de dinidir. Eski ortak dilin izleri bugün hâlâ Macarca'da mevcuttur. Eğer kelime hazinesi, düşünsel yakınlık, kültürel ortak değerler, inanç gelenekleri, sanayi ve kıyafet benzerlikleri bakımından bir kıyaslama yapacak olursak, on-on beş bin yıl öncesine kadar uzanan bir süreçte bu halkların Himalayalardan Kuzey Buz denizine, Kafkaslardan Doğu denizlerine, Avrupa'nın ortalarından Pasifik Okyanusuna, Türkistan, Çin, Sibirya gibi bölgeleri de kapsayan tüm Avrasya'ya yayılan bir imparatorluk içinde olduklarını görürüz. Bu öyle bir imparatorluktur ki, tarım ve havancılık yaygındır; altın, gümüş ve bakır kuyumculuğu gelişmiştir; ticaret ileri derecede kalkınmıştır; çivi yazısı keşfedilmiştir ve kullanılmaktadır; yasalar uygulanmakta, okullarda eğitim verilmektedir; din gelenekleri gökyüzünün, yeryüzünün, suyun,

kahramanların ve ataların kutsanmasını ve onlara kurbanlar verilmesini öngörmektedir; büyük orduya ve bronz silahlara sahiptir; kendi aralarında savaşır, sonra barışır ve arada bir de Atilla Han gibi bir hükümdar çıktığında birleşirler; düşünsel bir güç, ortak bir amaç olmadığında kendi hayatlarını yaşamaya devam eden küçük devletlere benzerler.

Türk halkı her zaman için örgütçü bir yeteneğe sahip olmuştur. Türklüğün en eski devleti Turan olabilir. Bugün bu topraklar Türkistan, yani Türk yurdu olarak anılır. Bu topraklar bir zamanlar sömürgesi olan Babil gibi, bugün bir imparatorluğun enkazı, çölleşen eski bir cennet gibidir. Türklerin bir zamanlar kullandıkları sulama sistemleri düşmanlar ve aradan geçen zamanı tarafından yok edilip gitmiştir. Halk aç kalmamak için göç etmiştir. Mısır uygarlığının sulama kanallarında da onların izini bulmak mümkündür. Onların keşfettiği yazı Asurlular ve Mısır tarafından da kullanılmıştır. Belki uyguladıkları yasalar ve dini kültürlerinin bir bölümü de diğer halklar tarafından kullanılmıştır. İran'da bile binlerce yıl süren Turan izleriyle karşılaşmak mümkündür. Çin'deki izler de yadsınamaz: yazı ve din kültürünün kökenleri de araştırmacıyı Turan'a götürür. Çin'de devlet olgusunun ortaya çıkması, bundan altı bin yıl öncesine uzanır ve Türk kökenlidir. Çin kendisini, yani "Gökyüzü İmparatorluğu"nu (bu adlandırma bile Turan'a özgü değerleri hatırlatır) on bin yıllık olarak niteler. Ama Çinliler altmışlı sayma sistemiyle sayarlar: yani onlarda altmış, yüz, altıyüz de bin demektir. Altmışlı sayı sistemini Babil de uygulamıştır. Bu nedenle Babil ve Çin arasındaki kültürel etkileşim ortadadır. Yirmi dört (altı kere dört) saatlik gün ve altmış dakikalık saat kavramı Avrupa'ya Babil kültüründen girmiştir.

Turan'ın antik kültürü ilk defa Fırat ve Dicle nehirleri havzasında Alman, İngiliz ve Fransız bilim adamları tarafından keşfedildi. Bu topraklarda ortaya çıkarılan Sümer dili ve kültürüne dayalı uygarlık, kitabeleriyle, kabartma ve heykelleriyle, edebiyat ve birikimiyle daha sonraki dönemlerin Semit ve Asur uygarlıklarından kökten olarak farklıydı. Sümer medeniyetlerinin geçmişinin on bin yıl öncesine kadar uzandığı tahmin ediliyor. Sümer dilinin Fin, Macar, Türk ve Moğol dilleriyle akrabalığı olduğu düşünülüyor. Bunların arasından özellikle de Türkçe'yle yakın akraba olduğu öne sürülüyor. Eğer durum böyleyse, o zaman Turanlıların dünyanın en eski medeniyetlerinin mirasçıları olduğu söylenebilir. Türk toprakları, muazzam Babil kenti (Sümerce: Ka-digirra-ki, yani Tanrı Kapısı Mevkii) ve Semarkand (Sümer Kalesi) bundan bin yıl önce görkemli bir uygarlığın kentleriydiler. Bu kentlerde sanat, zanaat, ticaret, astroloji, edebiyat, müzik, mimari gelişmişti. İleri bir din kültürü yerleşmişti. Şehir-

lerde düzen, halka açık meydanlarda sütunlara asılı yasalarla sağlanıyordu. Yani insanlar okuma yazma biliyorlardı, çünkü okullar vardı. Bu dönemin efsaneleri, sözlükleri, dilbilgisi kuralları günümüze kadar kitabelere yazılı olarak ulaştılar. Ünlü Babil kentinin ortasındaki yüz metre yüksekliğindeki, yedi katlı tuğla piramit bina kraliyet bölgesindeydi ve yıldızları incelemek için yapılmıştı. İki milyon nüfusa sahip olan bu dev kent dört bir yandan yüksek surlarla çevriliydi ve girişi çıkışı madeni kapılar sağlıyordu. Düzenli sokaklarında iki katlı tuğla binalar vardı. Fırat nehrinin suları, kanallarla yükseltilerek sokaklara kadar getirilmişti. Fırat nehri bölge halkları arasında denize döküldüğü yerde kaynağına göre çok daha ince olmasıyla ünlüdür. Bunun neden ise Fırat'ın sularının kanallarla ve su şebekeleriyle dağıtılmasıydı. Bahçelerinde incir, hurma, zeytin, erik, şeftali, karpuz yetiştiriyor, tarlalarda buğday ve pirinç ekiyorlardı. Kremleri, kokuları ünlüydü. Keramik ve kuyumculuk ürünleri dillere destandı. Bronzu ve gümüşü Ural ve Altay bölgelerindeki maden ocaklarını işleten Çudo'lardan ediniyorlardı. İki tekerlekli savaş arabalarını ve kalkanlarını altın ve gümüşlerle süslüyorlardı.

Avrupa daha yarı ormanlık bir bölgeyken, Avrupa insanı daha sürüler halinde yaşarken Turan işte böyleydi. Bozkır sakinleri atının sırtında, elinde yayıyla Avrupa sakini tarafından görüldüğünde, Avrupa'nın ormanında av peşinde koştuğunda, çalıların arasındaki Avrupalı tarafından korkuyla izlenmiş olmalıydı. "Bu nasıl bir yaratık" diye düşünmüş, sonra da mitolojiden tanıdığımız Kentaur'u, yani yarı at, yarı insan karışımı yaratığı hayal etmiş olmalıydı Avrupalı.

Çin ve Japon kültürü de yeteri kadar biliniyor. Tanınmış bir Fransız Sümerologu Çin'de konuşulan sayısız dil arasında Sümer dilinin de bulunabileceğini tahmin ediyor. Çünkü Çin'de konuşulan diller arasında Türkçe de var. Çin dünyaya birçok keşfi kazandıran ülkedir. İpek ve kâğıt Çinlilerin buluşudur. Matbaa ve barut da bu ülkede çok uzun zamandır kullanılmaktadır. Bu ülkede 1500 yıl önce basılmaya başlanan gazete vardır. Porselen ve dökme bronz faaliyetleri binlerce yıldır sürmektedir. Çin ve Japonya bronzu çok sert, hatta çeliğe yakın sertlikte dökebilmektedir. Japonya çelik kullanmaya son iki yüz senedir başlamıştır. Ondan önce bu ülkede sadece bronz kullanılmaktaydı. Biz Macarlarda da bronz demirden daha önce tanınmış ve daha sonra demire de bronz adı verilmiştir. Finliler ise demire, daha önceden tanıdıkları bakırın adını vermişlerdir. Sibirya'daki Macar kavimler ise demire, İran'dan aldıkları demir kılıç nedeniyle "kard" (Farsça ve Macarca kılıç) adını vermişlerdir.

Tatarlar tarım ve hayvancılıkla uğraşırlardı. Hayvancılıkla uğraşan

halklar at sırtında dolaşırlar, yaz aylarında yaylalara göçerler, çadırlarda, obalarda yaşarlar. Kentlerin zanaatkârları et, süt, peynir ve deri almaya göçebelerin kamplarına giderler, ya da göçerler kente iner. Tarımla uğraşan kavimler belli yerlere bağlı kalırlar. Özellikle de sulayabilecekleri bölgelere yerleşirler. Köyler, tarıma elverişli olamayan tepelerin yamaçlarına kurulur. Hayvancılıkla uğraşan göçebeler atlarıyla ve kağnılarıyla bir bölgeden diğerine göçer, sürüleri otlakları bitirdiğinde yeni otlak ararlar. Sürülerindeki hayvanların etleriyle beslenir, onların derilerinden kendine kıyafet yapar. At derisi, dana derisi, koyun derisi ve geyik derisi ceket, şapka, yelek, çizme, eldiven, çarık yapmakta kullanılır. Göçebe içinde kavurma (kurutulmuş kıyma) bulunan heybesini ve kımızla veya kaynamış suyla doldurduğu matarasını yanından eksik etmez. Oku, yayı, mızrağı, bıçağı ve kamçısı vardır. Bazen yanında gürz veya balta da taşır. Yani göçebe tam anlamıyla süvari gibidir. Köyleri, şehirleri dolaşır. Rahat ve hızlı hareket eder. İçinde, kendi gibi göçebe olan diğer insanlarla birlikte bu kentlerin zenginliğini ele geçirmek, yağmalamak dürtüsünü hep taşır. Babil kenti göçebelere karşı kerpiç tuğlalardan duvar çekerek, Çin taştan surlar inşa ederek kendini korumuştur. Ama bu önlemler de her zaman işe yaramamaktadır. Göçebenin kentlilerin mallarına, tarım ürünlerine ihtiyacı vardır: fırsatını bulursa yağmalar, fırsat bulamadığında ise ticaret yapar, yani malını değiştirir.

İşte göçebe Türk ve Tatarlar binyıllardır böyle yaşamaktadırlar.

Bugün Türkiye'nin sembolü olan hilal ve yıldızın kökeni de Babil kökenlidir. Mezapotamya'daki en büyük kentlerden Ur şehrinin tanrıları Sin (hilal) ve İştar ya da Nana'dır (Venüs). Türk bayrağında da kırmızı zemin üzerinde bu semboller vardır. Türk kardeşlerimizin başka ortak yanları da var: Sümerler en büyük kentleri Babil'i "Tanrı Kapısı" diye adlandırırlardı. Türkler de padişahın (Babil'de Patisi dini lider demekti) oturduğu Yıldız Sarayı'nı "Işıklı Kapı" diye adlandırırlar. Babil'in anısı Çin'de de yaşamaya devam etmektedir. Çin imparatorunun unvanı Cengikoto'dur (Gökyüzünün Oğlu). Babil'de hükümdarın unvanı da Nabu Kudu'dur, yani (Güneşin ya da Göğün Oğlu). Rusların "Çar" unvanı da oradan gelmektedir. Sezar'ın da Babil'den kalan bir unvan olduğu sanılmaktadır. Babil tanrılarından birinin adı Si-zar'dır. Anlamı da "O yerin efendisi"dir. Sümerlerin tanrısı Dingir, Türklerin en eski tanrısı Tengri'ye son derece benzemektedir. Bu Moğolların tanrısı Ten-Tien'i ve Macarların tanrısı İşten'i (Ata-Gök) hatırlatmaktadır.

Macar kavmi de Ural kökenlidir ve büyük bir olasılıkla avcı, balıkçı bir kavimdi. Kuzey Batı Sibirya'daki Vogul ve Ostyak toprakları, Macarların atayurdu değilse de, binlerce yıldır yaşadıkları topraklar olsa gerek. Bu

bölgenin en büyük nehri olan As-Ya (Ob bölgesindeki Apa nehri) daha sonra adını bütün kıtaya vermiştir. Yani dünyanın en büyük kıtasının adı Macar-Vogul kökenlidir. Vogullardaki yaratılış efsanesi Ural dağının yaratılışını anlatır. Bu efsane Türklerin Altay efsanesine ve Japonların yaratılış efsanesine çok benzer. Bu efsaneler ortak Turan efsanesinin birer parçasıdır sanki. Bunu hissettirmek için Vogul ve Japon efsanelerini kısaca özetlemek istiyorum.

Gök tanrı gökyüzünden yeryüzünü kaplayan uçsuz bucaksız denizlerin üzerine iki tanrı gönderir. Tanrılar suyun üzerinde yüzen otların üzerine kulübe kurarlar. Tam bu evin arkasında Vogullara göre bir kamış, Japonlara göre ise bir bambu boy verir. İşte bu tanrı çiftinin küçük oğulları, küçük tanrı böyle doğar. Daha sonra demirden bir ördek olarak, denizin diplerinden toprağı bu tanrı çıkaracak, kıtalar böyle oluşacaktır. Vogul efsanesinde Gök tanrı küçük tanrıya bir dalgıç derisi armağan eder ve Vogul kahramanı bu deriyle çalışmaya başlar. Japon efsanesinde ise gökten inen bir demir kuş kanatlarıyla ve kuyruğuyla suyu ayırır, derinlere dalar ve oradan aldığı toprağı bir balinanın sırtına koyar. Tanrılardan biri balinayı sürekli dizginlemekte, sağa sola oynamasını engellemektedir. Bir defasında tanrı uyur ve az kalsın balina sırtındaki toprakları düşürür. Bu ne-

denle o zamandan beri toprakları taşıyan balina iki tanrı tarafından dizginlenir. Tanrılardan biri uyurken, diğer balinayı tutar. İşte bu inanışa göre o zamandan beri Japonya'da daha az deprem olmaktadır.

Bu efsanenin bizim kültürümüzde de izleri vardır: çok eski bir Macar türküsünde şu mısralar vardır;

"Aman masa oynar, sıra kayar
toprağın altında balina mı kımıldar?"

Bu tür benzerlikler sıradan tesadüflerin ötesinde bazı derin izler gerektirmektedir. Tüm bunlar çok eski ve ortak Turan efsane dünyasının günümüze ulaşan parçacıklarıdır.

Antal Reguly geçen yüzyılın ortalarında Sibirya'daki Macar topraklarını dolaşmış ve oralardaki halk türkü ve şiirlerini derlemişti. Antik çağların mitolojisi ve destanlarıydı karşısına çıkan. Kahramanlık destanları ise her dönem örgütlenmeyi, birleşmeyi bilen ve girişimleriyle iz bırakan kavimlerin ya da ulusların hayatlarına dair olmuştur. Reguly şu düşünceleri not eder: "Finlilerde halk şiirinde daha çok kişilerin iç dünyasına dair düşüncelerle karşılaşırsınız. Ostyak şiirinde ise toplumların, kentlerin, yörelerin kaderi vardır, kişilerin değil. Hayatı dışa dönük, yaratmayı amaçlayan yanıyla ele alır, savaşlardan, mücadelelerden ve dönemin acılarından bahseder bu destanlar. Burada birey, büyük işler başarma düşleriyle ve bu düş-

leri hayata geçirme heyecanıyla yola çıkar. Efsanelerde dünyayı ele geçirme, halklar ve topraklar üzerinde egemen olma, cesaretle ve yenilmez silahlarla bu egemenliği kurma temaları işlenir."

Reguly'nin Sibirya'daki akraba halklara dair anlattığı birleşme, bütünleşme ve bir savaşta ortakça hareket etme, kahramanlık destanlarından haz alma özellikleri bugün hâlâ Moğol ve Tatar kavimlerinde vardır. Avrupa'ya göçen Macarlar da böyleydiler. Avrupa'da kendine yurt edinen atalarımızın "Kan Antlaşmasını" bir düşünelim.

Kazar kağanının damadı olan Atilla'nın torunlarından Árpád Tatar ve Macar kavimlerinin beyleriyle antlaşma yapar, yemin eder. Amaç, Kral Etele'nin (Atilla) kaybedilen topraklarını, yani bugünkü Macaristan'ı ele geçirmektir. Kavimlerin beyleri kanları üzerine yemin ederler. Etele'nin soyundan gelen Almoş'un oğlu Ükök'ün torunu Árpád'ı kendilerine lider seçerler. Kazar imparatorluğu Hun imparatorluğunun devamı ve mirasçısıydı. Yüzlerce yıl boyunca süren bu imparatorluğun topraklarında yaşayan Macarların ve Tatarların dünya hâkimi Etele'nin kim olduğunu bilmeleri doğaldı. Etele'nin, yani Tanrının kırbacı Atilla'nın varlığını Avrupa'ya yerleştikten sonra Almanlardan öğrendikleri yolundaki sav doğru olamaz. Onlar atalarını kalkanlarına işlerlerdi. (Atilla'nın kılıcını kraliyet hazinesinde tuttular. Bu kılıcı Kral Süleyman'ın annesi hediye etmişti. O zamana kadar bu kılıç "Türkiye'nin kralları" tarafından saklandı.) Tatar ve Macar kavimlerinin başına geçen Árpád bugünkü Macaristan topraklarını, yani dedelerinden miras kalan toprakları ele geçirdi ve kavimlerin arasında paylaştırdı. Bu büyük destan bir zamanlar mutlaka dillerden düşmüyor, şarkılarla da söyleniyordu. Dilden dile, kulaktan kulağa yayılan bu efsane yurtseverliği de güçlendiriyordu. Devlet yaratmanın, yurt edinmenin efsanesiydi bu.

Eğer dünyada Toplumsal Antlaşma diye bir kavram varsa, Árpád'ın çevresinde toplanan kavimlerin yaptığı "Kan Antlaşması" işte böyle bir antlaşmadır.

Antal Reguly Sibirya'da Ugor ülkesinde duyduğu bir hikâyeyi kaydetmiştir. Bir zamanların devletinden izler de taşıyan bu hikâye şöyle:

Çok zengin bir adam ölür, iki oğluna çok sayıda mal mülk bırakır. Büyük oğlan küçük kardeşinin hakkını da alır ve onu baba evinden, baba topraklarından kovar. Küçük oğlan şehrin kıyısında kendine bir kulübe yapar, ailesiyle birlikte orada yaşamaya başlar. Ekmeğini de dilenerek çıkarır. Bir defasında nehir kıyısında bir tekne durur. Gemide uzak diyarlardan gelen zengin bir tüccar vardır ve şehrin kağanını ziyaret etmek istemektedir. Yoksul delikanlı ona yol gösterir ve zengin tüccar da geri dönerken delikanlıyı gemisine ahçı alır. Yolculuk sırasında gemi büyük bir fırtınaya

girer, ama yoksul delikanlı akıllılık edip gemiyi sakin bir koya yönlendirmeyi başarır. Bu nedenle tüccar delikanlıya çok değerli hediyeler verir. Bu arada yolculuk esanasında delikanlı hazine de bulur. Bir başka kente ulaşırlar ve ziyaret ettikleri kağan delikanlıdan çok hoşlanır ve onu kendine vezir yapar. Delikanlı ailesini de yanına aldırır. Daha sonra kağan delikanlıya ağabeyinden intikam alması için de yardım eder.

Buraya kadar masal. Ama geçen yüzyılın ortalarında kaleme alınan bu Vogul masalının çok ilginç bir yanı var. Bu masalın anlatıldığı topraklarda ne büyük kentler vardı, ne kaleler ve ne de masalda geçen saraylar! Bu toprakların en büyük yerleşim merkezi 7-8 kulübeyi geçmiyordu. Oysa masalda zengin şehirlerden, soylu krallardan, değerli hediyeler veren tüccarlardan ve hanlardan bahsedilmektedir. Masalda Han karar verir, ülkeyi adilce yönetir, yardımcılar, vezirler atar kendine. Tüccarlar güneyin altınını, gümüşünü, demirini, silahlarını ve ipeklerini gemilerle nehir üzerinden getirirler, değerli kürklerle değiştirirler. Vogul (Manysi) avcılara değerli kürklere karşılık altın verirler. Masal bunları anlatıyor. Ama, Macar tanrıları adına! Tüm bunlar ne kadar eskiden olmuş olabilir! Bugün bu topraklar sefalet içinde. Yüzyıllardır bu topraklar yok oluşu simgeliyor!

Vogullar kaybettiler. Ama biz bin yıllık yurdumuzda yaşıyoruz. Ve bu yurdumuzu, kanımızın son damlasına kadar da koruyacağız. Doğudaki kardeşlerimizi arayalım, onlarla birleşelim ve hiçbir düşmanın bizim köklü ulusumuzu alt edemeyeceği kadar güçlenelim.

EK 5

(*Turan Yıllığı*, 1913, "Turani Tarsasag elnöksege es valasztmanya" s. 115 eki)

TURANİ CEMİYETİ

Cemiyet'in Maksadı

Bizlerle karâbet-i ırkiyyesi olan Avrupa ve Asyalı akvamın ulûm ve fünûn ve umûr-ı iktisadiyesini öğrenmekle beraber bunu feyz ve tekemmüle îsal etmek ve Macar menâfiiyle yek ahenk bir dereceye getirmektir.

Cemiyet'in Matmah-ı Nazarı

Mesâil-i siyasiyye ve mezhebiyye ve agrâz-ı şahsiyyeden külliyen âri olarak kuvve-i fiiliyesini evvel-be-evvel ulûm ve fünûna sarf ile ticareti nazar-ı dikkate almayarak asıl maksad olan Turani akvamı ve anların gayrı erbâb-ı fünûn ile teşrîk-i mesâi etmektir.

Cemiyet, muktedir erbâb-ı fünûn ile birlikte akvâm-ı Turaniye tarihine aid olan malumatı elde etmek üzere taharriyat icrası ve akvâm-ı mezkûrenin hırf ve sanayi ve edebiyat ile ulûm ve fünûna olan hidmetleri ve evvelce akvâm-ı Turaniye'nin tavattun eylemiş oldukları memâlik halkının münasebât-ı tabiiyye ve coğrafiyeleri hakkındaki malûmât-ı medeniyelerini elde etmekle beraber bu bâbda kaleme alınan makâlâtı evkât-ı münasebede risale-i mevkûte suretinde neşretmeği vazife addeder. Bundan başka umum Asya kıtası halkının medeniyet ve ulûm ve fünûndaki terakkiyât ve umûr-ı iktisadiyesi tekemmülatını kemâl-i ciddiyetle nazar-ı dikkate alarak bu hususu da zabt ve tahrir edecekdir.

Turani akvamının terakkiyat-ı hâzırasında kendilerine dest-i muaveneti uzatıp akvam-ı garbiye-i medeniyenin fennî ve iktisadî tekemmülâtından istifadelerini temine çalışarak Turani gençlerinin Macar darülfünunla-

rıyla arzu ettikleri mekâtibde tahsilleri hususunda muavenet ve suhulet ibraz olunacakdır.

Cemiyet maksad-ı hayırhahanesine faaliyetini münasib suretde taksim ederek konferans itâsı, tetebbuât için seyahat icrası, ulûm ve fünûna hizmet için teşekkül eden hey'etlere maaşât tahsisi ve sâir risale-i mevkûte ve salnâme-i maarif neşri ve bir de kütüphane tesisi suretiyle vâsıl olmağı azm eder.

Turani cemiyetine a'zâ-yı daime ile müessise ve fahriyenin kabulü için heyet-i idareden lâakal üç zâtın tahriren tavsiyesi icab eder. Bu hususda intihab; sülüsan ekseriyetle icra edilir. Azâ-yı hâmiye heyet-i idare ile aza-yı daimeden bir zâtın tavsiyesi üzerine ekseriyet-i ârâ ile kabul olunur.

Cemiyetin mânen ve maddeten şân u şeref ve menfaatine nakîsa irâs eden âzânın kaydı terkîn olunur.

Muhterem Osmanlı Kardeşlerimiz!

Sizlere uzak fakat kardaş bir memleketten samimi ve ihvankârâne selamlar. Vaktiyle padişahınızı hükümdar tanıyan Macaristan kemâl-i iştiyak ve ehemmiyetle sizlerle [iki millet kardaş] yeniden kavi bir münasebet-i maneviyeye girişmek istiyor.

Macarlar dahi sizler gibi şemsin tulu' etdiği Şark'taki memalikten gel-

mişlerdir. Lisanımız, meşreb ve ahlakımız sizin lisan, meşreb ve ahlakınızla müşterekdir.

Edvârın inkılabâtı, asırların felaketleri her ne kadar bu iki kardaş milleti yek diğerinden tefrik ve tecrid etmiş ise de yine eski dostluk devam etdiği gibi muhabbet-i kadîme elan bâkîdir. Bu husus; ehemmiyetle nazarı dikkate alındığı suretde, neticede iki kardaş milletin pek çok işine yarayacakdır. Evvel-be-evvel ciddiyetle telakki olunacak şey, evladlarımız beyninde muarefe husûlü için zeminler hazırlamakdır. Biz sizleri açık kollarla der-âgûş etmeğe hazır bulunduğumuz gibi kemâl-i ciddiyetle dest-i muhadenetimizi uzatarak evlerimizi, maarifimizi ve ulûm ve fünûnumuzu sizlere arz ediyoruz.

Bilhassa iki millet arasında maddi ve manevi i'tilaf ve irtibatı tahkîm için her suretle hidmet zımnında nüfusu bir milyona baliğ olan Budapeşte'de bir cemiyet teşekkül etmiştir. Bütün kuvvetimizle buna müzaheret etmekliğimiz icab eder. Adres ve idarehanesiyle müdiri zîrde muharrer olan cemiyet-i mezkûre "Turan Cemiyeti" namında olup memleketin en ileri gelen zevâtı ile asilzadegânından müteşekkildir.

Osmanlı Evlatları Ebeveyni!

Evlatlarınızı tahsil için Fransa, Almanya'ya gönderecek yerde Macaristan'a görderdiğiniz surette daha ziyade isabet etmiş olursunuz.

Çünkü: Evvel-be-evvel lisanımızı münasebet-i kaviyye sebebiyle evlatlarınız pek çabuk öğrenecektir. Bundan başka Macaristan, medeniyetin muhteşem sanatlarında memalik-i saire gibi tekemmülata erişmiş olduğundan iktisad-ı ziraiyyeyi her halde taallüm edeceklerdir.

Darülfünunları, mekâtib-i âliye-i saireyi ve sanayiin her nevini bu kardaş memlekette bulacaklardır. Muallimleri, doktorları, kimyagerleri, eczacıları, ilm-i hukuk müntesiblerini mühendisleri, mimarları, fennî ziraat erbabını, orman terbiye ustalarını, baytarları, tacirleri lisan muallimlerini, demiryollar idare memurlarını, bankerleri, elektirik erbab-ı sanatını yetiştiren mekâtibin tekemmül etmişlerini burada bulacaklardır. Pek çok nesciyat, halı, demir, makine, bira fabrikalarından başka buhar değirmenleri ve vâsi bir suretde idare olunan emlâk-ı emiriyye ile pek azîm olan orman idarelerinde ve müteaddid tedrisat müesseselerinde münasip bir usulde tahsil-i ilm ü fen edebileceklerdir. Budapeşte şehremaneti Osmanlı talebesine bazı mertebe mahiye muavenet-i nakdiyede bulunmaktadır. Bugün Budapeşte'de azası yetmiş seksen kadar olan bir Türk cemaati sakindir. Macar hükümeti tarafından bir cami-i şerif inşası mutasavver olduğu gibi talebe-i Osmaniyye çoğaldığı takdirde bir de leyli mekteb tesîsi düşünülmektedir.

Yakında (TURAN) namında bir de Türkçe ve Macarca bir gazete neşrolunacaktır. Elhasıl evladlarınz için her ne lazımsa şimdiden tedarik edilmektedir. Budapeşte'de hayat sâir Avrupa-yı garbi şehirlerinden daha ucuz ve ehvendir. Mahiye bir talebe oda kirası, yemek içmek ve sâir masârifi dahil olmak üzere yüz elli krona (yani yedi buçuk lira ile) temin-i maişet edebilir.

Budapeşte'ye ve yakınına veyahut Macaristan dahilinde bir şehre tahsil için gelmek isteyenler ya doğrudan doğruya ve yahut şehbenderlikten alınacak bir tavsiye üzerine Turani Cemiyeti'nin zîrde muharrer adresine müracaat ettikleri surette cemiyet-i mezkûre tarafından meccanen hidmet edilerek lazım gelen yerlere yerleştirilecektir.

Macaristan'da mekteblerde eylül iptidasında kabul muamelesi yapılır ise de fabrikalar, atelyeler, ziraat müesseseleri her zaman talebe kabul edebilirler.

Ey Osmanlı Kardeşlerimiz!

Tahsil-i ulûm ve fünûn için Macaristan'da sizi kardeşleriniz beklemektedirler.

TURAN'IN MESLEĞİ

Budapeşte Şark Maarif Merkezi Heyeti tarafından 1916 senesi Teşrin-i Sânîsinin on yedinci günü verilen ilk konferans münasebetiyle heyet-i mez-

kûre rüesâsından ve Macar muharrirîninden meb'us doktor Gyula Pekar hülasası ber-vech-i âtî iftitah nutkunu îrâd eylemişdir.

Üç yıl evvel "Turanilik" fikri birkaç heveskârın, birkaç mutaassıbın hülyasından başka bir şey değildi. Bu umûmi muharebeden berü, hatta muharebenin feyziyle, bu hayal bir muazzam hakikat suretinde tezahür eyledi.

Hiçbir vakit kavimler arasında, nefretin bu derece hüküm-ferma olduğu, fakat bir kanun-ı tezad neticesinde muhabbetin de bu kadar takarrür eylediği görülmemiştir. Bu cihetle asrımıza bir ölüm hengâmı olduğu kadar bir hayat çağıdır denilse revadır. Birtakım akvâm kanlar içinde batarken, ateşler içinde biterken diğerleri nisyan karanlıklarından çıkıyor, gaflet uykularından uyanıyor. İlk yurddaşlarını buluyor, tanıyor. Turan kardeşliği hatıratıyla şerefli bir hayat kazanıyor. Vaktiyle bu kardeşlik kuvveti, şanıyla, azametiyle, cihanı sarsmış iken sonra bir zamanlar unutulmuş kalmışdı. Şimdi ise yine eskisi gibi kavi ve muktedir olarak cihana şâmil olacakdır ve olmalıdır.

"Turan!..." ahengi müşterek ecdadımızın bir muharebe çığlığı kuvvetinde kulaklarımıza çarpan bu kelime, Asya'nın ücra taraflarında mukaddes Tuğrul kuşunun iri kanatları altında bir zaman Macar, Türk ve Bulgarları toplamışdı. Belki o zamanlar aynı lisanı konuşuyorduk. Çevik atlarıyla ucu, bucağı görünmez bozkırların hâkimi olan Turaniler maa't-teessüf, İraniler, Aryailer, Hindu Germanlar gibi deniz aramıyorlardı ve belki ummanlara yaklaşmak bile istemiyorlardı. Bu ihtiraz neden ileri geliyordu? Her kavmin aradığı ve bazılarının denizlerde gemilerini yüzdürmekle tatdığı nâ-mütenahîlik tahassüsatını Turaniler la-tenahî bir saha, bir düz toprak ummanı olan bozkırlara dalmakla duydular. Gemi yelkenlerinin verdiği sürat sarhoşluğunu anlara dört nala koşan kısraklarının hızı verdi.

Turaniler devamlı bir suretde denizlere hâkim olamadılar, ve daima düz sahralarda aldılar yürüdüler, devirdiler geçtiler. Bu hızla şehirler binasına vakit bulamadıklarından hükümetleri, yine kendilerinden olan, Atilla'ların ve Cengiz'lerin atlarının nalları altında ezildi. Bu bizler için bir ders idi. Sayısız Turani hükümetlerinden yalnız Macarlar, Türkler ve Bulgarlar bu dersden ibret alıyorlardı.

Asırlarca devam eden bu koşmalar döğüşmelerden yorulan, Asya ve Şark Turanileri dinlenmek ihtiyacıyla uzun ve derin bir uykuya daldılar. Halbuki bu sırada Turaniliğin Avrupa'da ve Garb'da bir istihkâmı olan Macaristan uyanıkdı ve çalışıyordu. Şimdi biz mukaddes Turan kardaşlığının mübarek vahdetinin i'lâsı için İçeri Asya'daki biraderlerimizi uyandırmak istiyoruz. İşte uhdemize terettüb eden ilk vazife, işte mesleğimizin esası!

EK 6

(*Turan*, 1921, c. I, s. 67)

TURAN CEMİYETİ'NİN EĞİTİM FAALİYETLERİNE DAİR

1916 yılının Mayıs ayında dönemin Türk hükümetiyle süren görüşmelerimizin sonunda, birbirini takip eden dönemlerde 186 Türk öğrenci ülkemize geldi. Bu gençlerin ülkemize gelişi, yerleştirilmesi, kayıtlarının yapılması, bütün bunların örgütlenmesi derneğimiz için gerçekten zor bir ödevdi. Çünkü o dönemde derneğimiz henüz çok yeniydi. Bu gençler ülkelerindeki eğitim-uzmanlık alanındaki yetersizlikler nedeniyle ülkemize geldiler. Özellikle de sanayi ve tarım alanında eğitilmeleri hedefleniyordu.

1916 yaz aylarında kurslara başladık. Bu kurslarda Türk gençlerine Macarca dışında aritmetik, geometri ve resim dersleri gösterildi. Türk öğrenciler üç aylık kısa kursların sonunda Macarca'yı o kadar iyi öğrenmişlerdi ki, Eylül ayında herkes kendi okuluna devam edebildi ve bu okullarda öğretmenlerin sınıflarda Macarca anlattığı dersleri anlayabilir duruma geldi.

1916-17 öğretim yılının sonuna gelindiğinde Türk öğrencilerin sayısı 186'dan 160'a düşmüştü. (bu öğrencilerden biri öldü, üçü ülkeyi terk etti, 12'si hastalık nedeniyle ülkelerine geri döndü ve 10'unu da okudukları okullar değişik nedenlerle ülkelerine geri gönderdiler).

Bu 160 öğrenci arasından 56'sı sanayi okullarında, 78'si tarım okullarında, 12'si yüksek ticaret okullarında ve 14'ü de teknik üniversitede eğitim aldı.

1917-18 öğretim yılı için bu öğrencilerden sadece 5'i geri gelmedi. Ama bunların dışında 29 yeni öğrenci daha okullara yerleştirildi. Böylece öğrencilerin toplam sayısı 184'e yükseldi. Bu yıl içinde 10 öğrenci okullarını terk edip memleketlerine geri döndü ve yine 10 öğrencinin okullarıyla ilişkisini de biz kestik, onları da geri gönderdik.

1917-18 eğitim yılı sona erdiğinde Türk öğrenciler tatil için memleketlerine geri döndüler. Ama bu arada büyük çöküş yaşandı. Bu nedenle öğrencilerin büyük bir kısmı pasaport alamadılar, dolayısıyla okullarına geri dönme imkânlarını kaybettiler. Ama öğrencilerin keskin zekâsı bürokrasinin koyduğu engelleri aşma becerisini gösterdi.

Bu gençler Macaristan'daki okullarına geri dönebilmek için olağanüstü riskleri göze alarak dolaylı yollar izlemeye başladılar. Okullarına geri dönebilmek için bu gençlerin neler yaşadıklarına dair elimizde duygu yüklü örnekler var: örneğin bu gençlerden biri Macaristan'a geri dönebilmek için 1918'de Karadeniz üzerinden Odesa'ya gitti. Orada, cephelerde dolanıp Rus ve Avusturya-Macar askerleri arasından kendine geçiş yolları bulup, geri çekilen Macar askerlerine katılarak Galiçya üzerinden Macaristan'a geldi. Kimi zaman yaya, kimi zaman asker katarlarını kullanarak okuluna ulaştı. Bütün bu macera esnasında her şeyini kaybetti. Okuluna ulaştığında üzerinde sadece lime lime olmuş elbiseler kalmıştı. Ama sonunda bu öğrenci Kassa'daki okuluna ulaştı ve Ticaret Akademisi'nde 3. sınıfını da o sene okudu.

O sene dersler tamamlanmak üzereydi ki "Sonbahar Gülü"[1] isyanı da patlak verdi. O yıl bizim korumamız altında 131 Türk öğrenci vardı. Bunlardan 21'i Yüksek Sanayi Okulu'nda, 22'si Sanayi Okulu'nda, 28'i Ekonomi Akademisi'nde, 14'ü Ziraat Fakültesi'nde, 5'i Bahçe Okulu'nda, 3'ü Orman ve Maden Yüksek Okulu'nda, 4'ü Ticaret Okulu'nda, 4'ü lisede, 5'i Teknik Üniversite'de, 11'i Akademi kurslarında, 3'ü Ticaret Akademisi'nde öğrenim görüyordu. 11'i de değişik işletmelerde staj yapıyordu.

Sayılarının azalmasının nedeni de ziraat öğrencilerinden okullarını bitirenlerin ülkelerine dönmesi ve olumsuz koşullar nedeniyle de yeni öğrencilerin gelememesiydi.

İstanbul'da faaliyet gösteren kardeş cemiyetimiz, mütareke koşullarında ortaya çıkan yeni durum nedeniyle hareket özgürlüğüne sahip değildi. Çünkü bu kadroların bir kısmı Anadolu'ya çekilmiş, diğer kısmı ise İngilizler tarafından esir alınıp Malta adasına gönderilmişlerdi. Bu nedenle Türk resmi makamlarıyla da ilişkilerimiz kesilmişti. Tren seferleri iptal edilmiş, posta hizmeti de tamamen durmuştu. Öğrencilerimiz memleketlerinden ne mektup ve ne de para alabiliyorlardı. (Bu durumda yeni öğrencilerin gelebilmesi de imkânsız hale gelmişti. Oysa 1918 yılı yaz aylarında İstanbul'da 30 öğrenci Macar lisan kursalarını bitirmişti. Bu öğrencilerin amacı Budapeşte'ye gelmekti.) İşte bu çok kötü koşullar altında

1 Simgesi sonbahar gülü olan Macaristan Konsey Cumhuriyeti isyanı kasdediliyor (T.D).

görevimiz ülkemizde sıkışıp kalan Türk öğrencilerin, yokluk koşullarına rağmen eğitimlerinin devamını sağlayabilmekti. Bu arada işimizi zorlaştıran bir başka gelişme de bu öğrencilerin bir kısmının, savaş sonrası işgal altında kalan bölgelerdeki okullarda eğitim görmeleriydi. İletişim zorluğu da yaşıyorduk.

Proletarya diktatörlüğü olarak adlandırılan dönemde işlerimiz daha da zorlaştı. Derneğimizin büroları, şimde de olduğu gibi Parlamento binasındaydı. Kızıllar bizi bürolarımızdan attılar ve bizim bürolarımız "Lenin Gençleri'nin"[2] ifade aldığı odalar olarak kullanılmaya başlandı. Kütüphanelerimizi ve dergi arşivlerimizi uzun görüşmeler sonucu kurtarmayı başardık. Böylece yayınlar ve belgeler "karşı devrimci yayın" damgasıyla Tuna nehrini boylamaktan kurtuldu. Bir kısmını mahzenlere taşıdılar, ama bir kısmı gözlerimizin önünde yakıldı. Bize başka bir oda gösterdiler, ama Konsey Cumhuriyeti esnasında 5-6 kez taşınmak zorunda kaldık, çünkü her defasında bir komünist kurum yerimize göz dikti. Sonunda 6 metrekarelik bir odaya sıkıştık.

Konsey Cumhuriyeti'nin Dış İlişkiler Bürosu'nun girişimleriyle Doğu Sosyalist Partisi kuruldu ve bu partinin saflarını bizim Türk öğrencilerle doldurmak istediler. Ülkelerinden, ana babalarından uzun zamandır beş kuruş alamayan öğrenciler için ise Dış İlişkiler Bürosu tarafından verilen 300 - 400 koronalık burs bulunmaz bir fırsattı. Böylece öğrencilerimizin bir kısmı bu partiye "görünüşte" üye oldu. Ama 2-3 gencin dışında öğrencilerimiz aslında bu oyuna gelmediler. Demagog sloganlara rağmen bütün bu dönem boyunca bizlerle ilişkilerini kesmediler ve attıkları her adımı bizlere danıştılar, görüş istediler.

Bu parti *Kelet*[3] adıyla Türkçe bir dergi de yayımladı. Ama dergi de, aynen parti gibi yeterli ilgiyi bulamadığından yavaş yavaş piyasadan çekildi.

Siyasi durum nedeniyle, Macaristan'ın işgal altındaki bölgelerindeki okullarda eğitim gören öğrencilerle tüm çabalarımıza rağmen sonunda ilişkilerimiz kesildi. Parasız kalan bu öğrenciler Fransız misyonerlerinin yardımıyla Romanya ve Bulgaristan üzerinden memleketlerine döndüler.

Öğrencilerimiz arasından 40'ı 1918-19 yılında eğitimlerini tamamladılar. Bu öğrenciler ve bir kısım okulunu bitirmemiş öğrenci Temmuz 1919'da Viyana'ya gittiler. Ama oradan ülkelerine gidebilmeleri için 9 hafta daha beklemeleri gerekti. O zamana kadar bizde de komünizm yıkılmıştı.

---

2 Lenin Gençleri: 1919 Konsey Cumhuriyeti'nde komünist gençlerin kurduğu bir tür milis teşkilatının adı.

3 Kelet: Doğu

Ülkemizde eğitim gören öğrenciler ülkelerine daha henüz dönmüşlerdi ki, Türkiye'deki çok zor koşullara rağmen bütün çabalarımıza değen sonuçlar ortaya çıkmaya başladı. Örneğin Ekonomi Akademisi'ni bitiren gençlerden biri olan Anadolu'da bir toprak ağasının oğlu Budapeşte'ye geri geldi, akrabaları adına 15 milyon koronalık tarım cihazı satın aldı. Eğer bu makinalar umulduğu gibi iyi çalışırsa, çevredeki diğer toprak ağaları da bizim ülkemizden makine alabilir. Yine öğrencilerden birkaçı ülkelerinde ortaklaşa toprak kiralayıp kooperatif kurmuşlar. Bu işletme için de ülkemizden uzman götürmek istiyorlar.

Öğrencilerimizin çoğunluğu ülkelerine döner dönmez yüksek okullarda öğretmenliğe başladılar. Bunlardan biri bize yazıp derslerinde yardım alabilmek için Macarca literatür istedi.

Geçenlerde Türk gazetelerinde çıkan bir habere göre, eğitimini Macaristan'da tamamlamış peyzaj mühendislerinden biri devlet parklar müdür yardımcılığına getirilmiş ve Ankara'daki parlamentonun bahçe düzenlemesini yapmış. Gazeteler, Ankara hükümeti tarafından şimdi tüm parkları düzenlemekle görevlendirilen bu öğrencinin eğitimini Budapeşte'de yapmış olduğundan övgüyle bahsediyorlar.

Son olarak şunu da belirtelim: Uzun yıllar bu ülkede yaşamanın doğal bir sonucu olarak Türk gençlerinin bir kısmı daha yakın duygusal bağlar içine girdiler. Bunlar arasından on genç Macar kızlarla nişanlandı. Bu nişanlılar arasından 4'ü evlenip Türkiye'ye taşındı.

EK 7

(*Turan*, 1918, s. 128)

TÜRK GENÇLERİNİN EĞİTİMİ

(Örgüt Haberleri)

1916 yılı yaz aylarında ülkemizde ziraat eğitimi görmek için gelen Türk gençlerinin çoğunluğu temel eğitimlerini tamamladılar. Gençler arasında en başarılı olanları, 1 veya 2 yıllık eğitimin ardından Ekonomi Üniversitesi'nde eğitimlerine devam edecekler. Daha az başarılı öğrenciler ise staj yapmaları ve böylece pratiklerini artırmaları için büyük çiftliklerde işe yerleştirildiler.

Cemiyetimiz Türkiye'de sanayinin geri koşullarından yola çıkarak Macaristan'daki güvenilir sanayicilerin işletmelerine Türk çıraklar yerleştirmek, böylece ilerde eğitimlerini başarıyla bitiren gençlerin ülkelerinin sanayilerine katkıda bulunmalarına yardımcı olmaya karar vermiştir.

Bu nedenle Türk hükümetine, ülkenin değişik yörelerinden değişik sanayi kollarından işletmelerde Türk öğrenci yerleştirebileceğimizi bildirdik. Çok iyi koşullarda 300'ü aşkın öğrenciye değişik dallarda eğitim verebileceğiz.

"EĞİTİMİNİ MACARİSTAN'DA GÖREN ÖĞRENCİLER CEMİYETİ"

(*Turan*, 1922, s. 216)

Bir önceki sayımızda eğitimlerini Macaristan'da tamamlayıp ülkelerine dönen Türk gençlerinin İstanbul'da bir cemiyet kurdukları haberini duyurmuştuk. Cemiyet yönetimi, eğitimlerinin Macaristan'da sürmesini sağlayan Turan Cemiyeti'ne gönderdiği içten bir mektupla İstanbul'da kurulan cemiyetin bakanlıkça onaylanan programını da tanıtıyor.

Cemiyetin amacı, eğitimini Macaristan'da tamamlayıp Türkiye'de yaşayan gençler arasında dostluk bağlarını güçlendirmek, ilişkileri güçlendirip bilgi akımını sağlamak, üyeler arasında deneyim aktarımını mümkün kılacak platformlar yaratmak, eğitim için Macaristan'a gitmek isteyen gençlere elden gelen yardımı yapmak, Türkiye'nin bilim, sanat ve ekonomi alanlarında güçlenmesi için çaba harcamak ve son olarak Türkiye ve Macaristan arasındaki dostluk bağlarını ilerletmek.

Cemiyetin yönetimi de şöyle:
Başkan: Mahmut Kemalettin Bey
Gen. sek: Fevzi Numan Bey
Mali işler sor: Hüseyin Muhi Bey
Üye: Hüseneddin Reha Bey
Delegeler:Hasan Hulki Bey
Semih Rüstem Bey
Muammer Nuri Bey.

MACAR-TÜRK DOSTLUK CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

(*Turan*, 1918, s. 192)

Turan Cemiyeti'nin temel amacı kardeş Türk halkıyla kültürel, toplumsal ve ekonomik alanlarda yakın dostane ilişkiler geliştirmek olmuştur. Bu alandaki silah arkadaşlığı cemiyetimizin bu amacını gerçekleştirmek için daha kapsamlı ve ileri hedefler saptamasına yardımcı olmuştur. Cemiyetimiz bu doğrultuda yapılandırmasını güçlendirmiş ve amaçlarını çeşitlendirmiştir. İki sene önce Macar Doğu Kültür Merkezi bu nedenle kurulmuştur. Bu merkezin kurulmasıyla ekonomik faaliyetler Macar Doğu Ekonomi Merkezi tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Kültür Merkezi ise, bilimsel faaliyetlerini konuyla ilgili alt seksiyonlarında yürütmekte ve asli görevi olarak da Türk gençlerinin eğitimini üstlenmektedir. Bu süreçte giderek yaygınlaşan faaliyetlerimiz olmuştur. Bulgar ve Müslüman Arnavut gençlerine yönelik eğitim çalışmalarının ardından şimdi de Tatar gençleriyle ilgili faaliyetlerimiz başlayacaktır.

Bu kapsamlı çalışmalar daha iyi yapılanmayı gerekli kılmıştır. İstanbul'da Türk dostlarımız Türk-Macar Dostluk Cemiyeti'ni kurduğunda ve bu merkez için büyük bir bina tuttuklarında, bu dostluk ve kardeşlik mücadelesinin Macar bayraktarları da bu sürecin daha iyi geliştirilebilmesi için ayrı bir birim oluşturmanın zamanının geldiğine karar verdiler. İşte Macar-Türk Dostluk Cemiyeti 16 Kasım 1917'de böyle kuruldu. Kültür Merkezi'nin 16 önde gelen Türk dostu üyesi girişim komitesi, oluşturdu. İlişkilerin geliştirilmesi amacıyla İstanbul'daki dostluk cemiyetiyle Budapeşte'deki cemiyetin programları da birbirine çok benziyor.

EK 8

(*Turan Yıllığı*, 1918, s. 574)

BOSNA'DA DERVİŞ TEKKELERİ VE TÜRBELER

Sacir Skiriç

Eötvös Collegium Üyesi

"Die Heiligenverehrung im İslam" adlı eserine Goldhizer şu cümleyle başlar: "Tarihsel süreçlerden doğan, birçok etkileşim sonucu değişen bütün dinler gibi, İslamı da son biçimini almış ve bütün değer ve kavramlarını kendi içinden yaratmış bir din olarak değerlendiremeyiz. Birçok önemli faktörün ortak sonucu demek daha doğru olacaktır. Bunlar arasından ilki, öncelikle kendi geliştirdiği kavramlardır elbette. Ama bir başka faktör de ortaya çıktığı dönemde var olan oluşumlardır. Onlara karşı mücadele eder gibi görünse de ve bu mücadele içinde onları bastırsa da, özünde onları değiştirip kendine maletmiştir.

Bu gelişme süreci içinde, müminlerin geleneklerinden miras aldıkları bazı alışkanlıkları İslamı, baştaki ilkelerini ve pratikteki ibadeti değiştirmeye zorladı. İslamın belki de müminlerin ihtiyaç ve taleplerine göre en fazla değişen bölümü evliyalar konusudur.

Bu saptamalar dünyanın diğer yörelerindeki Müslümanlar için geçerli olduğu gibi, Bosna-Hersek'teki Müslümanlar için de geçerlidir. Hindistan'da, Fas'ta veya Bosna'da İslama baktığımızda onun iç sisteminin ve yapısının aynı olduğunu görüyoruz. Ama bu yörelerin hepsinde farklı ulusal özelliklerin ve farklı dinlerin etkisiyle belirli farklılıkların oluştuğu da bir gerçektir. Bu belki de Balkanlarda yaşayan Müslümanlar için çok belirleyici. Bu yörede diğer Müslüman bölgelerde olmayan çok farklı gelenek ve alışkanlıklar toplumun içinde var olmaya devam etmektedir. Bunların büyük bir kısmı ya antik Slav pagan dönemlere veya Hıristiyanlığa

özgüdür. Ama şurası da bir gerçek ki, Balkanlardaki Müslümanlar arasında doğu Hıristiyanlığının etkisi batı Hıristiyanlığından daha fazladır. Örneğin Aziz George günü (Müslümanlar arasında rûz-ı hıdr diye bilinir ve tarihi hep 6 Mayıstır) hem Müslümanlar ve hem de Ortodokslar tarafından kutlanır. Bir gece öncesinden genç kızlar bazı dileklerde bulunur, gelecek yılda kısmetlerinin nasıl olacağını öğrenmeye çalışırlar. Ertesi sabah eğlence günüdür. Bosna'daki bütün kentlerde bu amaca yönelik belirli yerler vardır. Örneğin Sarayevo'da Müslümanların çıkıp eğlendikleri bölge Hrid'dir.

Bosna Müslümanlarının Ortodokslarla birlikte kutladıkları bir başka gün de 2 Ağustos'taki Aziz Elias (İlyas) günüdür. O gün de pazarlar kurulur, şenlikler düzenlenir. Sarayevo Müslümanları 1 Ağustos gecesi kentin yamacındaki Trebeviç dağına çıkar, yemekler yer, eğlenir ve dualar ederler.

Bunlara benzer aslında Müslümanlıktan kaynaklanmayan birçok başka gelenek vardır ve Bosnalı din bilimcileri bu geleneklere karşı çıkarlar, ama boşuna... Goethe'nin dediği gibi: "Grau, theurer Freund, ist alle Theorie-Und grün des Lebens gold'ner Baum" bu konuda da temel bir doğrudur.

Dünyadaki bütün Müslümanlar arasında sufilik ve azizlerin, evliyaların kutsanması temel bir gerçekliktir. Çok sayıda derviş tarikatının yeşermesine neden olan ve bu kültüre düşünsel bir çerçeve hazırlayan İslam felsefesi, bu zenginliği Bosna'ya da taşımıştır. 15. yüzyılda Bosna'yı fetheden Türkler bu bölgeye sadece İslamı değil, sufi gelenekleri de taşıdılar. Bosna'yı fetheden seferleri düzenleyen II. Mehmed'in ordu kumandanları bu bölgede sadece camiler değil, derviş tekkeleri de kurdular (İskender Paşa, İshak Begoviç, İsa Bey vb). Daha sonraki dönemlerde, ünlü Evliya Çelebi'nin Bosna seyahatinde kaydettiği gibi, Bosna'nın her kentinde ve köyünde tekke vardı. Bunların büyük kısmı daha sonraları, Bosna'nın fırtınalarla dolu tarihinde yok oldu. Ama şimdi bile Bosna'daki tekkelerin sayısı oldukça fazladır.

Bosna ile Hersek Osmanlı İmparatorluğu'nda tek bir eyalet olarak birleştirilmiştir ve gerçekten de bu iki ülke arasında önemli kültürel bağlar vardır. Ama bu bağlar iki ülke arasında var olan önemli farklılıkları ortadan kaldıramamıştır. Bosna'da her kentte ve her köyde tekke ve türbe vardır, ama Hersek'te bütün ülkede sadece bir tek önemli tekke olduğu bilinir (Blaga'da). Bunun nedeni doğa koşullarıdır. Hersek'in verimli toprakları çok daha azdır ve yoksul Herseklilerin geçim derdinden dervişlerin sorunlarıyla ilgilenecek zamanı kalmamıştır.

Bu araştırmamda Bosna-Hersek'in en önemli tekkelerini ve türbelerini tanıtmayı amaçlıyorum. Önce Sarayevo'daki, sonra da Vukelyiç ve Og-

lavak köylerindeki ve son olarak da Blaga tekkesini ele alacağım. İncelemede kronolojik sıralama göz önünde bulundurulacaktır.

İncelememde kendi araştırmalarımın dışında özellikle iki eseri temel aldım. Bunlardan ilki yakınlarda kaybettiğimiz Kemura Şeyh Seyfeddin'in "Javne müslimanska gradjevine u Sarajevu" (Sarayevo'daki Halka Açık İslam Kuruluşları) adlı eseridir. Bu araştırma *Glasnik Zemalsjkog Muzeya*'da (Ulusal Müzeler Bülteni) 1913'te yayımlandı. Bazı hatalar da içermesine rağmen Bosna'daki İslami geçmiş üzerine araştırma yapanlar için temel bir eserdir. Diğer eser de aynı yayın organında (XXIV. cilt, 1912) yayımlandı. Uzun bir araştırma olan bu eserin adı "Gazi Hüsrev beg njegov zivot i njegovo doba"dır (Gazi Hüsrev Bey, Hayatı ve Dönemi). Bu eserin yazarı olan Truhelka Ciro araştırmasında Gazi Hüsrev'e ait bütün verileri derlemiştir.

İskender Paşa Tekkesi

Sarayevo'daki tekkeler arasında, İshakbegoviç İsa Bey tekkesinden sonra en eski ve bugün de en ünlü ve en zengin tekke İskender Paşa tekkesidir. İsminden de anlaşılabileceği gibi kurucusu, Fatih Sultan Mehmet'in ordusunun en önde gelen kumandanı olan ve fetih sırasında (1463) Akhisar'ı, ya da diğer adıyla Pruscac kalesini ele geçiren İskender Paşa'dır. Fethin başarısının ardından sultandan Rumeli beylerbeyi ve paşa unvanını almıştır. Dört kez Bosna beyliğine atanmış ve hayatının önemli bir kısmını Pruszac yakınlarındaki Vesela-Sztraza'daki yazlık konağında geçirmiştir.

O zamanlar bugünkü Sarayevo kentinin yerinde Vrhbosna adında bir köy varmış. İskender Paşa bölgenin güzel coğrafi özellikleri nedeniyle geleceğinin çok parlak olduğunu görmüş ve bugünkü Sarayevo'nun tam ortasına, Milyaçka nehrinin sol kıyısına ünlü Nakşibendi tarikatına bağlı bir tekke inşa ettirmiş. Hemen yanına da Milyaçka nehri üzerine köprü yaptırmış. Yoksullar için de bir misafirhane inşa ettirmiş. Tüm bu eserlerinin giderlerini karşılaşamak için de olağanüstü büyük servetini bir vakıf kurarak bırakmış. Bosna'da daha sonraki fırtınalı yüzyıllar içinde bu vakfın mallarının büyük kısmı kaybolmuş. Ama geriye kalan bölüm bile bu tekkenin ayakta kalmasına yetmiş.

Kurulan eserlerin giderlerini karşılamak için İskender Paşa'nın vakfa bıraktığı mülkler şunlar: Her şeyden önce, tekke civarındaki dört mahallenin bütün arazisi. Bu arazi üzerinde kurulan ev ve dükkânların kira gelirleri. Ayrıca Mostanica nehri üzerinde 18, Koseva nehri üzerinde de 13 su değirmeni. İgman ve Bjelasnica dağlarındaki otlaklar. Korcsa kasabası yakınlarında arazi. Rogotica bölgesinde 3 su değirmeni ve bir arazi. Visozoko yakınlarında Bosna nehri üzerinde bir su değirmeni vb.

Bu vakfın ilk mütevellisi, İskender Paşa'nın mal müdürlüğünü yapan Yusuf Ağa'dır.

Aradan geçen yıllarla birlikte tekke ve İskender Paşa'nın diğer mal varlıkları harap olmaya başladı. 1563'te dönemin mütevellisi Ahmet Çelebi Sarayevo şeriyye mahkemesinden binaları yenilemek için izin istedi. Başvurusuna olumlu yanıt aldı. Bu konudaki sultan fermanında şunlar yazar:

> Yukarıda adı geçen başvuruya yanıt fermanıdır.
> İslam dünyasında kadıların timsali, iyi insanlığın temel direği, mükemmeliğin ve hatip sanatının kaynağı Sarayevo kadısına, Allah onun bilgisini daim kılsın... Haşmetli sultanın bu fermanını aldığında şunu öğrenesin: Sarayevo'daki İskender Paşa tekkesinin kanunlar önündeki mütevellisi Ahmet'in oradaki şeriat mahkemesine başvurduğunu ve bu tekkenin, ambarlarının ve ahırlarının çatılarının eskidiğini, sözü geçen şehirdeki su değirmenlerinin ve Bosna nehrindeki köprünün[1] harap olduğunu, ve tüm bunların tamir edilmesi gerektiğini bildirdiğini öğrendik. Bizim gönderdiğimiz mimarlar ve değer biçen uzmanlar da aynı görüşteler: tekke, su değirmenleri ve köprü onların görüşüne göre de harap vaziyettedir ve tamiri gerekmektedir. Onların tahminlerine göre tekkenin tamiri için 5000, su değirmenlerinin tamiri için 4000 ve köprünün tamiri için de 4000 akçeye ihtiyaç vardır. Viszoko yakınlarındaki 5 su değirmeninin bentleri sellerde yıkılmış olup, tamiri için 20.000 akçe gerekecektir. Tüm bunlarla ilgili olarak yukarıda adı geçen mütevelli bana başvurmuştur. Tüm bunların sonucu olarak, şimdi, bu fermanım eline geçer geçmez, yukarıda sıralanan tamiratları, adı geçen mütevelliyle görüşüp anlaşarak, tam ve eksiksiz olarak ve eski biçimine uygun olarak yapasın. Tamiratlarla ilgili giderler sözü geçen vakfın gelirlerinden karşılanacaktır. Yapılacak her kalem gider, pusulalarla tespit edilecek, listeler haline getirilecek, imzalanıp mühürlenecek ve ayrıntılı açıklamalarla bana gönderilecektir. Tamiratların amaca uygun olarak yapılmasına, sorumlulukların harfiyen yerine getirilmesine ve paranın gereksiz yerlere israfından kaçınılmasına dikkat edilecektir. Harcanan tutar mütevelliyle bana gönderilecek olan gider kalemlerine eklenecek.
> Bütün bunlara göre çalış ve benim gönderdiğim mühürlü ferman sana dayanak olsun.
>
> 1566 Cemayizülahir, 2. günü.
> Edirne

1830'larda Bosna'da Gradaşçeviç Hüseyin isyanı sırasında İskender Paşa tekkesinin mütevellisi Şakir Ali Efendi idi. İsyan sırasında görevinden alındı ve yerine Denisliç Bego getirildi. İsyan bastırıldığında eski yasal mütevelli Şakir Ali Sarayevo şeriyye mahkemesine başvurdu ve zorla görevi

1 Burada bir yanlışlık var. Sözü geçen köprü Bosna nehri üzerinde değil, Milyaçka nehrindedir.

elinden alan yeni mütevelliye karşı dava açtı. Dönemin Sarayevo kadısı Şerifoviç Mehmet Fadıl durumu Bosna beyine anlattı. Bosna beyi ise şöyle bir karara vardı:

> Resmen bana bildirildiğine göre Sarayevo'daki İskender Paşa tekkesinin yasal mütevellisi Ali Şakir, haksız ve kötü yolun yolcusu Gradaşçeviç Hüseyin tarafından mağdur edilmiş, bu asil kurumun hakları ayaklar altına alınmış, görevinden atılmış ve yerine bu göreve layık olmayan Denisliç getirilmiştir. Böylece adı geçen şahıs vakfın hakkı olan idaresinden men edilmiştir. Bosna eyalet divanının aldığı kararla, Padişahlık beratıyla vakfın yöneticisi olan Şakir Efendi'yi bundan böyle vakfın idaresini tam hakla ve başkasının iradesi olmadan yerine getirmeye tayin ediyoruz.
> Bu karar bu şekilde ve karşı çıkılmadan uygulana.
>
> Hicri 1248, Safer ayı, 21. günü

Kısa bir süre sonra Şakir Ali vefat eder ve yerine Vrago Salih Ağa tayin edilir.

Çarevo Camii kütüphanesinde İskender Paşa vakfına ait bir mali döküm belgesi vardır. 1212/1798 yılına ait olan ve dönemin Sarayevo kadısı Numan Paşiç Mehmet Efendi tarafından, tekke şeyhinin, vakfın mütevellisinin ve başka yetkililerin de imzasıyla düzenlenen bu belge o yılki gelirleri içerir. Belgeye göre tekkenin 1798 yılı gelirleri 82.750 akçedir. Bu meblağ o dönem için oldukça yüksektir.

Daha önce de belirttiğim gibi tekke aradan geçen yıllarla birlikte gücünü kaybetti. Ama bugün bile çok zengin gelir kaynaklarına sahip olan bir tekkedir. Özellikle yabancı ve yoksul olan herkesin şeyhin konukseverliğinden yararlanabilmesiyle tanınır. Haftada iki kez Sarayevo halkının dindarları bu tekkede bir araya gelir ve tanrı adına zikir yaparlar. Son zamanlarda zikir törenleri Potogi Hagi Mehmet Efendi tarafından idare ediliyor.

İskender Bey'den sonra Bosna eyalet beyliğine oğlu Mustafa Bey getirilmiştir. Mustafa Bey babasının adını taşıyan tekkenin hemen yanına büyük bir cami yaptırmıştır. Bu cami bugün hâlâ Müslümanların namaz kıldıkları camidir. Vakfın giderleri için Mustafa Bey de Vesela Sztrazsa yakınlarındaki topraklarını bırakmıştır. Bütün bunlar Çareva Camii'nin kütüphanesindeki uzun Arapça metinde yazılıdır.

İskender Paşa tekkesinden güneye doğru ilerlendiğinde Soğuk Pınar mahallesinde ahşap bir türbe vardır. Burası Sarayevo halkı tarafından çok ziyaret edilen Cebbar Baba türbesidir. Cebbar Baba Fatih Sultan Mehmet'in ordusundan olup burada şehit düşmüştür. Bosna'nın işgalinde (1878) bu türbe yanmış, ama daha sonra ünlü Hroszniça ailesinin üyelerinden Hacı Ahmet Bey tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.

Şemsi Dede ve Ayni Dede Türbeleri

İskender Paşa tekkesinden yola çıkılıp, Milyaçka nehri üzerindeki İskender Paşa köprüsünden geçip kuzeye doğru ilerlediğinizde, Sarayevo hükümet konağının ve Hadım Ali Paşa Camii'nin hemen yanında, Koseva deresinin sol kıyısında karşınıza büyük bir Müslüman mezarlığı çıkar. İşte burası Fatih Sultan Mehmet'in ordusunda çarpışıp Bosna'da şehit düşen kahramanların mezarlığıdır. Mezarlığın batı köşesinde penceresi yeşil kafesli küçük bir bina vardır. İşte bu türbe iki büyük kahraman Ayni Dede ve Şemsi Dede'nin mezarıdır. Her iki şehidin mezarları üzerinde yeşil çuhayla örtülü birer sanduka bulunur. Mezarın yan duvarında yazılı birer mezartaşı vardır.

Ayni Dede'nin mezar taşında şunlar yazılıdır:

Bu yerin kapısı cennetin kapısıdır,
Çünkü burada kutsal toprakların fatihi yatar.
O Fatih Sultan'ın silahdaşı idi,
Fetih seferlerini o yönetti.
Hayırlı yola götüren onun özünün iyiliği idi.
O büyük adının ününe layık idi.

Bu mezar temiz kişinin kapısıdır
Çünkü o savaşta şehit düştü.
Yedi kat gökleri dolaşan kalbim,
Sen tanrının rahmet denizinin yardımıyla onun ölüm tarihini öğrendin.
H. 866/1462

Sarayevo halkı Şemsi Dede ve Ayni Dede türbesine büyük değer verir. Türbenin bir bakıcısı da vardır. Sarayevo sakinleri, kadınlı erkekli türbeyi ziyaret eder, türbeye para veya yağ hediye ederler.

Ayni Dede türbesinin hemen yanında Hasan Bey tekkesi adı verilen küçük bir cami vardır. Eski belgelerde bu tekke Gaziler tekkesi olarak geçer. Bu camiyi yaptıranın Hasan Bey olduğu bilinmekle birlikte hangi tarihlerde inşa olunduğu hakkında bilgi yok. Ama 1565 öncesi yapıldığı kesindir. Çünkü bu tarihi taşıyan Türkçe bir belgede[2] Gaziler tekkesi şeyhi Hacı Ramazan Efendi'nin hacca gittiği ve yerine Mehmet oğlu Turalı'yı bıraktığı belirtilir. Bu belge bu tekkenin Bosna'nın fethinin üzerinden daha yüzyıl geçmeden inşa edildiğini gösterir.

Çar Camii'nin resmi belgeleri arasında bu tekkeyle ilgili bir belgeye de rastladım. 1815 tarihli bu belge, tekkenin Kadiri tarikatına mensup olan şeyhi Derviş Süleyman'ın Sarayevo mahkemesine başvurduğunu gösteri-

2 Çar Camii kütüphanesi.

yor. Derviş Süleyman bu başvurusunda mahkemeden bu tekkenin yetkilisinin kendisi olduğuna dair padişah beratı verilmesini talep ediyor. Dönemin Sarayevo kadısı Köllizade Mustafa bu istekle padişaha başvurmuş, o da isteği yerine getirmiştir.

Hasan Bey tekkesinin bugün durumu iyidir. Tekkenin yöneticisi Bayriç Munla [Molla] Efendi'dir.

Gazi Hüsrev Bey

Dr. Başagiç Hüsrev Bey "İslam literatüründe Boşnaklar ve Hersekliler" başlıklı ünlü eserinin ikinci bölümüne şu satırlarla başlar: "Gazi Hüsrev Bey Bosnalı Müslümanların ruhlarında derin izler bırakmıştır. Onun adı Bosnalıların gururu ve onurudur. Onun idaresinde Bosna en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Gazi Hüsrev Bey Bosna'da herkesten daha fazla kurum yaptırmış, hayatının onlarca yılını Bosna uğruna harcamıştır. Milyonlara ulaşan menkul ve gayrimenkulünü Bosna'nın yararına harcamıştır. Ölümünden sonra bıraktığı Bosna, Osmanlı imparatorluğu içinde diğer eyaletlerin ulaşamayacağı bir gelişme içine girmiştir."

Başagiç'in saptamaları doğrudur. Bosna Müslümanları kültürel gelişimini Gazi Hüsrev Bey'e borçludurlar. Hem bir savaş kahramanı olarak, hem de barış döneminin iyi bir yöneticisi olarak ünlüdür. Ölümünün üzerinden yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen onun aziz anısı hâlâ Bosnalı Müslümanların kalbinde yaşamaktadır. Kurduğu muazzam öneme sahip kültürel kurumları ise daha sonraki kuşaklara onun büyüklüğü hakkında fikir vermiştir. Bu nedenle ben de Başagiç gibi, onun anısına şu mısrayı buraya almayı uygun gördüm:

Onun eserleri ondan sonra yaşamaya devam etti,
Çünkü yağmur yağar, geçer, ama sonra çiçeklenir doğa

Gazi Hüsrev'in babası Ferhat Bey Bosna kökenliydi. II. Beyazıd döneminde Müslüman oldu ve padişahın Selçuk Sultan adlı kızıyla evlendi. Akıllı ve cesur bir kumandandı ve bu nedenle Osmanlı topraklarında kısa sürede nam saldı. Mısır sultanına karşı düzenlenen seferde Suriye'de şehit düştü. Tek oğlu olan Hüsrev Bey, Rumeli'de Serez'de 1480'de doğdu. Ferhat Bey o yıllarda Serez sancakbeyiydi.

Babasının ölümünün ardından Hüsrev Bey Rumeli'de babasından çok büyük miras sahibi oldu. Gençlik yılları Beyazıd Sultan'ın oğullarından Mehmet'le birlikte Kırım'da geçti. Mehmet o yıllarda Kırım beyi idi. Veliaht Mehmet'in ölümünün ardından 1504'te Arnavutluk beylerbeyliğine atandı. Kısa bir süre sonra da Sendrö sancakbeyliğine tayin edildi. Belg-

rad'ın fethinde önemli rol üstlendi.[3] 1521'de Bosna sancakbeyliğine getirildi ve kısa bir ara hariç, 20 yıl bu görevi sürdürdü. Bu süre içinde Dalmaçya, Hırvatistan ve Macaristan'a karşı çok sayıda başarılı sefer düzenledi. Mohaç meydan savaşında (1526), birinci Viyana kuşatmasında (1529) Sultan Süleyman'ın ordusunda Bosna kuvvetlerinin kumandanlığını yaptı. Hıristiyanların Bosna'daki son kalesi olan ve bir zamanlar Bosna krallığının başkenti Jajce'yi o fethetti.

Savaşların ardından gelen barış yıllarında Hüsrev Bey ünlü kurumlarını hayata geçirmeye atadı kendini. O yıllarda, daha önce de değindiğimiz gibi Saraybosna şehrinin yerinde Vrhbosna adında küçük bir yerleşim merkezi vardı. Gazi Hüsrev Bey inşa ettirdiği dev boyutlu binalarıyla, bilim kurumlarıyla Bosna-Hersek eyaletinin başkentine dönüştürdü bu kasabayı. Eserleri arasında ilk sırayı Sarayevo'nun merkezindeki Gazi Hüsrev Bey Camii alır. Bu cami 1530'da inşa olundu. Büyüklüğü ve ihtişamı bakımından bütün eyalette eşi yoktur. Sarayevo'da Gazi Hüsrev Bey tarafından yaptırılan birçok eser arasında caminin yanındaki okul, kütüphane, ünlü Kurşunlu Medresesi ve Hankâh'ı en önemlilerindendir. Hüsrev Bey bu kurumların giderlerini karşılamak için çok sayıda mülk bırakmıştır. Bu mülklerin önemli bir kısmı daha sonraki yüzyıllarda yok olmuşsa da, Gazi Hüsrev vakfı, bugün İstanbul boğazından başlayıp Sava nehrine kadar uzanan Müslüman topraklarındaki en zengin vakıftır.

Hankâh

Hüsrev Bey'in vasiyetnamesinin Hankâh ile ilgili bölümleri şöyle:

> Kurucu, Hankâh'ın ihtiyaçlarını ve cami yakınındaki 15 odalı bu tekkenin giderlerini de düşünmüştür. Bu kurum, tekke ve odalarıyla birlikte dervişler için yapıldı. Tanrı korkusunu yüreğinde taşıyan, adil, hak yolunda yürüyen, şeyhlerini izleyen ve kanunlara uyan, namaz kılan, oruç tutan, zikir yapan ve Kuran okuyan, ruhun kötü alışkanlıklarını törpüleyen vb. masum sufi örnek insanlar olacak onlar. Şeyh hankâhta yetkiyi tarikat içinden en mükemmeline verecek ve bu kişi günlük 20 dirhem olmak üzere, ay üzerinden aylık alacak. Burada yaşayan dervişlerin geliri ise günlük 10 dirhemden aylık olacak.

Hankâh ve Gazi Hüsrev Bey Camii aşağı yukarı aynı yıllarda yapıldı (1530). Hankâh Gazi Hüsrev Bey Camii'ne giden yolun karşı tarafında, yani caminin karşısında yer alıyor. Büyük kapıdan içeri girildiğinde, dikdörtgen biçiminde geniş bir avlu çıkıyor karşımıza. Bu avlunun her iki ta-

---

3 Gazi unvanını burada aldı.

rafında odalar dizili. Avlunun güney doğu köşesinde, hemen kapının bitişiğinde semahhane bulunuyor. Avlunun ortasında ise şadırvan kurulmuş.

Doğu üslubuyla inşa edilen hankâh aslında dervişler için iki sıra 14 odanın ve semahhanenin bulunduğu bir binaymış. İki sıra odanın önünde mermer sütunlar üzerinde kubbelerle kapanan birer koridor varmış. Aradan geçen yıllar boyunca tekke defalarca yanmış ve her defasında yeniden inşa edilirken orijinal özelliklerini kaybetmiş. Bugün artık batı kanadındaki odaların önünde kubbeli koridor bulunmuyor.

Hankâh'ın her odasında iki derviş yaşıyor. Dervişler yemeklerini Gazi Hüsrev Bey mutfağından yiyorlar. Tekke üyelerinin nasıl yaşaması gerektiği üzerine vasiyetnamede açıklamalar var. Kuruluş belgesine göre tekke şeyhinin Halveti tarikatı üyesi olması gerekiyor. 19. yüzyıl ortalarına kadar bu böyle de oldu. O tarihte Hacı Jamakoviç Muhammet Efendi'nin şeyhlik koltuğuna oturmasıyla ilk defa Nakşibendiler tekkeye girdiler. O tarihten itibaren de Hankâh artık sadece tekke değil, aynı zamanda medrese olarak da faaliyet gösterdi.

Muhammet Efendi Sarayevo halkı arasında çok sevilen bir insandı. 1878'de Avusturya-Macaristan ordusu generali Jozsef Philippovich, Sarayevo'ya girişinin ardından kentin diğer önde gelenleriyle birlikte onu da tutuklattı. Bosnalıların gösterdikleri sert direnişten onları sorumlu tuttu. Birkaç gün sonra da onları idam ettirdi. Bu tarihten itibaren 20 yıl hankâhın başında kimse olmadı. Yirmi yıl sonra Muhammet Efendi'nin oğlu Hacı Ahmet İstanbul'daki eğitimini bitirip, şeyh unvanıyla hankâhın başına geçti.

En son olarak da Hankâh, hemen yanındaki Gazi Hüsrev ve Kurşunlu medreseleriyle birlikte İslami eğitim için öğretmen yetiştiren bir okula dönüştü.

İnanılmaz zenginliğe sahip Gazi Hüsrev vakfının ilk mütevellisi olan Tardiç Murat Bey Bosna kökenliydi. Genç yaşlarında Türklere esir düştü ve uzun yıllar Hüsrev Bey'e hizmet etti. Daha sonraları Müslüman oldu, ama bundan sonra da Hüsrev Beyin maiyetinde kalmaya devam etti. Zamanla Hüsrev Bey'in çok iyi arkadaşı ve sağ kolu haline geldi. Bu büyük dostluk ve güven duygusu nedeniyle olsa gerek, Hüsrev Bey dev boyutlardaki vakfının idaresini Murat Bey'e verdi. Bu vakfın idaresi bugün hâlâ Murat Bey'in günümüzdeki mirasçıları tarafından sürdürülmektedir. Murat Bey aslında Türklerin Batı Bosna'daki fetihlerini borçlu oldukları bir askerdir. Yetenekli bir asker ve akıllı bir insandı. Bosna askeri birliklerinin başında Türklere yıllarca direnen Klisse sancağını o ele geçirdi (1537). Fethedilen Klissa'nın ilk sancakbeyliğine atandı. 1544 yılında Pozsega

sancakbeyiyken vefat etti. Cenazesi Sarayevo'ya götürüldü ve bugün hâlâ bulunduğu türbeye gömüldü.

Gazi Hüsrev'in vasiyetnamesinin Murat Bey'in mütevelli olarak atandığını içeren bölümü şöyledir.

> Büyük kurucu, hayatta olduğu sürece, vakfın idaresinin ve denetiminin kendinde olduğunu, atamaların ve görevden almaların kendi elinde olduğunu belirler. Bunun ardından ise vakfın idaresinin, denetim hakkı olmaksızın, azat ettiği en iyi kölesi ve en yakın arkadaşı olan Abdullah oğlu Voyvoda Murat'a verdiğini kaydeder. O ise bu görevi hayatta olduğu sürece üstlendiğini kabul eder. Ölümünün ardından ise bu görev onun mirasçılarına devrolunur. Mirasçıları yok ise, bu hak vakfın kurucusunun azat edilen en iyi kölesine geçer. Bunun ardından ise azat edilen en iyi kölenin çocukları gelir. Daha sonra onların evlatları gelir. Eğer çocuklar arasında erkek soyu tükenirse, bu kez kız çocuklarının arasından en iyi erkek evlat seçilir. Bunlar arasından da en iyi erkek çocuk mütevelli atanırken, en olgun erkek çocuk da denetçi seçilir. Göreve getirilen her mütevellinin dikkat edeceği husus vakfın gelirlerinin artırılmasıdır. Allahın yardımıyla elde edilen gelir vakfın saptanan amaçları doğrultusunda kullanılmak zorundadır. Mütevellinin günlük geliri 30 dirhem olacaktır.

Gazi Hüsrev Bey ve Gazi Murat Bey'in Mezarları

Hüsrev Bey Camii'nin sol yanında iki güzel türbe vardır. Türbeler özel bakıcıları olan bir kurumun korumasındadır. Bunlardan büyük olan Gazi Hüsrev'in türbesidir. Türbenin önündeki kitabede şu satırlar yazılıdır:

> Hüsrev bey burada yatmaktadır. O adaletiyle halk arasında nam salmıştır.
> Tanrı ona mezarında ruhuna sukûnet versin, günahlarını affetsin.
> Ruhuna fatiha okuyanlar onun ölüm tarihini de söylesinler. Allah rahmet eylesin

Son mısranın altında da Hüsrev Bey'in ölüm tarihi vardır: 1541.

Türbenin içi muhteşemdir. Altın harflerle Kuran'dan ayetler yazılıdır. Türbenin ortasında beyaz mermerden bir yükselti üzerinde siyah bir kumaşa işlenmiş altın bezeli bir örtüyle kaplı sanduka bulunur. Ünlü Hüsrev Bey işte bunun altında gömülüdür.

Konumuza devam etmeden önce Goldziher hocamızın birkaç satırından alıntı yapmak isterim:

> İslam ülkelerinde daha sonraki yüzyıllarda bazı kutsal emanetlerin saklandığı ve bunların açıkça kutsandığı camiler de yapılmaya başlanmıştır.
> Dini duygular böylesi durumlarda doğrudan Muhammet'le ilgili nesnelere yönelmeye başladı. Mucize yaratacağına inanılan bazı nesneler, ki bunlar daha sonraki yüzyıllarda doğrudan Muhammet'e bağlanmaya başladı, ancak peygamberin olursa etkili olabilirdi.

Peygamberin hayatını ele alan en eski biyografiler, ondan olan, ona ait olan her şeyin mucizeye neden olabileceği inancından bahsederler. Onun saçının bir telinin bile ne kadar büyük mucizeler yarattığı inancı çok yaygındır.

Aynı olguya Sarayevo'da da rastlamak mümkündür. Gazi Hüsrev Bey türbesinin güneydoğu kanadında iki metre yükseklikte camdan bir dolap vardır. Bu dolapta bulunan özel bir kapta peygambere ait olduğu söylenen bir tel sakal ve yine onun mezarının üzerine örtüldüğü söylenen kumaştan bir parça vardır. Bu kutsal emanetler 1875'te Padişah Abdülaziz zamanında sultanın özel elçisi Gazi Muhtar tarafından, özel bir orduyla Sarayevo'ya getirilmiştir. Bu özel askeri birlik Sarayevo'nun kuzey kapısına ulaştığında, dönemin Sarayevo beyi, bütün halkın gözleri önünde kutsal emanetleri başının üzerinde Gazi Hüsrev Camii'ne kadar taşımıştır. Orada bu emanetler yaşlı Fadıl Paşa tarafından devralınmış ve Gazi Hüsrev türbesine yerleştirilmiştir. Bu kutsal emanetler Ramazan ayının 27. gecesindeki kutsal Kadir gecesinde yakındaki Gazi Hüsrev Camii'ne götürülür ve dini törenlerle orada biriken binlerce Müslüman tarafından öpülür.

Gazi Murat Bey'in türbesi daha küçüktür. Girişinde şöyle bir kitabe vardır:

Murat Bey bu dünyadan göçtüğünde, herkes bu haberi duyduğunda şöyle dedi: Tanrı onun ruhundan rahmetini esirgemesin

İkinci satırda ölüm tarihi vardır: 1544

Yediler Türbesi

Milyaçka nehrinin sol kıyısında "Sehove dugonç" yolunun üzerinde, Josef Ferenc kışlasının hemen yanında çok ünlü ve tanınmış bir türbe vardır. Yediler türbesidir bu türbe. Bu türbenin Yediler türbesi olarak adlandırılmasının nedeni içinde yedi ünlü kişinin mezarının bulunmasıdır. Halk arasında bu yedi kişinin kardeş olduğu söylenir. Bu mezarlardan birinde Fatih Sultan Mehmet'le birlikte Bosna'ya gelen bir şeyh olduğu rivayet edilir. Türbenin kurulu olduğu arazinin onun bahçesi olduğu ve vasiyeti üzerine buraya gömüldüğü söylenir, yani yedi mezar arasında en eskisi budur.

Hicretin 900. yılında (1494) bir olay meydana gelir: Şeyhin mezarı başında iki derviş geceler. Ama o yıl Saraybosna'da devlet hazinesinden çok büyük bir para çalınmıştır. Ve bu hırsızlığı yapanlar, paraların bu iki yabancı derviş tarafından çalındığı iftirasını atarlar. Kısa bir sorgulamadan sonra bu iki derviş ölüme mahkûm edilir ve idam edilirler. Şeyhin mezarının yanma da gömülürler. Bir süre sonra ise gerçek hırsızlar yaka-

lanırlar ve iki dervişin yok yere mahkûm oldukları, entrikalara kurban gittikleri anlaşılır.

1697'de ünlü kumandan Jenö Savoyai Avusturya ordusunun başında Sava nehrini geçer ve Bosna topraklarına girer. Osmanlı topraklarında Sarayevo'ya kadar ilerler ve geçtiği her yerleşim merkezini yakıp yıkar. Savaşın sona ermesinin ardından Daltaban Gazi Mustafa Paşa Bosna beyliğine atanır ve Bosna nehir kıyısındaki bütün kalelerin beylerinden hesap sorar. Kurulan mahkemede kale beylerinden düşman ordusunun gelişini vaktinde neden haber vermediklerinin hesabı sorulur. Sonuçta yargılanan komutanlardan dördü ölüme mahkûm edilir. Onlar da aynı yere gömülürler. Böylece oradaki mezarların sayısı yediye yükselir. 1815'te Skopljak Süleyman Paşa Bosna valisi olduğunda bu mezarlığı duvarlarla çevirtir ve mezarların yanına bir de koruyucu tayin eder. Mezar koruyucusunun kalması için de bir kulübe yaptırır. Daha sonraki yıllarda ise mezarlar bir türbe haline getirilir. Bugün bu mezarlar halkın sık sık ziyaret ettiği bir türbedir. Türbeler neden mi ziyaret edilir? Goldziher'e kulak verelim:

> Müslümanların evliya mezarlarını ziyaret etmelerinin tek nedeni sadece o mezarda yatan aziz kişiye olan saygı değildir. Orayı ziyaret, edilen dualar ve türbeye götürülen hediyelerin ziyaret eden kişiyi olası bir tehlikeden koruyacağına inanılır. Kutsal olduğu düşünülen şahsın böylesi bir tehlikede yardıma geleceği düşünülür.

Türbe özellikle cuma günleri öğleden önce kadınlar ve kızlar tarafından ziyaret edilir. Ziyaretçilerin elleri boş olmaz. Türbe için hediyeler getirirler.

Bu önemli türbe 1865'ten itibaren Halveti tarikatı dervişlerinden İblizoviç Şeyh Seyfullah Efendi'nin koruması altına girmiştir. Şeyh türbenin sorumluluğunu üstlenmenin yanı sıra, türbenin hemen yanındaki odasında zikir ayinleri de düzenler. Daha sonra Şeyh Seyfullah Efendi kendi parasıyla türbede bir semahhane de yaptırdı. Ama 1879'da türbe, yanındaki binayla birlikte yandı. İleriki yıllarda şeyhin yardımcısı Hacı Begiç Derviş Süleyman türbeyi ve yanındaki odayı ve daha sonra da Heriç Şeyh İbrahim Efendi ise semahhaneyi yeniden inşaa ettirdi.

Şimdi ise bu tekkenin şeyhi ve türbenin bakıcısı Paloş Şeyh Hafiz Ömer Efendi'dir.

Yediler türbesinin batısında bir ahşap türbe daha vardır. Bu türbe Şaban Dede türbesi olarak tanınır. Kemura Şeyh Seyfettin Efendi bu türbeye dair şunları yazar:

> 1697'de Jenö Savoyai'nin ülkeye saldırdığı günlerde Şaban Dede adında bir

ermiş kendi bahçesinde şehit düştü. Öldüğü yere gömüldü. Sonra da mezarı ahşap bir bina yapılarak türbe haline getirildi. daha sonraları 1868'de Rufai tarikatı şeylerinden Şeyh Ali ve eşi de bu türbeye gömüldü. Zamanla bu türbe harap oldu. Ama Şerifoviç Ömer Nurettin Bey'in eşi Babiç Mustafa Paşa'nın kızı Şemsi Hanım türbeyi yeniden inşa ettirdi.

Bistirici İbrahim Efendi Tekkesi

Yediler türbesinden güney yönünde ilerlendiğinde, Trebeviç dağının eteklerinde Bistrici yolu diye bilinen geniş bir yol vardır. Bu yolun solunda İsabegoviç Gazi Mehmet Bey Camii bulunur. Bu caminin yanında ise bir tekke vardır. Bistirici tekkesi olarak bilinir. Bu tekkenin kurucusu ve ilk şeyhi Bistirici İbrahim Efendi'dir. Sarayevo'nun Bistirici semtinden olan İbrahim Efendi 1599'da doğdu. İlk tahsilini doğduğu şehirde aldı ve ardından İstanbul'a gitti. Uzun yıllar orada kaldı ve Nakşibendi tarikatı şeyhi olarak ülkeye geri döndü. Döndükten sonra da kendi tekkesini kurdu. Zikir ayinleri düzenlemeye başladı. Daha sonraki yıllarda Sarayevo müftüsü oldu. Görevini büyük bir sorumlulukla ve adilce yerine getirdi. 1644'te öldü ve Çar Camii mezarlığında defnedildi. Mezarı bugün de oradadır.

Bir bilim adamı olarak bilinirdi. Çok sevilirdi. Birçok mucize gösterdiği rivayet edilir. Biri şöyledir: Bir defasında Sarayevo kadısı tarafından yemekli bir eğlenceye davet edilir. Bistirici şöyle der: "Gelirim, ama yemek yemeyeceğim." Konuklar Hrid semtinde kadının evinin bahçesinde ağırlanacaklardır. Ama yemek vakti geldiğinde Hdir semtine yağmur yağmaya başlar. Bunun üzerine Çar Camii bahçesinde yemek yemeye karar verilir. Topluca camiye giderler. O sırada camiye bir cenaze getirilir. Cenaze Bistirici'nindir. Dediği gibi olmuştur. Toplantıya gelmiş, ama yemek yememiştir.

Bistirici çalışmaları sonucu Sarayevo'da çok sayıda mürid bıraktı. Bosna'nın birçok köşesinde onun tekkeleri hâlâ faaliyetlerine devam etmektedir. Tekkenin şimdiki şeyhi, onun soyundan gelen Şeyh Yakuboviç Yakup Efendi'dir.

Bu tekkenin geçmişiyle ilgili bir padişah beratı da vardır:

> Boşnak İbrahim Halife, Allah iyiliklerini artırsın, Şeyh Muhammet Efendi'nin oğlu, ağabeyi Yakup'un ölümünün ardından boşalan Mehmet Bey Camii yakınlarındaki hankâhın şeyhlik rütbesini miras olarak istemek için başvurdu. Ayrıca Bosna eyaletinde Visoko bölgesindeki Bijelaviç köyünde 3104, Crkvevjak köyünde 1460, Viranak köyünden 1812 ve 1300 akçeyi, Dormarne veya diğer adıyla Vadovoyi köyünde de öşür olarak verilmesi gereken vergileri tekke adına toplama yetkisi istedi. Bu konuda berat istirham etti. Bunun bir sonucu

olarak 1180'de, cemaziyülahir ayı 14. gününde yazılan bu beratla Boşnak İbrahim Halife kardeşinin haklarına sahip olacaktır. Tekke şeyhi olarak da adı geçen köylerdeki vergileri toplayabilir.
1180, cemaziyülahir ayı 20. günü

Hacı Sinan Tekkesi

Sarayevo'daki tekkelerin en ünlülerinden biri de Hacı Sinan tekkesidir. Bu tekkenin kuruluşu üzerine şunlar anlatılır:

IV. Murat'ın padişahlığı döneminde (1623-1640) Silahtar Mustafa Paşa sultanın gözdelerindendir. Boşnak Paşa padişahın yakın çevresinde en güvendiği kişilerdendir. 1638'de Bağdat'ın fethinde gösterdiği cesaret ve kahramanlıklarla göze girmiş, İstanbul'a döndüğünde de giderleri saray tarafından karşılanmak üzere, doğduğu kent olan Sarayevo'da bir tekke yaptırmakla mükâfatlandırılmıştır. Tekkenin inşaatı Mustafa Paşa'nın babası ve o dönem Sarayevo'nun en zengin sakini olan Hacı Sinan tarafından sürdürülmüş ve onun adıyla da anılmıştır.

Hacı Sinan tekkenin inşaatına kısa sürede başlamak ister. Rivayete göre Milyaçka nehrinin sol kıyısında Çar mahallesi denilen bölgede de tekke için arazi bakar. Ama tekke inşaatı için aldığı araziye tekke yaptırmaması gerektiğini görür bir rüyasında. Bunun üzerine Kadı Bali mahallesinde bir başka arazi alır ve tekkeyi oraya inşa ettirir. Büyüklüğü ve ihtişamı bu tekkeyi Bosna'daki diğer bütün tekkelerden farklı kılar. Tekkede semahhane dışında misafirler için de odalar vardır. Tekke yüksek duvarlarla çevrilidir. Aradan geçen bunca zamana rağmen güçlü duvarlar yıpranmamıştır. Tekkenin giderleri için çok sayıda mülk kalmış olmasına rağmen, aradan geçen zaman tekkeyi zor durumda bıraktı. Tekke bugün ancak Vakıflar Merkezi'nin yardımıyla ayakta kalabiliyor.

Hacı Sinan tekkesinin ilk dönem şeyhleri bilinmiyor. Bilinen ilk şeyh aynı zamanda divan şairi olan Şeyh Hasan Kaimi'dir. Bir isyan esnasında Sarayevo'yu terk etmek zorunda kaldı (1681) ve Güneydoğu Bosna'daki Zvornik'e yerleşti. 1691'de ölümüne dek orada yaşadı. Mezarı bugün de Müslümanların sık sık ziyaret ettiği bir türbedir. Şeyh Hasan Kaimi'den sonra Anadolulu bir şeyh gelir: Tokatlı Hacı Şeyh Mehmet Efendi. Burada ölmüştür, mezarı da tekkenin bahçesindedir. Hacı Sinan tekkesinin üçüncü bilinen şeyhi 18. yüzyıldaki büyük yangında ölen Şeyh Haruddin'den sonra tekke şeyhi olan Şeyh Şakir'dir.

Şeyh Şakir'den sonra onun soyundan gelen Dalacı Hacı Şeyh Hasan ve ondan sonra da Şeyh Mehmet Efendi tekkenin şeyhi oldular. Onun ölümü 1855'tir. Ondan sonra damadı Cvanciki Hacı Şeyh Salih 1874'te öldü ve tekkenin bahçesine gömüldü. Oğlu Ethem henüz küçüktü. Bu ne-

denle bir süre başka şeyhler tekkeyi idare ettiler. 1883'te Şeyh Ethem görevi devraldı. Ama iki yıl sonra da Mekke'ye gitti. Oradaki şeyhlerle görüşmek istiyor, onlardan yetki almayı diliyordu. Geri döndüğünde yanında Musa Kalim adlı bir Bağdat şeyhi vardı. Şeyh Kalim Kadiri tarikatının kurucusu Abdülkadir Gulani'nin soyundandı. Bir gece Sinan tekkesindeki zikirlerin ardından şeyh ayağa kalktı ve tekkedekilere bundan böyle bu tekkenin şeyhinin Şeyh Ethem olduğunu ilan etti.

Hacı Sinan tekkesi Kadirilerindir. Her perşembe ve pazar gecesi burada dua edilir, Kadiri tarikatının âdetlerine göre zikir yapılır. En ünlü zikir Muharrem ayının 10. günündedir. Öğle namazından sonra başlayan uzun zikirin ardından herkese aşure ve ekmekten oluşan yemek dağıtılır.

Vukelyiçi Tekkesi

Sarayevo'dan batı yönünde ilerlediğimizde, ılıcalarıyla ünlü Kiselyak köyünü geçip 55 kilometre daha gittiğimizde Foynica adlı küçük bir kasabaya ulaşırız. Ülkedeki en eski kilise buradadır. Yolumuz devam eder: büyük ormandaki patikaları takip ederek iki saat kadar yürürsek Kosica adında bir dereye ulaşırız. Bu dereyi geçtikten sonra yokuş yukarı yürümeye devam edersek sonunda küçük bir köy karşımıza çıkar. Eğer bu yorucu yolculuğu sonuna kadar yaparsanız, karşınıza çıkacak olan doğanın görkemi gözlerinizi kamaştıracaktır. Bu köyün adı Vukelyiçi'dir ve buraya ulaşan her Müslüman köye doğru yönelip, bu köydeki evliyalara dua eder. Kimdir bu evliyalar?

Şeyh Hüseyin Baba el-Bosnevi, hicretten sonra 12. yüzyılda Vukelyiçi köyünde doğdu. Babası sıradan bir orman işçisiydi. Odun kömürü hazırlar, onu satarak hayatını sürdürürdü. Oğlu Hüseyin önce Foynica medresesinde okudu. Ardından da Sarayevo'daki ünlü Kurşunlu medresesine gitti. Orada çalışkanlığı ve uysallığıyla herkesin kalbini kazandı. Birkaç sene sonra iki sınıf arkadaşı eğitimlerini sürdürmek için İstanbul'a gidiyorlardı ve Hüseyin'i de yanlarına aldılar. Hüseyin orada medrese eğitimine başladı ve boş zamanlarını da Muradiye adlı Nakşibendi tekkesinde geçirmeye başladı. Orada şeyhi, Halil Bergivi'nin öğrencisi Şeyh Hafız Muhammet el-Hisari idi.

Birkaç sene içinde medreseden diploma aldı. Ama şeyhin de ayrı bir nasihatı vardı; Konya tekkesine gidecekti. Hiç tereddüt etmedi. Konya'da Şeyh Çelebi'nin yanında üç yıl geçirdi. Onun emriyle de sonra Semerkand'a, ardından da Buhara'ya gitti. Orada Nakşibendi tarikatının kurucusu Şeyh Behaüddin Nakşibend'in tekkesinde yedi yıl kaldı. Sonunda şeyhten yola çıkma emrini aldı. Ancak hemen ülkesine dönmeye-

cek, önce dolaşacaktı. Rivayete göre yolda Ruslarla savaşan Türk ordusuna katıldı, savaştı.

Nihayet ülkesinin başkenti Sarayevo'ya ulaştı. Sarayevo eşrafından birinin evinde yemeğe davetliydi. Evin kızını gördü ve babasının da rızasıyla kızla evlendi. Ardından da köyüne doğru yola çıktı. Artık mükemmel bir şeyhti ve uzun süren yolculuğunun yorgunluğunu ocak başında dinlenerek gidermeyi hak etmişti. Foynica'ya geldiğinde Kadı'nın evinde misafir edildi. Kadı Mehmet Efendi Şeyh Hüseyin Baba'yı tanıyordu, çünkü oğlu Abdürrahman'ın doğduğu gece şeyhi rüyasında görmüştü. Oğlu Abdürrahman 12 yaşındaydı. Hüseyin Baba oğlana Sırrı adını verdi ve yanına mürid olarak kabul etti. Hüseyin Baba'nın tek müridi de Sırrı oldu. Çünkü Şeyh Hisari Hüseyin Baba'ya yalnızca bir müridi olacağını söylemişti: "Sen tarikatın kaynağı olacaksın. Senin bir tek dervişin olacak, o da tarikatın şadırvanı olacak".

Hüseyin Baba 30 yıllık ayrılığın ardından köyüne yerleşti ve Nakşibendi tarikatına bağlı tekkesini kurdu. Bu tekke hâlâ faaliyetine devam ediyor. Hüseyin Baba hicri 1214'te öldü ve tekkenin türbesine gömüldü.

Şeyh Hüseyin Baba'dan sonra Vukelyiçi tekkesinin şeyhi Anadolu'dan gelen Şeyh Hacı Meyli Baba oldu. Daha önce Belgrad'da yaşayan Hacı Meyli Baba'yı şeyhi Şeyh Sırrı'nın yanına göndermişti. Uzun yolculuğu sırasında çok acıkan Meyli Baba Oglavak'a yaklaştığında bir dervişin kendisine yemek getirdiğini gördü. Şeyh Sırrı onu daha gelmeden haber almış ve tanımadan ne istediğini bilerek açlığını gidermişti.

Meyli Baba 16 yıl Şeyh Sırrı'nın yanında kaldı. Şeyh Hüseyin Baba'nın ölümünün ardından da Vukelyiçi tekkesinin şeyhi oldu. 1853'te öldü. Hüseyin Baba türbesine yakın, ama ayrı bir mezara gömüldü. Ölümünden sonra oğlu Hasan Efendi şeyh oldu. O da 1889'da öldü ve diğer mezarların yakınına gömüldü. Her üç türbe de bugün çok ünlüdür.

Oglavak Tekkesi

Vukelyiçi köyünden Foynica'ya ve oradan da Sarayevo'ya giden anayola[4] doğru ilerleyip, 10 kilometre sonra yoldan sapmamız gerek. Soldaki yokuşa doğru dönünce bir saat onbeş dakikalık bir yürüyüş mesafesinde Oglavak köyü vardır. Toplam on hanelik köy bir tepenin üzerindedir. Do-

---

4 Foynica'dan 4 kilometre uzaklıkta sıradan bir kadın mezarı vardır. Başucunda iki büyük mezartaşı durur. Rivayete göre burada yatan kadın Fatih Sultan Mehmet'in ordusunda kumandanmış. Karşıdaki Kozo kalesinden atılan bir gülleyle şehit olmuş. Bu mezar çevre sakinleri arasında çok ünlüdür. Bu mezartaşlarından koparılan küçük parçaların sütü olmayan annelere yardımcı olacağına inanılır.

ğu, kuzey ve güney yakası vadiye açılır. Batı tarafı ise ormanlık dağlarla kapalıdır. Buradan geçen insanlar Bosna-Hersek'in en önemli tekkesinin burada olduğuna inanamazlar bile.

Köy iki kısımdan oluşuyor. Harem bölümü ve erkeklerin kaldığı bölüm. Dört odalı bir binada yer alan tekke erkeklerin tarafında bulunuyor. Birinci oda semahhane, yani tekkenin asıl bölümü. Burada duvarlarda dualar ve değişik yazılar yer alıyor. Ortada ise tavandan aşağı büyük bir devekuşu yumurtası asılı. Bunun tam karşısındaki odanın adı "meydan odası". Burada insanlar dua öncesi ve sonrası bir araya geliyorlar. Erkekler bölümünde misafirler için yapılan ve "konak" adı verilen iki bina bulunuyor. Bunlardan biri Bosna valisi Mehmet Veghi Paşa tarafından 19. yüzyıl ortalarında inşa ettirilmiş. Diğer ise yine Bosna valilerinden Mehmet Kamil Paşa tarafından Hicri 1262'de yaptırılmış. Tekkenin tam karşısında Stoçeviç Ali Galip Paşa tarafından yaptırılan bir türbe var. İşte Oglavak tekkesinin kurucusu ve şeyhi Abdürrahman Sırrı bu türbede gömülü. Yanında ise büyük oğlu ve kendisinden sonra şeyhlik yapan Abdüllatif yatıyor. Türbenin güneydoğu kanadında ise Şeyh Sırrı'nın diğer oğlu Şeyh Şakir Efendi'nin mezarı var.

Eğer on dakika kadar köyden doğuya doğru ilerlersek bir başka türbeyle daha karşılaşırız. Rivayete göre bu türbede bir şehit gömülüdür ve Fatih Sultan Mehmet'in Bosna krallığına karşı düzenlediği seferde şehit düştüğü söylenir. Adı Şeyh Hüseyin Baba Horasani'dir. Adından da anlaşılabileceği gibi Horasanlıdır. Onun türbesi de çevre köylerde çok saygı görür.

Oglavak Tekkesinin Kuruluşu

Bu köy ve köyün içindeki tekke Şeyh Hüseyin Baba'nın tek öğrencisi Şeyh Abdürrahman Sırrı tarafından kurulmuştur (1800 civarı). Doğum yeri olan Foynica'dan bu yönde ilerlemiş ve kimsenin yerleşmediği bu ormanlık alanı kendine seçmiştir. Daha sonra ağaçları kesmiş ve buraya yerleşmiştir. Sessiz ve bir doğa harikası olan bu bölge bir mutasavvıfın düşüncelere dalması için çok uygundur. Ama burası genç şeyh için sadece bir ibadet yeri olmamıştır. Bu tekke buradan gelip geçen herkes için bir sığınak gibidir. Atının terkisinde yolu bu tarafa düşen her yolcu burada istediği kadar kalabileceğinden emindi. Oglavak tekkesi bugün bile Bosna'nın en ünlü misafirhanelerindendir.

Cömert ve iyi kalpli Şeyh Sırrı kısa süre içinde büyük üne sahip oldu. Şeyh ve evliya olarak tanındı. Ona dair birçok mucizeden bahsedilir. Bosna'ya atanan her valinin ilk geldiği yerdir tekkesi. Sözü geçen konaklar da bunun kanıtıdır. Bosna valilerinden ünlü siyaset adamı ve kumandan Ali

Galip Paşa, Bosna valisi Veghi Paşa, dindar Kâmil Paşa ve daha birçok ünlü ona gelmişlerdir. Hatta, Bosna'da dini ne olursa olsun herkese çok acı çektiren eli kanlı Latas Ömer Paşa'nın (1850) bile Oglavak şeyhinin yanında kuzu gibi sessiz olduğu söylenir. II. Mahmut'un reformlarına karşı isyan başlatan Bosnalı Hüseyin Gradaşçeviç bile onu ziyaret etmiştir. Şeyh Sırrı, Padişah II. Mahmut imzalı, bütün vergilerden muaf tutulduğunu gösteren bir fermana da sahipti. Bu ferman bugün Şeyhoviç-Skirirç ailesinde hâlâ saklanmaktadır ve hâlâ geçerlidir.

Şeyh Abdürrahman Sırrı sadece iyi kalpli bir din adamı değil, çevrede yaşayan bütün halkların, kimseyi birbirinden ayırmayan bir koruyucusu gibiydi. Bir haksızlığa uğradığını düşünen herkes ondan medet umar ve ona sığınırdı. Arapça, Türkçe, Sırpça ve Hırvatça şiirler yazardı.

Şeyh Abdürrahman Sırrı Hicri 1263'te öldü. Ölümünün ardından büyük oğlu Abdüllatif Efendi Oglavak tekkesinin şeyhi oldu. Babasından aldığı ve şeyhlik yapabileceğini gösteren belge şu satırlarla başlıyordu:

> Bu yazı sizlere hakikati anlatıyor. Bu soy ağacının kökleri güçlü, dalları asildir. Bu ağacı hazırlayan da asil bir insandır. Allah, peygamberimiz Muhammet yardımıyla, bu belgeyi elinde tutana bu ağacı daha da yükseklere taşımasında yardımcı olsun. Ben, yoksulların hizmetkârı, Boşnak Abdürrahman Sırrı Nakşibendi.

Bu satırların ardından isim listesi geliyor. Bu listede Nakşibendi tarikatının Behaüddin'e kadar bütün şeyhlerinin yanı sıra, Muhammet'e kadar da peygamber soyundan gelenlerin adı da yer alıyor.

Şeyh Abdüllatif Efendi Hicri 1300'de öldü ve mezarı babasının mezarının yanındadır.

Oglavak tekkesinde daha sonra şeyhlik mertebesine kardeşi Şeyh Şakir Efendi getirildi. İyi bir bilim adamı, din bilgini ve iyiliksever bir insandı. Özellikle tıp biliminde uzmandı. Hicri 1307'de öldü.

Şeyh Şakir Efendi'nin ardından tekkenin başına Abdüllatif Efendi'nin en büyük oğlu Şeyh Abdülhalim Efendi getirildi. Abdülhalim Efendi 1908'de İstanbul halifesi tarafından Muhammet peygamberin mezarının koruyuculuğuna atandı. 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Ferenc Joszef tarafından şövalyelik payesine layık görüldü. 27 Eylül 1917'de öldü. Yerine en büyük kardeşi Hamdi Efendi geçti.

Oglavak şeyhleri gördüğümüz gibi Nakşibendi tarikatına mensuplar. Allah tarafından farz kılınan ibadetin ardından kısa bir zikir töreni yapılır. Pazar ve perşembe geceleri bu tören daha uzun tutulur. Ramazan ayının birinci, on beşinci ve yirmi yedinci geceleri zikir saatlerce sürer. Bu törenler esnasında şeyh yeşil cübbesini giyer, yeşil sarığını takar. Zikir için bir

araya gelen cemaat, şeyhin etrafında halka olur ve yere oturur. Zikir, peygamberin adının anılmasıyla başlar. Cemaat şeyhin söylediklerini bir ağızdan tekrarlar. Ardından şeyhin emriyle cemaat ikişer defa İnşirah suresini (94) okur. Sonra altmış altı kez İhlas suresi (94) okunur. Ardından tekrar peygamberin adının tekrarlanmasına sıra gelir. Ve kısa bir aradan sonra "la ilahe illallah" sözlerinin tekrarı başlar. Allahın adları sıradadır şimdi de. Sonunda defalarca hu çekilir.[5] Ardından cemaatten birinin bir iki dua okumasıyla ibadet biter.

Bu tekkede peygamberin doğumu özellikle büyük bir törenle kutlanır. Bosna'nın dört bir yanından toplanan insanlar önce ziyafet gibi bir yemek yerler. Ardından yine tören elbisesiyle şeyh gelir. İlahiler okunur. Ardından şeyh Türkçe olarak Şeyh Süleyman'ın peygamber hakkındaki ilahisini okur. İlk kıtasının okunmasından sonra şeyh elindeki metni okumaya devam etmesi için kardeşine uzatır. İlahinin okunmasının ardından zikir töreni başlar. Zikrin tamamlanmasından sonra şeyh cemaatten ayrılır. Kalanlar küçük gruplar oluşturup ibadete devam ederler. İbadet sabah namazıyla biter.

Blagay Tekkesi ve Türbesi

Blagay köyü Mostar'ın on kilometre kadar güneydoğusundadır. Ortaçağda Hum eyaleti (bugünkü Hersek) merkeziydi. Bir zamanlar Hum beyleriyle akrabalığı olan bağımsız Bosna krallığı hanedanının yazlık köşklerinin olduğu yer olarak tanınırdı. Doğal güzelliğiyle ün salan Blagay'ın hemen arkasındaki kayalıkların doruklarında son Hersek Kralı Stepyan'ın kalesinin kalıntıları vardır. Buna nehri bu kayalıkların dibinden fışkırır ve bu kaynağın hemen yakınında bir türbe vardır. Rivayete göre bu türbe Sarı Saltuk'ın türbesidir. Çevre sakinleri Sarı Saltuk'ın kim olduğunu ve ne zaman yaşadığını bilmezler. Bilinen tek şey, bu evliyanın dünyanın altı başka yöresinde daha türbesinin olduğudur. Onun, müminlerin ihtiyaç duyduğu yerde belirdiği ve belirdiği yerlerde de anısına türbe yapıldığı söylenir.

Çevre köylülerin bildiği bu kadar. Ama Sarı Saltuk hakkında Evliya Çelebi şu masalı anlatır:

Asıl adı Muhammet Buhari olan Sarı Saltuk ünlü Muhammet Bektaşi'nin öğrencisiydi. Şeyhinin talimatıyla karada ve denizde uzun uzun seyahat etti. Sonunda Danzig limanına yolu düştü. Bu şehirde Aziz Nikolas, ya da diğer adıyla Sarı Saltuk diye bir Katolik papaz yaşarmış. Muham-

---

5 İbadetin en önemli anı budur. Bu kelime tanrının büyüklüğünün gerçek manasını taşır ve insan dilinin tanrının saflığını dile getirmede ne kadar yetersiz olduğunu kanıtlar.

met Buhari bu papazı gizlice öldürür. Ve İslamı yaymak için yıllarca şehirden şehire bu papazın kimliğiyle seyahat eder. Bir gün yolu Dobruca'daki Pravadi kasabasına düşer. Bu kasabanın yamacındaki dağda dev bir yılan yaşamakta, kasaba sakinlerine zulüm etmektedir. Sarı Saltuk kasabaya geldiğinde kurban olarak yılana sunulma sırası tam da kralın iki kızına gelmiştir. Sarı Saltuk büyük bir mücadele sonunda yılanı öldürür, kralın kızlarını kurtarır. Şükranını dile getirmek isteyen kral da bütün halkıyla birlikte Müslüman olur. Ali Muhtar adını alan bu kral daha sonra Türklerin Balkanları fethi sırasında büyük hizmetlerde bulunacaktır.

Bir süre sonra Sarı Saltuk ölür. Ama şöyle bir vasiyette bulunur: "Cenazemi" der, "bir tabuta koyun. Ama altı tabut daha hazırlayın. Çünkü benim için yedi kral kavga edecek." Gerçekten de ölümünün ardından büyük bir ordunun başında yedi kral gelir kasabaya. Her biri Sarı Saltuk'un tabutunu ister. Tabutlar krallara verilir. Ve tabutlar açıldığında her birinin içinde Sarı Saltuk'un yattığı görülür.

Evliya Çelebi Sarı Saltuk'un (Aziz Nikolas) mezarlarının bulunduğu yedi şehri sıralar. Ama Blagay'daki mezardan bahsetmez. Halbuki Evliya Çelebi Hicri 1074'te (1663) Blagay'a gelmiştir. Bu ise Blagay'daki türbenin daha sonraki yıllarda ortaya çıktığının kesin kanıtı sayılabilir. Halk arasında bu türbe zamanla Sarı Saltuk türbesi diye anılmaya başlamış olsa gerek.

Blagay'daki tekke ise Evliya Çelebi zamanında da mevcuttu. Büyük gezgin tekkeyle ilgili şunları yazar: "Kayalıkların altındaki büyük mağara aynı zamanda Buna nehrinin kaynağıdır. Kaynağın oluşturduğu gölün derinliğini tam olarak kimse bilmez. Uzun iplerle derinliğini belirlemeye çalışmışlar, ama dibini bulamamışlar. Gölün yanında Mostar müftüsü Halveti tarikatına mensup bir tekke ve konak yaptırmış."

Evliya Çelebi daha sonra bu gölde çok büyük balıkların bulunduğunu ve bu balıkların avlanmasının yasak olduğunu anlatır ve şöyle devam eder: "Gölün yanındaki Demavend dağında kurbanlar kesilir ve bu kurbanların etleri kartallara verilir. Bu kartallar insanlara çok alışmış. Göldeki balıklara ise koyun ciğeri atmak âdet olmuş. Eğer balık bu ciğeri yerse, tutulan dilek gerçek olur."

1848 civarında tekkenin şeyhi Hindistan kökenli Açik Paşa'dır. Daha sonra bu kişinin İstanbul hesabına casusluk yaptığı, Hersek soyluları hakkında sürekli bilgi taşıdığı anlaşıldı. 19. yüzyılda Türklere karşı olan herkes Bosna valisi Latas Ömer Paşa tarafından öldürülerek bunun bedelini hayatıyla ödedi. Hizmetlerinin karşılığı olarak da Ömer Paşa tekkeyi ve tekkenin yanındaki türbeyi restore ettirdi. Açik Paşa 1854'te öldü. Sarı Saltuk'un yanına gömüldü.

EK 9

(*Turan Yıllığı*, 1918, s. 378-390)

"İNGİLİZ İFTİRALARININ YALANLANMASI ÜZERİNE KANITLAR"

(Bölümler)

III.
İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamalar

Amerikan Orta Doğu Yardım Komisyonu üyesi Mr. Yowell'in son açıklamalarının ardından (bu açıklamalar 9 Mayıs 1922 tarihli *Times* gazetesinde yer almıştır) Anadolu Ajansı bu konuyu İçişleri Bakanlığından sordu. Sorulara verilen yanıtlar şöyleydi:

Amerikalılar ülkemize insanlara yardım gibi asil bir amaçla geldiler ve gerçekten de onlara çok teşekkür ederiz, ama aralarından Mr. Yowell gibi bazıları Türk halkına karşı düşmanca duygulara sahiptiler. Bu nedenle de Anadolu'da halkın arasına nifak tohumları ekmeye çalıştılar. Bunun sonucu olarak ulusal hükümet Mr. Yowell'e ulusal hükümet tarafından denetlenen sınırların dışına çıkması gerektiğini bildirdi. Bu çağrıya kızan Mr. Yowell ve çalışma arkadaşı Dr. Ward Halep kentine gidip orada hükümeti nefret ve kızgınlık dolu bir konuşmayla suçladılar. Bu konuşma *Times* gazetesinin İstanbul muhabiri tarafından kullanıldı.

Yapılan bu konuşmadaki iftiraları şöyle sıralamak mümkündür.

1) Ermeniler tarafından terk edilen mülklerin kiraya verilmesiyle ilgili olarak başlatılan uygulama bütün yasalara ve bu konudaki kararnamelere uygundur ve diğer devletin sorumluluğundaki mülklere nasıl bir uygulama gerekli görülmüşse, Ermeni mülkleriyle ilgili olarak da o yapılmaktadır. Bu mülklerin kiraya verilmesiyle elde edilecek kira geliri, mülklerin sahiplerinin adına açılacak banka hesaplarında toplanacaktır.

Ankara hükümeti bu mülklerle ilgili olarak devletleştirme gibi bir uygulama düşünmemektedir.

2) Ermenilerin anayasal hakları mahkemeler tarafından garanti altındadır.

3) Hıristiyanların miras hakları tamamen garanti altındadır. Hıristiyanlar da aynen Müslümanlar gibi, mülklerini eksiksiz olarak miras bırakabilirler. Bu hak herkese aittir. Ulusal sınırlar içindeki mülklerle ilgili resmi dairelerdeki belgelere bakmakla bu gerçek açıkça ortaya çıkacaktır.

4) Hıristiyan cemaatinden erkekler asla haklarında mahkeme kararı olmaksızın hapsedilmemişlerdir. Eğer bu konuda hapishane kayıtlarına bakılacak olursa, bu gerçek de ortaya çıkacaktır.

5) Hıristiyan cemaatinden kadınların, kendi rızaları dışında Müslüman aileler tarafından evlerde çalıştırıldıkları konusu da gerçek değildir. Bu tür yalan haberleri yaymanın tek bir amacı vardır, o da Türkleri dünya kamuoyu önünde haksız duruma düşürmektir.

6) Türk devletinin memurlarının Hıristiyanların mülklerine el koyarak zengin olduğu iddiası tek bir örnekle bile kanıtlanamaz.

Türk devletinin memurları ulusal kurtuluş savaşını sonuçlandırabilmek için yokluklara göğüs gererek çalışmaktadır. Ve bu insanlar onursuzca elde edilecek gelirlerle kendi onurlarını lekelemezler.

7) Rumlara gelince: ulusal hükümet elinde hiçbir olanak olmadan, özgürlük ve ulusal bağımsızlık ülküsünü hayata geçirmek için büyük bir mücadele başlatmışken, ülkede güvenliği sağlamaya çalışırken, bu ülkenin ordularını sırtından vurma korkaklığını gösterenleri korumak için yasalar çıkarmanın ne kadar güç olduğu anlaşılabilir bir şeydir. Şüpheli görünen kişiler ülkenin iç bölgelerine nakledildiler. Bu nakil işlemleri sırasında can güvenlikleri sağlandı. Nakil esnasında ve yeni yerleştirildikleri yerlerde özgürdüler. Bu grup içinde hasta ve yoksul olanlar kamu kuruluşlarının desteğini aldılar ve akrabalarıyla serbestçe mektuplaşabilme hakkına sahip oldular.

Aralarından bazıları oralarda mülk sahibi de oldular. Bankaların gerçekleştirdikleri işlemler bu Rumların bir kısmının evlerine, ailelerine para gönderdiklerini de kanıtlıyor. Tüm bunlar olurken, ulusal hükümetin Rumlara ve Ermenilere karşı yok etme ve yoksullaştırma politikası izlediğini söylemek yalan ve iftiradan başka bir şey değildir.

8) Hükümetin Hıristiyan kadınları Türk erkeklerin hizmetine verdiği iddiasına gelince: bu iddia da baştan aşağı yalandır ve dünya kamuoyunu bizlere karşı kışkırtmaktan başka bir amacı da yoktur. Bu nedenle yalanlamaya bile değmez.

Tüm bu nedenlerden ötürü Mr. Yowell ve çalışma arkadaşının iddiaları yalana dayalı iddialardır ve Türkiye'den çıkarılmalarının intikamını

alma amacını taşımaktadır. Anadolu'ya gelen, kıyılarda ve iç bölgelerde Türk insanının karakterini, ahlakını ve özgürlüğe ve insancıllığa dayalı hayatını inceleyen Amerikalı dostlarımızın da bu gerçeği ortaya çıkaracağından eminiz.

IV.
Anadolu'daki kıyımlar üzerine

Anadolu Ortodokslarının bildirisi. Patrik Eftim Efendi'nin telgrafı:

Anadolu Hıristiyanlarını temsil eden kongreden aldığım yetkiyle aşağıdaki konuları dünya kamuoyunun bilgisine sunarım:

Ankara, 23 Mayıs 1922
Anadolu Ajansı

Anadolu Ortodoks Kilisesinin Kayseri'de düzenlediği kongreye katılanlar tarafından alınan ve Patrik Eftim Efendi'ye gönderilen kararlar şunlardır.

Ankara bölgesi kilisesinin başı ve Anadolu Ortodoks Türkleri baştemsilcisi Patrik Eftim Efendiye!

Anadolu Ajansının 18 Mayıs tarihli haberinden, Mr. Yowell ve arkadaşının hükümetimizin Anadolu Rumlarını yok etme planı olduğu yolunda iftiralar ettiğini öğrendik. Mr. Yowell'in bu açıklamalarının nedeni kendisinin sınırdışı edilmesidir. Bizim hükümetimiz her şeyden önce gerçek bir halk hükümetidir, ve Avrupa'nın bütün ülkeleri Türk halkının ne kadar acıma duygusuna sahip insanlardan oluştuğunu bilir. Ülkemize gelen birçok Avrupalı ve Amerikalı da bu gerçeği görmüştür. Onların tanıklıkları ve bizim gizlemediğimiz karakterimiz bu iddiaların ne kadar boş yalanlar olduğunu ortaya koyacaktır.

Millet Meclisi yasal kararlar olmadan kimse hakkında yaptırım uygulamamaktadır.

Entrikalara ve yabancı politikaların zehrine kapılıp yurtseverliklerinin gereklerini yerine getirmeyenler, suçlarının büyüklüğüne göre cezalara da çarptırılmışlardır, ama söz konusu kişilerin dini inançları bu durumu etkilememiştir. Ülkemizde vatan hainliğinin cezası neyse, bu herkese eşit olarak uygulanır.

Bu arada adil hükümetimiz tarafından affedilenlerin sayısı da az değildir.

Askeri bölgelerde yaşayanlar, düzenin korunması amacıyla ülkenin iç bölgelerine nakledilmişlerdir. Hükümet Pontus'un siyasi bağımsızlığı gibi

boş bir ütopyanın cazibesine kapılıp isyan eden, dağlara çıkan ve oradan da dünyaya yakaran insanlarla ilgili olarak yasal düzenlemeler yapmıştır.

Kendi bağımsızlığım ve varlığını korumak için her şeyini feda ederek bu kavgaya giren bir halkın ülkesinde düzeni sağlama hakkı yok mudur? Söz konusu edilen zulmü dürüst Türk insanı asla yapmaz, kaldı ki böylesi zulüm din tarafından da yasaklanmaktadır. Burada azınlıklar sorunu yoktur. Burada tek bir halk var ve bu halk herkesin dini ve kültürel özgürlüğünü de tanımaktadır. Biz bundan böyle de canımız gibi sevdiğimiz yurdumuzu halk hükümetimizle idare etmeye devam edeceğiz.

Avrupa demokratik ülkeler uygarlığından istediğimiz bundan ibarettir.

Patrik Eftim Efendi

EK 10

(*Turan Yıllığı*, 1918, s. 378-390)

HİNDİSTAN'A UZANAN YOLLAR ÜZERİNDEKİ EGEMENLİK SORUNU

Dr. Jenö Horvath

1. Geride kalan yüzyıl tarihinin en belirleyici yanı Avrupa dışındaki kıtaların ve politikanın ön plana çıkması oldu.

Dünya politikası farklı yollar izleyerek bugüne geldi. Afrika ve Avustralya kıtaları hem farklı bir iklim bölgesi oluşturdukları, hem de halkları Avrupai anlamda devlet yaratma gücünden yoksun olduğu için Avrupa ülkeleri için sömürgeleştirilebilecek ülkeler sırasında başta geliyorlardı. Amerika kıtasındaki sömürgeler son yüzyılda son derece güçlü bir devletler topluluğu oluşturmayı başardılar. Bu topluluk öylesine büyük bir potansiyel güç ki, etkisini Avrupa'da da hissettirebiliyor. Şimdi sırada Asya ülkeleri var. Hepsi değil, ama bir kısmının sömürge olup olmayacağı sorusu yanıt bekliyor.

Bu sorunun yanıtı önemli. Ayrıca Doğu Sorunu yaşadığımız savaşın en önemli faktörü. Bu nedenle bu sorunun geçmişini ve gelecekte alabileceği biçimleri değerlendirmek zorundayız. Çünkü Macaristan büyük devletlerin doğuya uzanabileceği rota üzerinde yer alıyor. Macaristan doğunun kapısı.

Doğunun kapısında yapılacak en gerçekçi iş, bu sorunun bütün yönleriyle masaya yatırılması olsa gerek. Kavramları netleştirmek için Doğu Avrupa ve Asya arasındaki tarihi ilişkiyi gözden geçirmeliyiz.

Bu değerlendirme içinde belki de en önemli saptama Müslümanlığın yayılması olgusu. Ortaçağın başlarında Müslümanlık Avrupa ve Asya arasındaki kültürel ve siyasi ilişkilerin arasına set çekmiştir. Bu olağanüstü engel, Avrupa ülkelerini haçlı seferleri gibi doğrudan saldırılara veya deniz seferlerine zorlamış, Hindistan'la ilişki böyle kurulmaya çalışılmıştır.

Avrupa'nın güçlü ülkeleri Türk askeri gücü üzerinde egemenlik kurduklarında, Macaristan'ın ardından Balkanların Hıristiyan devletleri de tekrar bağımsızlık kazandıklarında, Batı Avrupa'nın güçlü deniz filolarına sahip ülkeleri artık deniz yollarını kullanarak Asya'ya ulaşmış, hatta Asya'nın güney kıyılarında sömürge alanlar oluşturmuşlardı bile. Batı'da Balkanlar sorunu Avrupa'da çok önemli ve siyasi olarak geleceği belirleyecek bir sorun haline gelmişti. Asya'da ise İngiltere, Hindistan sorununu dünya politikasının ilgisinden uzaklaştırmayı başardı. Uzak Asya Japonya'nın güçlenmesiyle bölgesel bir gelişme alanı olarak görülmeye başlandı. Böylece Doğu Sorunu denilince akla gelen tek bölge, Hindistan'a doğru uzanan yollar ve bölgeler oldu.

Bu bölge antik çağda Büyük İskender'in yenilgiye uğradığı bölgeydi. Roma lejyonları yenilgiyi bu topraklarda tatmışlardı. Önce Persler, sonra Arap Türk boyları üstün geldi. Yüzyıllar süren mücadelelerden ve haçlı seferlerinden sonra bu topraklar üzerinden Hindistan'a ulaşma çabaları 17. yüzyıldan itibaren tekrar gündeme gelmeye başladı. Böylece dünya tarihinde yeni bir sayfa açıldı.

2. Bu çabaların başında önceleri XIV. Louis'den Napoleon'a kadar Fransızlar vardı. Ama zamanla onlar sadece Mısır'ı ele geçirmeye yöneldiler. Onların bu çabaları kendilerini hedef alabilecek bir saldırıdan korkan Almanlar tarafından destekleniyordu. 1671'de Leibnitz Fransa Kralı XIV. Louis'ye Doğu'nun İmparatoru payesini önerecekti. Fransızların Hindistan'da egemen olan İngiltere'ye yönelmeleri Fransız Dışişleri Bakanı Talleyrand ve Napoleon zamanında olmuştur. Bunun sonucu ise ilginçtir; İngilizler önce Fransızların Akdeniz donanmasını yok ettiler. Doğu Hindistan'da Fransızların desteklediği isyanı da bastırdıktan sonra Hindistan'da da yelpaze şeklindeki savunma hatlarını inşa ettiler. Bu savunma hattı Hindistan'dan Doğuda Çin, Singapur ve Hong Kong yönünde, Batıda ise Hindistan'a uzanan kara yolları üzerinde denetimi sağlayacaktı. İngiltere'nin bu savunma sistemi bugüne kadar geçerliliğini korudu.

1801'de Britanya-Hindistan askeri birlikleri Mısır'a geldiler. Amaçları Nil nehrinin ötesinde Fransızlarla çarpışan İngiliz askerlerine destek ulaştırmaktı. Bu adımla Baird ordunun egemenlik alanını, Hindistan'daki İngiliz egemenliğinin sınırlarını İskenderiye'ye kadar genişletmiş oluyordu. Kaptan Malcolm John ise Hindistan eyalet valisi Lord Wellesley'in emriyle İran Şahı Fetih Ali'ye gidiyor, Fransızların ilerlemesini engellemek için pazarlıklar yapıyor ve İngiltere'nin bölgedeki egemenliğini Kafkaslara kadar genişletiyordu. Kaptan Malcolm John Mashat'da Brit-Hindistan bürosu açtı. 1800 sonlarında Tahran'daydı. 28 Ocak 1801'de ise İran'la bir

anlaşma imzalayarak İran ticaretini İngilizlere bağladı ve Bağdat üzerinden Hindistan'a geri döndü.

Napoleon ise İngiltere'ye karşı Rusya'ya ümit bağlıyordu. Rusya tam o yıllarda, İran'a yakınlıktan vazgeçip Rusya'yı tercih eden Gürcistan Kralı George'un izniyle askerlerini Gürcistan'a göndermişti. Rusya ordusu General Lazarov'un idaresinde artık Kafkasya'daydı. 1807'de Fransa ve İran arasında bir antlaşma imzalandı. Ardından General Anthal Gardanne İran'a giderek, Rusyayla ortak bir Hindistan seferinin hazırlıklarını başlattı. Napoleon 2 Şubat 1808 tarihli mektubunda Rus Çarı Aleksander'e şunları yazıyordu: "Elli bin kişilik ortak bir Rus Fransız ordusu ve İstanbul'dan Asya'ya doğru ilerleyecek az miktarda Avusturya askeri... İnanın ki, bu askerler daha Fırat nehrine ulaşmadan İngiltere titremeye başlayacaktır. Bu durumda İngiltere Hindistan'dan vazgeçmek zorunda kalacaktır."[1] Ama işler böyle gelişmedi: Hindistan valisi Lord Minto Kaptan Malcolm'u 1807'de tekrar Tahran'a gönderdi. Aynı heyette yer alan Jones Harford ise Tahran'dan Fransız Gardanne'ı uzaklaştırmayı başardı. Ve 1811'e kadar, yani Tahran'a Hindistan'daki İngiliz daimi elçisi (Ouseley Gore) gönderilinceye kadar da orada kaldı.

İran'da İngiltere'yi temsil eden Ouseley çok çabuk Ruslarla karşı karşıya geldi. Gerçi Malcolm Rusya'ya karşı Şahı desteklemek için 1811'de yanında iki askeri danışman da getirmişti. Ama İngiliz ordusu subayları olan Christie ve Lindsay Gürcistan sınırından saldıran Rus ordusunu durduramadılar ve Şah Fetih Ali'nin ordusuyla birlikte geri çekildiler. Sonuçta 13 Ekimde Gülistan'da imzalanan bir antlaşmayla Ouseley Dağıstan ve Şirvan'ı Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı. Böylece Rusya bütün Asya cephesi boyunca ilerlemeye başlamıştı. Yeni Rus çarı Nikola 1825'te Rusya-İran savaşından da yararlanarak ordusunu Erivan'ı ele geçirmeye gönderdi. Erivan'ın 13 Ekim 1827'de fethinden sonra ordunun başındaki General Paskieviç Feodoroviç İvan Erivan Grof payesine layık görüldü. Rusya 22 şubat 1828'de Türkmenistan antlaşmasıyla Erivan ve Nahçıvan'ı topraklarına kattı.[2]

Çarın uyguladığı siyaset artık Avrupa'da yankı bulmaya başlamıştı. General Paskieviç Ağrı dağı eteklerinde sefere çıktı ve ordusunu Türklerin Kars ve Erzurum kalelerine doğru yöneltti. Bu kaleleri ele geçirdi. Bu şehirler 1929'da Edirne antlaşmasıyla Türklere, Fırat nehri kaynağının bu-

1 Correspondance de Napoleon XVI. 586.

2 Bu sefere dair ayrıntılı bilgiler F. Fanton, *De Russia dans l'Asie Mineure ou campagne du maréchal Paskevitch en 1828 et 1929.* Paris 1840. Alman baskısı 1846.

lunduğu toprakların ve Mezopotamya yollarının Ruslara bırakılması karşılığında iade edildi.

Çar Nikola böylece mücadele meydanı olarak Tahran'ı seçti. İngilizler ise elçi John Campbell'in gayretleriyle genç İran şahı Muhammet Mirza'nın iktidarını güçlendirmeye çalışıyorlardı. Rus elçisi Kont Şimoniç ise İran'ı Afganistan'a karşı harekete geçirmeye çalışıyor, İran şahını Herat ve Kandehar eyaletlerine sahip olabileceği vaadiyle teşvik ediyordu. Amacı Hindistan'a uzanan yolun açılmasıydı. Sonuçta tam dört yıl süren diplomasi trafiği 1837'de Rusların lehine sonuçlandı. İngiliz elçisi John Mac Neill ve İngiliz askeri danışmanları Tahran'ı terk ettiler. Kont Şimoniç ise Herat'a doğru yola çıktı. Ama durum son derece acil müdahale gerektiriyordu ve Mac Neill'in de zorlamalarıyla İngiltere'nin Hindistan valisi Kont Aucland Brit-Hindistan donanmasını Basra körfezine doğru yola çıkardı ve İran şahını Afganistan seferine son vermeye zorladı. Bu arada 1939'de İngiliz generali John Keare Bolan boğazından geçerek askerleriyle birlikte Afganistan'a girdi. Kısa süre içinde Kandehar ve Kabil şehirlerinin kapıları önünde açıldı. Böylece Afgan tahtı İngiliz dostu Şah Suca'ya geçti. Ardından 16 aralık 1839'da Kaptan Haines'in askerleri Arabistan'daki Aden'i ele geçirdiler. Böylece Levant ve Hindistan arasında yeni bir bağlantı kurulmuş oldu. İngiltere'nin dışişleri sekreteri Lord Palmerston için bütün bunlar yeterli değildi. XIV. Louis ve Napoleon'un planlarını yeniden güncelleştirip, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu seferini var gücüyle destekleyen Fransa Kralı Louis Philippe'e verilen ültimatom Fransa'yı zor durumda bıraktı. Ardından da Rusya'nın da bastırmasıyla Fransa Suriye ve Filistin'den çekilmek zorunda kaldı. Fransızlar 1841'de Mısır'ın ayrı bir hükümet statüsü kazanmasını sağladılar sağlamasına ama Lord Palmerston'un direnmesi sonucu Mısır Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp bağımsız devlet konumuna da gelemedi. Böylece Hindistan yolu Fransa'nın büyük iştahına rağmen yine de İngilizlerin elinde kaldı.

3. Afganistan'dan çekilmek zorunda kalan Rusya 1848 devrimlerinden yara almadan çıkan İngiltere ile anlaşmak istedi. Ama Hindistan yolu üzerindeki paylaşım mücadelesi Kırım savaşına neden oldu. Bu savaşın ardından bir türlü düzenlenemeyen koşullar nedeniyle 1856'da Paris antlaşmasından hemen sonra Afganistan toprakları için İran ve Hindistan arasında yeniden savaş patladı.

Rus Çarı II. Aleksander Rusya'nın güneydeki yayılma politikasının iflas etmesinin ardından Türk-İran sınırındaki statüyü resmen kabul ederek Avrupa'daki çatışmalardan kaçınma yolunu izledi. Bunun karşılığında ise Turan topraklarına yönelmeyi amaçlıyordu.

Doğuya yönelişin merkezi Orenburg'du. On yıl içinde buradan yola çıkan sayısız seferin hedefi Türkistan oldu. Ama sonuçta ilk kalıcı başarılar 60'lı yılların ortalarında General Mihail Çernayev zamanında ortaya çıktı. General Çernayev Siri Derya kıyılarından hareket ederek 23 Haziran 1864'te Türkistan'ı, 4 Ekimde Çimkent'i, 17 Haziran 1865'te Taşkent'i ele geçirdi. Buhara emiri Muzaffereddin koca bir ordu kurarak ülkesini savunmaya hazırlanmıştı. Ama Çernayev'den sonra ordunun başına geçen General Dimitr Romanovski 8 Mayıs 1866'da Siri Derya nehrini geçerek, 3000 kişilik ordusuyla nehrin karşı yakasındaki 10 000 kişilik orduyu bozguna uğrattı. Mayısın 27'sinde ise General Romanovski Koçsen'e ulaşarak Kokand ve Buhara emirlerinin ikiye bölünen güçlerinin birleşmesini engelledi. Rus hükümeti Hindistan sınırına kadar fethettiği bütün bu bölgeleri Türkistan adıyla bir eyalet olarak birleştirdi. Eyaletin başına da General Konstantin Kaufman getirildi. General Kaufman 1868'de cihat ilan eden Buhara emirinin saldırısıyla karşı karşıya kaldı. Ama küçük ordusuyla Semarkant'ı ele geçirmeyi başardı ve Muzaffereddin'e Rusya'nın egemenliğini kabul ettirdi. 28 Mayıs 1873'te Kiva'nın ele geçirilmesinin ardından 1976'de bütün bölge Fergana adıyla Rusya'ya bağlandı.

4. 1839'da Aden, 1857'de de Perim limanlarını ele geçiren İngiltere'ye karşılık Rusya sınırlarını Afganistan'a 250, Keşmir'e de 500 km'lik bir yakınlığa kadar genişletti. Hindistan'ı karadan ele geçirmek çok daha kolaydı ve bu olasılık İngilizleri telaşa düşürüyordu. İngiltere kamuoyu Rusya'nın Sivastapol için Hindistan'da intikam alacağından korkuyordu.

Gerilimi arttıran bir başka unsur da Fransa'ydı. İmparator III. Napoleon döneminde Fransızlar tekrar Mısır'a ilgi göstermeye başladılar. Saint Simon ekolünden sosyalist yazarlar Leibnitz'in Süveyş kanalı projesini yeniden gündeme getirdiler. Fransızların Kahire ve İskenderiye konsolosu ve aynı zamanda mühendis de olan Ferdinand Lesseps de bu çevredendi. Karısını ve kızını kaybeden mühendis bütün hayatını Süveyş kanalını hayata geçirmeye adamıştı. Kadim dostu Said Paşa'nın 30 Kasım 1854'te Mısır tahtına oturmasının ardından, kanal çalışmalarına başlamak için resmen başvurdu. Compagnie Universelle du Canal Maritime adlı bir şirket kurmuştu ve bu şirket Süveyş kanalını inşa etme iznini aldı. Hisse senetlerinin yarısını (200) Fransa aldı. 176'sı ise Mısır'a kaldı. Sonuçta İngilizlerin gerçekleşebileceğine asla inanmadıkları ve hatta Lord Palmerston tarafından hep engellenmeye çalışılan[3] kanal 16 Kasım 1869'da Fransa kra-

---

3 Bk. *La question d'Egypte*, Paris 1905, s. 109.

liçesi tarafından açıldı. Fransa'da monarşinin yıkılmasından sonra büyük dış borçları olan Mısır da zor durumda kalmıştı. Daha da kötüsü, İstanbul'daki Rus elçisi Nikolas İgnatyev Pavloviç tarafından kışkırtılan Pan Slav fırtınasıyla sarsılan Osmanlı İmparatorluğu'yla birlikte hızla çöküşe gidiyordu Mısır.

Sonunda kriz derinleşti, Osmanlı hazinesinden yardım alamayınca Mısır 1875'te dış borçlarına karşılık Süveyş hisselerini satışa çıkardı. Mısır bu hisseleri öncelikle Fransa'ya satmak niyetindeydi. Ama Fransa'da köprülerin altından çok sular akmıştı, Levanten eğilim çok destek bulmuyordu. Süveyş hisselerini İngiltere Başbakanı Disraeli 3.9 milyon sterlin karşılığında satın aldı. Böylece Hindistan'daki pozisyonlarını korumak isteyen İngiltere Mısır-Hindistan deniz yolu bağlantısını ele geçirmiş oldu. Rusya'nın ilerleyişi Hindistan'ı tehlikeye dokabilirdi ve bu tehlikeyi çok iyi kavrayan İngiltere Başbakanı Disraeli krizden çıkışı bulmuştu.

Bu sırada Osmanlılar ezici Rus askeri gücü karşısında neredeyse İstanbul'a kadar geriliyorlardı. İngiltere hükümeti Süveyş kanalını devletleştirdi, kanaldan geçişi uluslararası koşullara bağladı ve Mısır üzerinde de Fransız-İngiliz mali denetimini zorunlu kıldı. Ayastefanos antlaşmasının yeniden gözden geçirilmesini zorlayarak, Berlin'de Kars ve Batum'u feda edip, Osmanlı devletini korumayı başardı. Kıbrıs'a karşılık da Anadolu'nun toprak bütünlüğünü garanti etti. 1 Ocak 1877'de ise Hindistan doğrudan İngiltere'ye bağlı hale getirildi. Böylece ilerleyen Rusya, Hindistan'da doğrudan doğruya İngiltere ile karşı karşıya gelme riskini üstlenmek zorunda kalacaktı. Avrupa'da silahlı çatışmalardan ustaca kaçınmayı başaran İngiltere Hindistan'da her şeyi göze almaya hazırdı. Ruslarla çatışma başlayabilirdi. Rusya ise bu arada Afgan emiri Şir Ali'yle ittifak kurmuş ve Hindistan'a doğru uzanmaya başlamıştı bile. Şir Ali'nin sarayı Rusya'nın karargâhı gibiydi. Bunun üzerine Hindistan genel valisi Lord Lytton 1878'de Afganistan'a savaş ilan etti. Kabil ve Kandehar kısa sürede İngilizlerin eline geçti. 1879'da yapılan antlaşma Afganistan'da Britanya egemenliğini yeniden kuruyordu.

5. İngiltere Başbakanı Hodston ülkesi ve Rusya arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırmak için Rusya-Afganistan-Hindistan sınırını kalıcı olarak belirleme yolunu seçti. Taraflar arasında bir süreliğine barış sağlayan bu çözüm Pamir yaylasında gerçekten de 15 yıllık bir sükûnet ortamı yarattı, ama Ruslar bu dönemden yararlanıp Kiva ve Buhara bölgelerinin güneyindeki Türkmen topraklarını ele geçirmeye niyetlenmişlerdi. General Mihail Skobelev 1879'da Karakum'a girdi. 12 Ocak 1880'de ise Göktepe kalesini ele geçirerek Türkmenlerin direnişini kırdı. Artık İran yakındı.

1884'te Merve kenti teslim oldu. Rusya artık General Skobelev'in 1878'de hazırladığı Hindistan seferi planını hayata geçirebilirdi. İran ve Afganistan sınırlarına kadar gelinmiş, askeri ilerlemeyle birlikte Orenburg'dan yola çıkan demiryolu hattı Semarkant ve Merve üzerinden Afganistan sınırına kadar dayanmıştı.

Bu arada Mısır'da İngiliz-Fransız idaresine karşı Arap isyanı başgöstermişti. Fransızların çekingenliği ise sonunda 11 Temmuz 1882'de İngiltere'nin askeri müdahalesine neden oldu. Amiral Lord Seymour birliklerini Mısır'a yönlendirdi. 13 Eylül günü General Garnet Wolseley'in idaresindeki İngiliz güçleri Tell el Kebir meydan muharebesinde Mısır güçlerini yenilgiye uğrattılar ve isyancıların başı Emir Tevfik yakalanıp Kahire'ye götürüldü. Gladstone zor durumda kalmıştı. Koşulların olumsuzluğuna ve Fransızların çekimserliğine rağmen Mısır'da kalmak, yani Hindistan'a giden yolları denetim altında tutmak zorndaydı.

6. Afganistan ve İran sınırında Rusya'nın durdurulması, Kıbrıs ve Mısır'ın ele geçirilmesi İngiltere kamuoyunu memnun etmişti kuşkusuz. Bu nedenle Anadolu'daki demiryolu inşaatındaki politik rekabet pek ciddiye alınmadı. 4 Ekim 1888'de Haydarpaşa-İzmit-Ankara hattına karşılık 6 Şubat 1893'te Alman devlet demiryolu şirketi Osmanlı'dan inşaat izni aldı. Ama Almanların bu alanda tehlike haline gelmesi, İngiltere'nin dikkatlerinin Güney Afrika'da yoğunlaştığı dönemde Konya-Bağdat hattının inşaat iznini almayı başarmalarıyla oldu (26 Kasım 1899).

Alman ekonomisinin Osmanlı topraklarında mevzi kazanmasında Almanlar Osmanlı makamlarının denetimini temel almaktaydılar. Bağdat'tan yola çıkan, 1871'de doğuda Bassara'ya, güneyde Aden'e ve Süveyş kanalına kadar uzanan ekonomik denetimle birlikte Arap kabileleri de denetim altına alınmışlardı. Hindistan'dan yönlendirilen İngiliz politikası ise adaları ve Arap yarımadasının kıyılarını ele geçirmeyi hedeflemekteydi. Böylece işte dünya savaşında çok önemli bir olgu haline gelen Türk-Arap karşıtlığının tohumları da atılmış oluyordu. Kuria-Muria adaları 1854'te, Bahreyn adaları 1870'te, Sumatra adası da 1886'da İngilizlerin egemenliğine girdi. Umman ve Hadramut sultanları da, İran'dan Aden'e kadar olan bölgede İngiltere'ye bağımlı hale getirildiler.

Bu arada Rusya'nın Osmanlı ve İran toprakları üzerinde başka planları vardı. Rusya Osmanlı İmparatorluğu'ndan Kars-Erzurum, İran'dan da Tiflis-Tahran-Benderabbas demiryolunun inşaat iznini almaya çalışıyordu. İran 1900'de bir Fransız-Rus bankası olan Banque des Prêts de Perse'den 22.5 milyon ruble yardım aldı. Ama bu kredinin ilginç koşulları vardı: İran 1912 yılına kadar Rusya dışında başka bir devletten borç almayacağı-

nı taahhüt ediyordu. Sonunda 1899-1904 yılları arasında verilen 4 milyon sterlin devlet kredisi karşılığında Rusya Tebriz-Tahran demiryolu inşaatı imtiyazına sahip oldu.

İngiltere'nin Bağdat Alman demiryolu planına karşı ses çıkarmamasının nedeni işte Rusların Ermenistan ve Kuzey İran'daki faaliyetiydi. 5 Mayıs 1903'te İngiltere Dışişleri Bakanı Lansdowne bir konuşmasında İran körfezinde herhangi bir Avrupa devletinin kendine sömürge edinmesini *casus belli* (savaş nedeni) sayılacağını ilan ediyor ve bu sözleri parlamento tarafından heyecanla destekleniyordu. Aynı günlerde Hindistan Genel Valisi Lord Curzon Basra körfezindeki İngiliz donanmasında benzer konuşmalar yapıyordu. İngiltere'nin bu ihtarları Almanya'ya değil, Petersburg hükümetine yönelikti.

1902'de imzalanan İngiltere-Japonya antlaşması ve 1904'te başlayan Rusya-Japonya savaşı Rusya'nın güneye yönelttiği tehditleri bir an içinde ortadan kaldırıverdi. Böylece Hindistan yolunda sadece iki rakip kalmıştı. Bunlardan biri Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğini arkasına alan ve Bağdat-Basra demiryolunu inşa eden Almanya ve Arapların desteğiyle Mısır-Hindistan bağlantısını sağlamaya çalışan İngiltere.

Antant'ın oluşmasıyla 1904'te İngiltere ve Fransa arasındaki karşıtlıklar ortadan kalktı. Bunun sonucu ise neredeyse yüz yıllık İngiliz politikasının değişmesi oldu: İngiltere Hindistan yolunun korunması işini Rusya'yla birlikte gerçekleştirecekti. Bunun için ise, Rusya'nın politikası kabul edilecek, silahlar Almanya'nın ilerleyişini destekleyen Osmanlı İmparatorluğu'na yöneltilecekti.

7. İngiltere'nin yeni liberal hükümetinin göreve gelmesinin hemen ardından Ocak 1906'da yeni Dışişleri Bakanı Edward Grey Kahire'deki elçisine bir telgraf gönderdi. Sina yarımadası ilhak edilecekti. Bu planın desteklenmesi için de 3 Mayısta padişaha bir ültimatom gönderildi: Osmanlı ordusunun Rafa-Taba hattının gerisine çekilmesi istendi. Bu gerçekleştirilmezse savaş ilan edilecekti.

Sultan Abdülhamit olağanüstü baskı karşısında 12 Mayısta bu ültimatomu kabul etmek zorunda kaldı. İngiltere'nin baskısı Osmanlı İmparatorluğu içinde güçlü bir ulusal Pan İslam hareketi yaratmıştı. Yarı yerel, yarı atanmış konumdaki meclisin 1907'de anayasa talebi her ne kadar *Times* tarafından "çocuksu ve düşüncesiz bir talep" olarak görülse de, sağduyulu ve uzak görüşlü olan Lord Cromer ciddi saptamalar yapıyordu yıllık raporunda. Lord Cromer Sina yarımadasının ilhakı ve Osmanlı'da gelişen ulusal hareket arasında doğrudan ilişki olduğunu saptıyordu.

Bu gelişmelerin üzerinden kısa bir süre geçmişti ki bağımsız İran, İngiltere ve Rusya arasında pay edildi.

31 Ağustos 1907'de Rusya ve İngiltere arasında imzalanan Petersburg anlaşması son derece önemliydi. Ama kısa süre içinde görüldü ki, bu antlaşmayı taraflar farklı şekillerde algılıyorlardı.

İngiltere Dışişleri Bakanı Grey Rusya'yla varılan antlaşmanın İran'ın egemenlik haklarına zarar vermeyeceğini söylüyordu. Ama Rus yanlısı Şah Muhammet Ali Mirza, bağımsız davranmaya başlayan İran meclisine karşı Rus generali Liakov'a hareket serbestliği tanıdı. Bunun sonunda ise Liakov Kazak birlikleriyle Meclis'i dağıttı, egemenliği kendi ellerine aldı. Bu arada Tahran'daki Rus elçiliği de tam bir silah deposuna dönüştürülmüştü. Sonunda 26 Nisan 1909'da Rus askeri birlikleri sınırı geçerek İran'a girdiler ve 29 Nisan'da Tebriz'i ele geçirdiler. Ama Tahran'da başlayan isyan General Liakov'un duruma hâkim olmasını engelledi. 16 Temmuzda Şah Rus elçiliğine kaçtı ve sonra da ülkeyi terk etti. Yeni seçilen Şah ise 25 Kasımda Meclisi yeniden açtı.

Bu gelişmelerin ardından İngiltere ve Rusya Tahran elçilerini geri çağırdı. Tahran Meclisi ise Amerikan vatandaşı Morgan Shuster'i 1911'de hazinenin başına getirmişti. İşte tam bu dönemde İngiltere'nin müttefiki Rusya İran'a karşı taleplerini yeniden gündeme getirdi. Rusya Dışişleri Bakanı Nevatov, ülkesini terk eden eski Şahı İran'a geri gönderdi. 3 Kasımda ise İran hükümetine bir ültimatom verdi. Rusya sudan bir gerekçeyle İran hükümetini Tahran'daki iki Rus görevlisinin haklarını ihlal etmekle suçluyordu. İran hükümeti ültimatom karşısında istifa atti. Ama Rusya için bu yeterli değildi. Kafkaslardaki ordusunu harekete geçirdi ve İran'dan hazinenin başındaki Amerikalı Shuster'in görevine son vermesini talep etti.

İran hükümeti Rus askerlerinin Tebriz'e yaklaştığını, Buşire'de ise Brit-Hindistan donanmasının demir attığını duyduğunda Meclisi dağıtmak zorunda kaldı. Amerikalı Shuster'in görevine de son verildi. Shuster'in yerine, İngiliz ve Rusların önerisi doğrultusunda Belçikalı Monardo getirildi. İngiltere ve Rusya şimdi de İran ordusundaki asker sayısının azaltılmasını ve Rus subayların denetiminde bir Kazak birliğinin kurulmasını talep ediyorlardı. Meclis'e ise izin yoktu. Bu artık İran'ın bağımsızlığını yitirdiği anlamına geliyordu.

Rus baskısı benzer şekilde Osmanlı devleti üzerinde de sürüyordu. Erzurum-Trabzon demiryolu hattının inşaat imtiyazını almıştı Rusya. Osmanlı topraklarının İran'da olduğu gibi talan edilmesini savaşın patlaması engelledi.

Dünya savaşı Hindistan yolları üzerinde egemenlik sorununu tekrar güncelleştirdi. Bu noktada Almanya ve Osmanlı devleti var olanı koru-

mak, Rusya ve İngiltere ise Hindistan yolunu ele geçirmek, İran ve Osmanlı devletini bölüp paylaşmak için çaba gösteriyorlardı. 1918'de Kars ve Batum'u Türklere iade eden Brestlitovsk antlaşması bir yandan Türk-İran statükosunu yeniden yarattı ve ayrıca Rusya-İngiltere yayılmacılığını engelleyerek Asya ülkelerine nefes aldırdı. Hindistan ve Avrupa arasındaki bağlantı da böylece kurulmuş oldu.

EK 11

(*Turan*, 1918, s. 216)

RUSYA TATARLARININ KÜLTÜREL FAALIYETLERİ

Bekir Sıtkı
Eötvös Jozsef Collegium Üyesi

Rusya Tatarları farklı bir coğrafi ortamda yaşamaları nedeniyle çoğu kez karşıt kültürel etkiler altına girmişlerdir. Bu nedenle de, Arap, İran ve-
ya Hindistan kültürünün etkisinde kalanlar birbirlerinden alışkanlıklar, dünyaya bakış ve hayat tarzı anlamında farklılıklar gösterirler.

Rusya Müslümanlarıyla Arap dünyası arasında İran olduğu için Arap kültürü Asya'da çok köklü gelenekler yaratamamıştır. Dinin neredeyse sadece biçimsel özellikleri alınmış, Arapça'dan gelen dini kavramlar yerel eski pagan âdetlerle birleştirilmiştir. Geleneksel azizlerimizden çoğu yeni Arap isimlerle, ama anılmaya devam ediyor. Kutsal ağaçlarımız, hayvanlarımız, bazı günlerle, bazı yörelerle ilgili batıl inançlarımız da öyle. Yörelerde kutsal yerlere olan inanç, hocaların karşı çıkmasına rağmen yaşamaya devam ediyor ve insanlarımız bizlere çok uzak olan Mekke ve Medine yerine buralara rağbet gösteriyorlar. Tatarlar, diş ağrısından başlayarak her türlü derdini, acısını, sevincini yöredeki evliya türbelerinde dışa vurur, çare arar. Tatarlar bu türbelerde maniler söyleyerek evliyalardan çare bekler ve beklentisi gerçekleştiğinde buralarda kurban keserler.

Arap etkisi yüzeyseldir. İran etkisi ise derindir ve Tatarların dünya görüşü üzerinde derin etkiler bırakmış, dönüştürmüştür. Türk Tatar efsanelerinin, masallarının, halk şiirinin, aşk hikâyelerinin önemli kahramanları İran halk edebiyatından kaynaklanmaktadır. Türk Tatar türkülerinde İran kentlerinin güzel kızlarının hikâyelerine rastlamak mümkündür. Hikâyeler İran kentlerinde geçer, konular da İran'la ilgilidir.

Bir zamanlar Hindistan'da yönetimi elinde tutan Tatarlar ve Moğollar üzerinde budizm ve brahmanizm, Çin topraklarında yaşayanlar üzerinde ise görkemli Çin kültürü etkili olmuştur. Ama tüm bu etkileri net bir şekilde ortaya koymak bugün artık güçtür.

İran etkisine dönecek olursak, İran kültürünün etkisinden öncelikle İran'la komşu olan topraklar için bahsetmek doğru olur; yani Azerbaycan, Kafkasya ve Buhara için. Yüzyıllar boyunca süren bu etkinin doğal bir sonucu olarak, Azerbaycan ve Kafkasya'nın diğer bölgelerinde yaşayan Türkler İslamı İran kisvesiyle kabul etmişlerdir. Yani, İslamın İran kültürüyle ve gelenekleriyle dönüştürülmüş biçimini almışlardır. Azerbaycanlılar ve Kafkasyalılar Şii olduklarından, mezheplerine olan sıkı bağlılıkları ulusal bilinçlerini geri plana itmiştir. Bu nedenle kendilerini İranlı veya en fazla Şii olarak tanımlamışlar, ama kendilerine özgü Türk kültürünün ana faktörlerini de korumuşlardır. Yani Türkçe konuşmaya devam etmişler, şarkılarında bu kültürü sürdürmüşler, tam anlamıyla İranlı olmamışlardır.

Buhara'da İran etkisi daha derin ve belli açıdan daha da tehlikelidir. Dinsel anlamda değil, çünkü Buharalılar Sünnidir. Tehlike dilleri ve kültürleri açısından söz konusudur.

Kazan, Kırım, Sibirya, Batı ve Kuzey Türkistan Tatarları, biraz önce sı-

raladığımız bölgelere ve Osmanlı Türklerine göre çok daha şanslı bir yol seçtiler kendilerine. Türkiye'de olduğu gibi, bizde de yabancı etkileri olumlu bulan yöneticiler oldu, ama bu hanedanların etkisi hiçbir zaman halk edebiyatını dışlayacak, onun gelişmesini engelleyecek düzeye ulaşmadı. Bizlerde de saray çevresinde yaşayan ozanlar eserlerinde öncelikle yabancı kültürel etkileri dile getirdiler, ama bütün bunlara karşın Babür Şah'ın (ö. 1456 veya 1457) gazellerinde Kanuni Sultan Süleyman'ın şiirlerindekinden daha fazla halk motifi vardır. Ya da Ali Şir Nevai'nin (1441-1501) kelime haznesi ve eserleri Osmanlı şairi Baki'nin divan şiirine göre halk edebiyatına çok daha yakındır. Hatta bu olağanüstü dönemde halk edebiyatı ve halk dili dönemin en önde gelen şairleri üzerinde o kadar belirleyici olmuştur ki, örneğin Nevai halkçılığın savunuculuğunu yapmıştır. İşte Nevai *Muhakemetü'l-Lügat*'ı bu koşullarda yazdı. İki dili, Türkçe'yi ve Farsça'yı karşılaştırdığı bu eserinde Nevai Türkçe'ye öncelik verilmesi gerektiğini savundu ve ana dili Türkçe olmasına rağmen Farsça yazanları eleştirdi. Nevai bu eserinde Türkçe'nin zenginliğini, farklılıkların dile getirilmesinde ve hissettirilmesindeki imkânları över. Onun örnek olarak getirdiği cümlelerinde halk dilini kullanması da ayrıca dikkate değer.

Rusya Tatarları arasında daha sonraki yıllarda halk edebiyatının ön plana çıkmaya başlaması özel bir önem taşır. Bu gelişmede medreselerin büyük payı vardır. Köylerden medreselere gelen öğrenciler, hocaların yasak-

lamasına rağmen köylerindeki türkü ve ağıtları unutmuyorlardı. Okuma yazmayı öğrendikten ve bir iki din kitabını yazarak çoğalttıktan sonra da halk türkülerini derlemeyi ve kâğıda dökmeyi en önemli görevleri olarak görüyorlardı. İşte *Cönk* adı verilen derlemelerin hikâyesi budur. Öğrenciler sadece halk türkülerini, masalları ve bilmeceleri derlemekle kalmadılar, kendileri de şiir türü masallar yazdılar. Bunlar arasında birçoğu halk arasında yaygınlaştı.

Medreselerde hocalar öğrencilerin halktan uzaklaşmasına çalışıyorlardı, ama köy sakinleri evlatlarından kopmaya yanaşmıyordu. Köy düğünlerinde ve düğünler nedeniyle düzenlenen güreşlerde ve at yarışlarında softalar, yani medrese öğrencileri hep en önemli konuklar oluyordu. Bu toplantılar öğrencilerin edebiyat yanlarını geliştirmelerine katkıda bulunuyordu. Düğünlerde softalar halkla birlikte, ki çoğunlukla kadınlar ve kızlar da bu gruba dahil olurdu, şarkılar söylerlerdi. Bu örnek de kadın ve kızların erkekler dünyasından soyutlanmadıklarını kanıtlamaktadır. Buna bir örnek de Türk dünyasında çok yaygın olan ve mani adı verilen diyalog biçimli türkülerdir. Manilerin ikinci bölümü hep kızlar tarafından söylenir.

Daha önce de söylediğim gibi, medreselerde öğrenciler tarafından yazılan türküler halk arasında yaygınlaşıyordu. Tatar halk edebiyatında görülen düzeyli beste izleri bu şekilde açıklanabilir. İlahilerin bir kısmında görülen üslup ve düşünce izleri bunların halk edebiyatının kendi gelişimiyle açıklanamayacağını, daha eğitimli kişilerden kaynaklandıklarını akla getiriyor. Bu ilahiler biçim itibarıyla, içerik ve kullanılan dil bakımından yabancı (özellikle Arap ve Osmanlı-Türk) etkilerin izlerini taşırlar.

Osmanlı-Türk edebiyatının Kırım ve Kazan Tatarları üzerindeki etkisi çok büyük olmuştur. Son zamanlara kadar Osmanlı Türkçesi mükemmel ve örnek olarak gösterilmiştir. Kitab-ı Til, yani kitap dili, edebiyat dili olarak kesinlikle Osmanlıca kullanılması gerektiği savunulurdu. Osmanlı-Türk yazarları arasından bazıları Tatarlar üzerinde çok etkili olmuştur. Mevlid yazarı Süleyman Çelebi ve Sufi Yunus Emre bunlardan bazılarıdır.

Bu eserlerin hepsi medrese öğrencilerinin aracılığıyla halka ulaşmıştır. Rusya Tatarlarının gözleri hep İstanbul'da olmuştur. Rusya Müslümanları tarafından "Aktoprak" olarak adlandırılan bu kent ilgi merkezidir. Medrese öğrencileri hac ziyaretleri sırasında İstanbul hayatıyla tanışıyorlardı. Bu ziyaretler sırasında medrese öğrencileri ülkelerine dönerken, İstanbul'dan beraberlerinde mutlaka birkaç türkü, masal, mani kitabı getirirlerdi ve bu kitaplar sahibinin, hatta bütün köyün en büyük hazinesi haline gelirdi. Uzun kış gecelerinde bütün köy halkı zengin evlerde bir araya gelir, hocalar veya softalar tarafından okunan sevgili İstanbul kitabında anlatılan masalları dinlerdi. İstanbul'un basit halk dilinde kaleme alı-

nan bu metinler Tatarlar tarafından kolayca anlaşılırdı. Her ailede bu tür kitaplar bulunmadığından, kitaplar elden ele, evden eve dolaşırdı. İstanbul masallarının okunmadığı ev toplantıları ve misafirlikler olmazdı. Masallar okunurken sık sık kesilir, hikâye üzerine tartışılırdı. Bu geceler kahramanlıklarla dolu geçmişin ve hüzünlü bugünün kıyaslanmasıyla son bulurdu çoğu kez.

Aile toplantılarında Osmanlı halk edebiyatının örnekleri ilgi merkezine otururken, düğün derneklerde, eğlencelerde İstanbul hikâyeleri yerini Tatar halk edebiyatına bırakırdı

Hanların ve Murzaların saraylarında ne Osmanlı ne de Tatar halk edebiyatı sevilirdi. Daha çok yabancı edebiyat ve şiir okunurdu. Bazı Hanlar, İstanbul sarayındaki şairler gibi İran edebiyatını örnek alarak şiirler yazarlardı.

Ama yine de Tatar halk edebiyatının gelişmesinin bağımsız Hanlar dönemine denk düştüğünü söylemek yalan olmaz.

Bundan iki yüz-üç yüz yıl önce, yani bağımsız hanlıklar döneminde Tatarlar oldukça kötü koşullarda yaşarlardı. Bağımsız hanlıkların yıkılmasıyla Tatarlar açısından sefalet dönemi başladı. Kırım'da, Kazan Hanlığı'nda ve hatta Orta Asya'da Tatarlar en büyük hazineleri olan topraklarını kaybettiler. Tatarların toprakları zorla ellerinden alındı. Bu durumda en çok zarar gören ise dini vakıflar oldu. Rusya'nın istilasının ardından vakıf mallarının yönetimi kurulan komisyonlara devredildi. Bu komisyonların faaliyetlerinin sonucunda kısa sürede en verimli Tatar topraklarına Rus köyleri kurulmaya başladı. Tatarların camileri yıkıldı, yerine Rus kiliseleri inşa edildi. Rus papazı kıyafetinde kaba güç kullanan köylüler terörü başladı. Böylece elli yıl içinde Kırım ve Kazan vakıflarının paha biçilmez zenginliği yok oldu gitti. Vakıf mülkiyetinde olan köylerdeki Tatarlar vatanlarını, yerlerini yurtlarını terk etmek zorunda kaldılar. Bunların bir kısmı Türkiye'ye, Romanya ve Bulgaristan'a göçtüler. Burada şunu da belirtmem gerek: bağımsız hanlıklar döneminde toprak mülkiyeti ikili yapıya sahipti: bir yandan murzalar ve beyler, diğer yandan da vakıflar. Halkın toprağı yoktu, ama özellikle vakıf topraklarında rahatsız edilmeden ve yasalar tarafından korunarak kalabilirdi. İşte vakıfların mallarına ve topraklarına el konulması Tatar halkını bu nedenle çok zor durumda bıraktı. Sadece edebiyat değil, halk da çok zor durumda kaldı, yok olma süreci yaşanmaya başladı. Halkın yardımlarıyla ayakta kalan medreseler yavaş yavaş etkilerini yitirdiler, birer birer kapanmaya başladılar. Avrupa'da düşünsel hayat bakımından paha biçilmez öneme sahip 18. yüzyıl, Tatarlara, ulusal kalkınmanın ve kültürün tek aracı olan medreselerin kapatılmasını getirdi.

Bunun sonucu ise yıkıcı oldu: bir zamanlar bütün İslam dünyasında

tanınan, bilimsel çalışmalarıyla takdir kazanan ve sultanlara eğitim veren hocalar yetiştiren bu halk elli yıl içinde tanınmaz hale geldi. Arapça bir metni anlayabilecek hoca bulunamaz oldu. Genel kültürdeki gerileme ise inanılmazdı: imamlar ve kadılar isimlerini Rusça veya Arapça yazmayı bile bilmiyorlardı. Bu dönemde artık imza atmak için bile Ruslardan yardım istenmeye başlandı. Ruslar bu durumdan yararlanmasını da bildiler. Zamanla en yurtsever Tatarlar bile evlatlarının okuma yazma öğrensin diye Rus okullarına göndermeye başladılar. Koşullar giderek daha kötüleşti. Ruslar siyasi olarak boşlukta kalan murzaları vakıf işletmelerinde istihdam etmeye başladılar. Murzalar ilahiyattan pek anlamadıklarından, vakıflardaki idare Rus sekreterlerin eline geçti. Kırım müftülüğünde bu dönemde "gospedin sekreter"in konumu öylesine güçlenmişti ki, ilahiyat ve Arapça sınavını bile artık onlar yapıyorlardı. Din görevlisi olarak seçilebilmek için müracaat edenler hakkında soruşturma yapılırdı ve polis soruşturmasının sonucuna göre "uygun" veya "uygun değil" raporu verilirdi. Doğal olarak "uygun" görülenler Ruslar açısından çalışmaya hazır olan adaylar olurdu.

Tatarlar geride kalan yüzyılın ortalarına kadar aciz bir şekilde yok oluşu beklediler. Ya da kendilerini kurtaracak mehdiyi.

Bu mehdi uzun ve yorucu çalışmaların ardından yeniden medreselerde doğacaktı.

Bağımsız hanlıkların yıkılmasının üzerinden geçen otuz kırk yıl sonra yavaş yavaş Rus-Tatar kültürel etkileşim ve iletişim dönemi başladı. Tatarlar her ne kadar fazla temkinli olsalar da, bir süre sonra, ulusal gelenekleri temsil eden şapkadan başka bütün kıyafetleri Rus kıyafetine dönüştü. Ruslarla en çabuk kültürel ilişkiye giren Kazan Tatarları oldu. Bunun nedeni, daha bağımsız dönemlerde de kazan Tatarlarının Ruslarla ticari ilişkiler içinde olmasıydı.

Gülhane Hattı Hümayunu İstanbul'da okuyan yüzlerce Tatar genci üzerinde çok etkili olmuştu. Bu adım Osmanlı'da Avrupai reformların uygulanmasını gündeme getiriyordu.

Artık yarı yarıya yıkılmış medreselerde bile yeni bir hayat başlayacaktı.

Burada bir parantez açıp, İslam ülkelerindeki gelişmelere göz attığımızda Vambéry'nin "Doğu'da Batı Kültürü" eserinde savunduğu görüşün doğru olmadığını düşünüyorum. Bu görüşe göre İslam ülkelerindeki kalkınma yabancıların yardımıyla, öncelikle de İngilizler ve Ruslar tarafından gerçekleştirilebilir. Bir halkın bir başka halk tarafından kalkındırılması, o halkın tamamen asimilasyonuna ve eski kültürün ortadan kalkmasına neden olacaktır. Hindistan ve Doğu Türkistan'daki gelişmeler ve Japonya'nın kendi gücüyle son otuz yılda gerçekleştirdiği kalkınma bunu kanıt-

lamaktadır. Eğer politik veya coğrafi nedenlerle geri kalan ülkelere, kendi özgüçlerine dayanarak kalkınma ve kültürel gelişme imkânı tanınabilirse bu dünya daha mutlu olacaktır.

Rus Tatarları, kendilerine coğrafi olarak çok yakın olan Rus kültürünü çabuk ve doğrudan kabul etmediler. Her adımda geçmişlerini kontrol ettiler, atalarından kalan, ve bir an bile gözden yitirmedikleri gelenekleri hep korumaya çalıştılar. Yani, yüksek kültür sahibi, ama yabancı kültürlü (Rus) Tatarlar değil, kültürel olarak geri, halka yakın, medreselerde eğitim görmüş bu kadrolar ulusal kalkınma gibi zor bir işi başarma göreviyle karşı karşıyaydılar. Şehabettin el-Mercani, Kayum Nasıri bunlara örnek gösterilebilir. Bu ikisi yeni ilahiyat sistemi üzerine çalışmaktaydılar. Ama bunun dışında modern içerikli makaleler yazdılar, vaazlar verdiler, Tatarca-Rusça sözlük hazırladılar. Rus eserlerini Tatarca'ya çevirdiler. Gasprinski [Gaspıralı İsmail] ve onun Kırım'da çıkardığı *Tercüman* adlı gazete de aynı dönemin ürünüydü. Bu gazete otuz beş yıl aralıksız süren bir faaliyet olarak Kırım'dan Kaşgar'a ve Hindistan'a kadar olağanüstü bir etki yarattı. Gazetenin manşetteki sloganı: "İşte birlik, dilde birlik"ti. Rusya'daki binlerce Müslüman okul varlığını ona borçludur. Hindistan'da bile onun tarafından kurulan okullar vardı.

Gasprinski de Türkiye'de eğitim görmüş, oradaki düşünsel akımlardan etkilenmişti. Ama Paris, Petersburg ve başka bazı Avrupa şehirlerinde de yaşamıştı. Gazetesi Osmanlı Türkçesiyle yayımlanıyordu, ama Rusya Müslümanlarının yaşadığı her yörede tanınıyor ve okunuyordu.

İstanbul'da yayımlanan kitapların bizim yörelerde Rusya Müslümanları üzerinde ne kadar etkili olduğunu anlatmıştım. Okuyucu buradan birbirinden çok uzak mesafelerde yaşayan halkların dillerinin birbirine ne kadar yakın olduğunu anlayacaktır. Gerçekten de, diğer Türklerden oldukça uzaklaşan Yakutlar ve Çuvaşlar dışındaki Türk Tatar halkların hepsi büyük bir aile oluşturur, ortak kültürel mirasa sahiptir. Bu dünyanın herhangi bir bölümünde ortaya çıkan yeni bir düşünsel hareket, örneğin kadın hakları, dilde yenilenme veya Kuran'ın ulusal dile çevrilmesi, eninde sonunda diğer ülkelerde de etki yapacaktır.

Gasprinski'yle aşağı yukarı aynı zamanda Kazan ulusal edebiyatında atılım dönemi başlar. Toplumsal hayatın yenilenmesi, yeni ümitlerin yeşermesiydi bu. Bu dönemin üç temel özelliği vardır: gazetelerin yayınlanmaya başlaması, değişik amaçlarla kurulan cemiyetler ve tiyatro hayatının canlanması.

Gazetecilik Rusya Müslümanlarına Türkiye'den geldi. Tatarca ilk gazeteler Kazan, Orenburg, Bahçesaray ve Karasupazar'da bundan 40-50 yıl önce yayımlanmaya başladı. İlk başlarda pek etkinliği olmayan gazeteler,

gazetecilerin çabalarıyla ciddi bir güç haline geldiler. Gazeteciler arasında Gasprinski'nin yanı sıra, Orenburg'da yayımlanan günlük *Vakit* gazetesinin sahibi Fatih Kerimi Efendi ve yine Orenberg'da haftalık *Şura* dergisinin yayımcısı -aynı zamanda ünlü din bilimcisi- Rızaeddin bin Fahreddin kayda değerdir. Tatar gazetelerinin en önemli özellikleri kısa yaşamlı olmaları ve sık sık isim değiştirmeleridir. Bunda Rus etkisinin olduğu kanaatindeyim. Buna rağmen halen yayımlanan 30-40 gazeteden bahsedebiliriz. Dergilerde politik gelişmelerin dışında, Tatarların toplumsal hayatına dair, günlük olaylar üzerine, Tatar dili ve kültürü üzerine ilginç makaleler yayımlanmaktadır. Ortak toplumsal konularda farklı Müslüman ülkelerden katılımcılar arasında tartışmalar düzenlenir. Örneğin Kazan'da yayımlanan bir dergide geçenlerde Sibiryalı bir imamla, Kırımlı bir öğretmenin tartışması gündeme gelmişti. Tatar toplumsal yaşamında basının ne kadar önemli olduğunu yardımlar belki en iyi şekilde hissettirebilir. Dünya savaşının başlarında Kazaklar sadakat göstermedikleri gerekçesiyle yaklaşık 148 Müslüman Gürcü köyünün sakinlerini katletmişlerdi. Kazan, Kırım, Kafkasya, Sibirya, Türkistan ve Kaşgar gazeteleri derhal yardım kampanyaları başlattılar ve kısa sürede milyonlara varan meblağlar toplandı.

Şunu da belirtmek gerekir ki, gazeteler başlarda çok az bir okuyucuya sahip olabiliyorlar, çünkü toplumda okuma yazma bilenlerin oranı son derece düşük. Bu nedenle ilkokulların sayısının artırılması ve bu okulların Avrupa sistemine göre organize edilmesi kısa sürede gündeme geldi. Bunun öncülüğünü de Gasprinski yaptı. Bu girişimlere önceleri halk kayıtsız kaldı. Belki de bu nedenle gazeteciler, gazeteciliklerinin yanı sıra öğretmenliğe de başladılar. Ama eğitim hayatında başlatılması gereken reformlar için paraya ihtiyaç vardı. Tekrar halka dönüldü, kentlerde ve köylerde yardım cemiyetleri (Cemiyet-i Hayriye) oluşturulmaya başlandı. Bu dernekler halk tarafından desteklendi. Dernek girişimcileri, dükkânlara, kamuya açık yerlere yerleştirdikleri kutularda para biriktirmeye başladılar. Ayrıca sistemli, aidat türü yardım biçimi de geliştirildi: köylüler ayda beş kopik, zenginler ise bir buçuk-iki ruble ödüyorlardı. Kısa süre içinde Tatar çocukları, karanlık, izbe, pis ve tahakküme dayalı eski sistem okullardan kurtuldular.

Yeni Tatar okulları kentlerin en güzel mahallelerinde açılıyordu. İlk öğretmenler İstanbul'dan geldiler. Ama gelen bu öğretmenlerin uyguladıkları sistem Osmanlı değil Avrupa sistemiydi. Bir iki ay içinde çocuklar okuma yazmayı öğrenir hale geliyorlardı ve bu gelişme insanlarda hayranlık uyandırıyordu. Bir yıl içinde ise artık rahatça yazabiliyorlardı. Böylece Tatarlar rahatladılar. Adres yazmayı bile zor ve pahalı bir şekilde başkalarına yaptırmaktan kurtuldu babalar. Çocuk birkaç dakika içinde tüm bun-

lan artık halledebiliyordu. Ama sevinç uzun sürmedi. Kısa zaman içinde huzursuzluklar doğdu. Kimileri halkı kışkırtmaya başladı. Bunlar eski sistemi savunan fanatik hocalardı.

Gazetecilerin bir karşılık beklemeden uygulamaya çalıştığı reformlar bazı insanları rahatsız ediyordu. Bir çıkar çelişkisi vardı. Eski sistemin hocaları, yeni yaratılan kuşağın kendi okullarından mezun olan öğrencilere göre çok daha başarılı olduğunu görüyor, bir süre sonra kendilerine ihtiyaç kalmayacağını kavrıyorlardı. Bu nedenle halk arasında yeni propagandaya başladılar: yeni okullarda öğretilen coğrafya, tarih ve geometri gibi derslerin ahlaka aykırı olduğunu, çünkü bu derslerin İslamda yeri olmadığını, eski dönemlerde böyle şeylerin görülmediğini, oysa o dönemlerde insanların daha ahlaklı ve toplumun daha güçlü olduğunu alttan alta yaydılar. Ama halk onlara inanmadı. Bu karanlık zümrenin pençeleri arasından kurtulabildiği için sevinçliydi halk. Ama onların anlattıkları bambaşka bir yerden destek buldu: Ruslardan! Ruslar çok sevdikleri Tatarları ahlaki çöküşten korumak istiyor, bu nedenle de ellerinden geleni yapıyorlardı! Rus misyoneri İlmisnski "bu yerlilerin vahşi yanlarını ortadan kaldırmak için hocaları desteklemek gerek" diye yazıyordu merkezine. Böylece eski sistemin savunucuları ve Ruslar arasında bir ittifak doğdu. ardından yeni okullar kapatıldı, öğretmenleri zindana atıldı, öğrenciler ise eski hapishanelerine, yani izbe okullara geri döndüler. Ruslar Tatarları medeniyete böyle taşımayı amaçlıyorlardı.

Ama ulusal amaçlarla yola çıkan bir hareket bu şekilde de durdurulmazdı. Öğrenciler bu kez de yurtdışındaki okullara gitmeye başladılar. Aydınlanan insanların sayısı hızla artıyordu. Bu gelişmeyi, Tatarlar için açılan Rus okulları da durduramıyordu artık. Rus okullarında okuyan öğrenciler bile, öğretmenlerinin anlattığı her şeyi doğru kabul etmiyorlar. İşte bugün Tatarlarda genel eğitim durumu böyle bir tablo oluşturuyor.

Tiyatro dünyamıza gelince... Eskiden Tatarlar tiyatro nedir bilmezlerdi. Oyunculuğun her türü Tatarlar için kabul edilemez sayılırdı. Sadece çocuklar için olağan sayılır, çocuklar bazı bayramlarda hayvan kılığına girer, hayvan postlarına bürünüp onların seslerini ve yürüyüşlerini taklit ederlerdi. Bu içinden çıkılamaz bir engeldi. Kafkasyalı Şii Müslümanlar arasında durum daha avantajlıydı. Şiiler dini bayramlarını görkemli ve renkli törenlerle kutlarlar. Örneğin Aşure bayramları tam bir temsil havasında geçer. Aşure bayramları Kerbela'da öldürülen peygamberin torunu Hüseyin'in anısına düzenlenir.

Bu bayramda biri Yezid'i, biri Hüseyin'i, biri haber götüren kişiyi canlandırır. Tiyatronun ilk olarak Kafkaslarda gelişmesinde bu bayramın önemli payı vardır. Kafkasya'da daha 1850'lerde Fathali Ahonzade oyun

yazmaya başlamıştı. Ama çok kişi tarafından okunmasına ve bilinmesine rağmen, yazdığı oyunların hiçbiri sahnelenmedi. Çünkü o yıllarda daha tiyatro yoktu. Daha sonraki yıllarda Kafkas Müslümanları arasından başka oyun yazarları da çıktı ve yazılan oyunlar milyoner Abdullah Takiyef tarafından yaptırılan Bakü tiyatrosunda arka arkaya sahnelendi. Tiyatro en çok Kazan'da gelişti. Önceleri kadın oyuncuların eksikliği işi engelliyordu. Kadın rollerini de erkekler oynuyorlardı. Ama bugün artık çok başarılı kadın oyuncularımız da var. Sürekli bir Tatar sahnesi hâlâ yok. Tatar tiyatro grupları köyleri kentleri dolaşıyor. 1913-14'te bu göçebe tiyatrolardan biri Kazan'dan yola çıkıp Kafkasya'ya, hatta oradan da Rest ve Gilan gibi İran kentlerine ulaşmış, oyunlarını sergilemiştir.

Birkaç önemli yönünü böyle özetleyebileceğimiz bu dönemin en önemli kahramanı tartışmasız Abdullah Tokay'dır. Yoksul bir öksüz olan Abdullah Tokay medrese öğrencisi olduğu dönemde şiirleriyle tanınmaya başladı. Kazan yakınlarında küçük bir Tatar köyünde doğdu. Köy çok yoksuldu. Annesini ve babasını çok küçükken kaybetti ve sonra hayatı yoksulluk ve sefalet içinde geçti. Çok büyük uğraşlar sonucu, eğitim görmek istediği Kazan'a ulaşmayı başardı. Ama eğitim görmeye fırsatı olmadı. Matbaalarda ve dükkânlarda çalışmaya başladı. Ekmek parasını çıkarması gerekiyordu ve şiirleri para getirmiyordu. Oysa yayımlanan şiir kitapları çok okunuyor ve hayranları çoğalıyordu. Onun kitaplarıyla zengin olan çok kitapçı vardı. Başarısının sırrı üslubundaki ve dilindeki halk unsurlarıydı. Kültürlü Tatarlar arasında onun adını ve önemini bilmeyen yoktur. Odesa'da ve Moskova'da Rusların yanında çalışan Tatarlar bile onun kitaplarını okuyorlardı. O gerçek bir "halk şairi" idi. 25 yaşında bir Rus hastanesinde öldüğünde, cebinden çıkan 40 Rubleden başka hayatta hiçbir şeyi yoktu. Belki de ezilen bir halkın bağrından çıkardığı şairin kaderi de bu olmak zorundaydı.

Elbette bu dönem lirik şiir yazan Tokay'la bitmiyor. Bu dönemin, Tatar dili ve edebiyatı açısından son derece önemli başka yazar ve şairleri de var. Yazarlar arasında Mehmet Ayaz İsaki en önemlilerindendir. İsaki hayatının önemli bir bölümünde siyasi kavganın da içinde oldu. Zorlu hayatının en karanlık anılarını çok güzel ve popüler olan *Zindan* adlı eserinde anlatır. Bu romanının son sözleri çok önemlidir: "Hayatta yüksek değerlere önem veren, kültürü ele geçirmek isteyen genç Tatarlara şunu öneririm: zindanlara gelin. Rusya'nın en mükemmel insanlarını burada bulacaksınız! Burada hayat dışarda olduğundan daha soylu ve zevkli".

Mehmet Ayaz İsaki aynı zamanda Tatar edebiyatının en önemli oyun yazarıdır. Mizahi eserlerinin Tatar edebiyatında başka benzeri yoktur. Bir imam çocuğu olmasına ve Tatar medresesinde yetişmiş olmasına rağmen

eski medrese eğitim sistemine karşı yorulmak bilmez bir mücadele vermiştir. "Kıyamet", "Aldım verdim", Kelapuçi Kız" gibi eserlerinde fanatik dincilere, eski ve kötü alışkanlıklara karşı tavizsizdir. Uzun yıllar Moskova *İdil-Volga* gazetesinin başredaktörü olarak çalışmıştır. Gelişmeye, yeniliklere teşvik edici düşüncelerini bugünkü Tatar kuşakları arasında etkisi çok büyük olmuştur.

Fatih Emir Han da çok yetenekli bir yazar olarak tanınmıştır. Hem yazarlığıyla ve hem de toplantılara aktif katılımıyla dikkat çekmiştir. Birçok ünlü eseri vardır. İlk hikâyesi olan "Tatar Kızı" belki de Müslüman ve Tatar kızları üzerine yazılan en güzel hikâyedir. Tokay'ın yakın arkadaşı ve onun ölümünden sonra Tatar edebiyatının bir numaralı şairi olan Sait Remif'i de burada hatırlamak gerekir.

Belki bütün Avrupa'da insanları en çok ilgilendiren konu olan, bizim ülkemizde kadınların durumu konusuna henüz girmedim. Şunu hemen söyleyeyim ki, çok tartışılan çokeşlilik bizim hayatımızda genel bir alışkanlık olarak yok ve aslında hiç olmadı da! Bizim kadınlarımız ünlü Türk dostu Pierre Loti'nin *Désenchantées* romanında tasvir ettiği kadar kederli, o kadar tatminsiz hiç olmadılar. Kederli oldukları doğru aslında, ama bunun nedeni kocalarından ve toplumsal koşullardan şikâyetçi olmaları değil. Onlar evlatlarını genç yaşlarda kaybetmenin kederini yaşıyorlar. Hayatta bunun ağırlığını hissediyorlar. Onlar çok acı çeken bir halkın kadınları.

Rusya Müslümanlarında kadınların durumu eskiden beri çok iyiydi. İlkokulların büyük çoğunluğuna onlar da gidebilirlerdi. Kocaya varmak istediklerinde, iki tanığın yanında üç kez evet demeleri gerekiyordu. Çocuklarının kaderlerinin belirlenmesinde onların düşünceleri de önemliydi. Hatta kızlarının sorunlarında onlar, kocalarına danışmak gereğini bile hissetmiyorlardı.

Tatar gençleri Rus okullarına gitmeye başladığında ve yeni sistemle eğitim gündeme geldiğinde Tatar kızlarının eğitimi konusu da tartışılmaya başlandı. Burada, okuma ve yazmanın Tatarlar arasında büyük bir kutsiyete sahip olduğunu belirtmek gerek. Ama verdikleri bu öneme rağmen Tatarlar okuma yazmayı öğrenme işini sevmediler. Onlar insanın elinde okuma yazmanın çok tehlikeli bir silaha dönüşebileceğinden korktular. Kadınlar arasında bu inanç çok daha yaygın. Okullarda hocalar bu yanlış inancı çok erken fark ettiler ve bunu değiştirmek için çok uğraştılar. Bugün yavaş yavaş bu düşünce de değişiyor.

Kadınların modern eğitim sisteminde nasıl yer alabileceği konusu uzun tartışmalara da yol açtı: çünkü erkeklerle doğrudan ilişki, yüzün peçelenmesi gibi engeller vardı. Peçe, Türkiye'deki veya İran'daki kadar önemli değildi bizde. Bunun bir nedeni halk gelenekleriyse, bir başka nedeni de

yabancı faktörlerden etkilenmek olabilir. Kaldı ki, yabancı güçlerin asimilasyona yönelik faaliyetleri, birçok adaletsizlik yanında, Rusya'daki Müslümanlar açısından olumlu sonuçlara da neden olmuştur. Din fanatizmi bizde diğer iki Müslüman ülkede olduğu kadar güçlü değildir. Geleneklerin ve alışkanlıkların tek dayanağı bizde halkın vicdanıydı ve halk da hayatın dayattığı yeniliklere karşı, sonuçta teslim olmak zorunda kalıyordu. Bu durum belki de kendini en iyi evliliklerde gösteriyor. Mehmet Ayaz'ın bir hikâyesinde romanın kahramanı bir Tatar kızı için şunları söylüyor: "Onu sevebilirdim. Çok sevebilirdim. Ama o Anna'nın Aleksander'e karşı nasıl davrandığını bilmiyor, o romanı okumadı. Eğer o Anna olabilse, ben de Aleksender olmaya hazırım." Puşkin, Dostoyevski, Turgenyev ve Tolstoy'un eserleriyle tanışan Tatar gençleri, kendilerinde ve hayatlarında bu yazarların eserlerindeki kahramanları aradılar. Birçok Tatar Rus kızıyla evlendi. Bu tür evlilikler Tatarlar için iyi değildi. Çünkü evliliklerde sadece Tatar kocalar değil, çocuklar da Rus toplumunun üyesi haline geliyorlardı. Rus yasalarına göre bu tür ikili evliliklerden doğan çocuklar sadece Rus sayılabilirlerdi. Buna rağmen Rus Müslüman evliliklerinin sayısı artıyordu. Ailelerin bu konudaki isteksizliklerine gençler "ne yapalım? Bize aklı başında bir Tatar kızı gösterebilir misiniz?" diye karşılık veriyorlardı.

Sonunda zavallı Fatma'lar peçelerini yırtıp Tatar ve Rus okullarında, liselerde, üniversitelerde okumaya başladılar. Başka çareleri yoktu. Erkeklerini ancak tekrar böyle elde edebilirlerdi.

Bu gelişmeler kısa süre içinde önemli sonuçlar vermeye başladı. Rusya Müslüman kadınlarının kültürel gelişmede ulaştıkları yeri hissettirebilmek amacıyla sadece bir iki isim vereceğim: ilk olarak, en genç şairimiz Fatima Hanımı hatırlatmam gerek. 1913'te yıldızı parladı Fatima Hanımın ve 1914'te Laid'in yanı sıra en tanınmış şairimiz haline geldi. 1915'te öğrenim görmek için köyünden kaçtı ve Moskova'ya gitti. İntikam almaya yemin eden ailesi ise onu cezalandırabilmek için hırsızlıkla suçladılar. Olay büyük yankı yarattı. Eski ve yeni sistem taraftarları açısından, ahlaki konuların tartışıldığı, değer yargılarının kıyaslandığı örnek haline geldi.

Sibirya'da ölen Ayşe Hanım da çok ünlüydü. Birçok okul ve hayır kurumu kurdu. Rus devriminin ardından oluşturulan Tatar Ulusal Konseyi'nde Tatar kadınlarını Muhlise Hanım Bubi temsil ediyor. O aynı zamanda bir kadı. Kazan'da bir kadın komisyonu ise kadınların siyasi hayatta erkeklerle eşit haklara sahip olabilmesi için yasa teklifi hazırlıyor.

Din hayatının en önemli konularından biri olan kadın sorununun böyle kolayca çözülmesinde din bilimcisi, orijinal ve liberal fikirleriyle tanınam Musa Bigief'in eserleri belirleyici olmuştur. Bu eserler bütün İslam dünyasında tanınır.

Tatarların geçmişi ve bugünü üzerine söylemek istediklerim bunlar. Biz komşularımızdan ve düşmanlarımızdan çok şey öğrendik. Ama bunun acısını da çok çektik, bedelini ödedik. Her ezilen halk gibi, biz de bağımsızlığımıza kavuştuktan sonra yakın geçmişin acılarını saygıyla anacağız.

Dini ve ahlaki değerlerimiz bize fedâkarlık etmemiz gerektiğini öğretiyor. Ve vicdanımız, bizi sürekli kendimizi denemeye iten acılarımızın ardından her defasında daha temizlenmiş olarak çıkıyor. İşte Volga boylarında, Kafkasların yüksek doruklarında, Kırım'da, Buhara'da, Kiva'da, Kaşgar'da ve Sibirya'nın küçük kentlerinde yeni umutlarla ve yeni amaçlarla yeni bir kuşak doğuyor.

KAYNAKÇA

Dergiler

Turan, 1913 -1944.
Körösi Csomo Archivum
Türk Dili
Türk Yurdu
Türk Kültürü

Kitap ve Broşürler

Akçura, Yusuf. *Yeni Türk Devletinin Öncüleri,* Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.
Akder, Necati. "Türk Ocakları, Halkevleri ve Kültür Dernekleri," *Türk Yurdu,* c. 2.
Bartha, Antal. *Magyar Nép östörténete,* Akademia, Budapeşte.
——— *Magyar östörténeti tanulmányok,* Akademia, Budapeşte, 1977.
Benkö, Lorand. *Magyar nyelvtörténet etimologiai szótára,* Budapeşte, 1967.
Bertenyi, Ivan. *Magyar korona története,* Kossuth, Budapeşte, 1986.
Cansever, Hasan Ferit. "Türk Ocağının Doğuşu ve Türk Ocağı Milliyetçilik İdealinin Hususiyetleri," *Türk Yurdu,* 8 (1967), c. 6.
Czeglédi, Károly. *Kunok eredetéröl* MNy, 1949, XLV.
Ernodi, János. *Az urali népek történelme és müveltsége,* Budapeşte, 1966.
Erszegi, Géza. *Arpadkori legendák és intelmek, Szépirodalmi Kiadó,* Budapeşte, 1983.
Fehér, Géza. *A bolgártörökök szerepe es müveltsége,* Budapeşte, 1940.
Füsun Üstel. *Türk Ocakları, 1912-1931,* İletişim, İstanbul, 1997.
Georgeon, François. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura,* Tarih vakfi Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları,* MEB Basımevi, 1970.
Györffy, György. *A magyarok elödeiröl és a honfoglalásról,* Gondolat, Budapeşte, 1986.
———- *Magyarság keleti elemei,* Gondolat, Budapeşte, 1990.

Gyula, Németh. *Hunlar ve Tanrının Kırbacı Attila,* YKY, İstanbul, 1996, s. 155.
——— *Honfoglaló magyarság kialakulása,* Budapeşte, 1930.
Gyula, László. *A Honfoglaló magyar nép élete,* 1944, s. 246.
Hajdu, Peter. *Finnugar népek és nyelvek,* Budapeşte, 1962.
Haraszti, Sándor - Pethö, Tibor. *Utikalandok a régi magyarországon,* Budapeşte, 1963.
Hóman, Bálint. *Magyarok eredete es vandorlásai,* Budapeşte, 1938.
——— *Magyar hun hagyomány és hun monda,* Budapeşte, 1925.
Hunfalvy, Pál. *Ugor Vagy Török-Tatar Eredetü-e a Magyar Nemzet? Értekezések a MTA Nyelv- és Széptudományi Osztálya Köréböl. XI. kötet 1. szám.* Budapeşte, 1984.
Horváth, Béla. *Anadolu 1913,* Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
István Erdélyi- Lajos Sugár. *Ásiai Lovas Nomádok,* Gondolat, Budapeşte, 1982.
Koszta, Laszló. *Kelet es e Nyugat között,* Szeged, 1985.
Köhalmi, Katalin. *A steppek nomádja lóháton,* Budapeşte, 1972.
Kuran, Ercüment. "Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesi," *Türk Kültürü,* Nisan 1966.
László, Gyula- Rácz Istvan. *A Nagyszentmiklosi Kincs.* Budapeşte, 1977. 11. 1
Ligeti, Lajos. *Bilinmeyen İç Asya,* Türk Dil Kurumu Yayınları: 527, Ankara, 1986, s. 344.
——— *Magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülettük van,* Budapeşte, 1977.
——— *A magyar nyelv tönök kapcsolatai a honfoglalas elött es az Âpad korban,* Budapeşte, 1986.
Makkai, László. *Történelmi Olvasokönyv,* Budapeşte, 1974.
Moravcsik, Gyula. *Ápadkori magyar történet bizanci forrásai,* Akademia, 1984.
Oba, Ali Engin. *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu,* İmge, İstanbul, 1994.
Paloczi, Horváth András. *Besenyök, kunok, jászok.* Corvina Kiado, Budapeşte, 1989.
Pusztay János. *Az ugor török haboru utan,* Budapeşte, 1977.
Rácz, Miklos. *A Három Villani Kronika,* Budapeşte, 1909.
Rásonyi, László. *Macarlar ve Türkler,* Budapeşte, 1944.
——— *Türk Devletinin Batıdaki Várisleri ve İlk Müslüman Türkler.* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983.
——— *Tuna Köprüleri,* Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1984.
——— Türk Tarih Kongresi, kongreye sunulan tebliğler, İstanbul, 1943.
——— *Tarihte Türklük,* Ankara, 1971.
Sára, Péter. "Kik a Mi Rokonaink?" *Nepszabadság,* 21 Ağustos, 1996.
Sándor, Eckardt. *Atilla ve Hunlar. Macar Efsanelerinde Atilla,* Akademi, Budapeşte, 1983.
Sekres, Laszló. "Faşist Halk Terbiyesi," *Türk Yurdu,* c. 4/24, no: 28/221-222, Mart Nisan 1930.

Solymosi, László. *Magyarország történeti kronologiája,* Akademia, Budapeşte, 1981.
Szombathy, Viktor. *Magyarrá lett keleti nepek.* Panoráma, Budapeşte, 1988.
Turan Haber Ajansının faaliyetlerinin ilk dönemi. Turan Haber Ajansının tarihi üzerine. Broşür, Budapeşte 1935 (Szechenyi Kütüphanesi).
Túráni Társaság programja (Turan Cemiyeti Programı), Turani Kiadas, Budapeşte, 1910.
Túrmezei, Lázsló. *Magyarországi Turan Szövetsége vázlatos története* (Macaristan Turan federasyonunun kısa tarihi) Budapeşte, 1938.
Vambery, Armin. *A Magyarság Keletkezése és Gyarapodása,* Budapeşte, 1895.
Vásáry, István. "Doğu Avrupa'nın Runik Alfabe Sistemleri Üzerine," *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten,* 1993.
Zemplényi, Árpád. *Túráni Dalok,* Budapeşte, 1916.

DİZİN

Abdülaziz 41
Abdülhamit 9, 41
Abdüllatif Efendi 3, 4, 50-53, 56
Abdüllatif Yayınevi 4, 52
Ahmed Hikmet (Osmanlı Başkonsolosu) 39
Almanlar 38
Almanya 2, 24, 32
Altay efsanesi 92
Amerika 52, 53
Anadolu 1, 3, 4, 20, 36, 37, 44, 48, 49, 51
Ankara 52
Ahkara hükümeti 56, 102
Anonymus (yazar-şair) 14
Arpad 13, 19, 62, 93
Asya 5
Atilla 13, 14-17, 21, 85, 86, 93
Avar 17
Avesta 81; halkı 78
Avusturya-Macaristan 2, 24-26, 28, 38, 43, 56
Azra Faslı Efendi 55

Babil 15, 90
Bağdat demiryolu 2
Balogh, B. Benedek 66
Bán, Aladár 26
Bartucz, Lajos 62
Béla II. (Macar Kralı) 14
Berlin 50
Birinci Dünya Savaşı 26, 32, 44, 56
Bizans 12, 19, 20
Bolşevikler 62
Bolşevizm 64, 65
Buda kalesi 13, 14
Budapeşte 2-4, 25, 32, 34, 36, 40, 52, 55, 56, 58, 76
Budapeşte Toplum Bilimleri Üniversitesi 10
Budapeşte Ulusal Müzesi 20
Budenz, Jozsef 9
Bulgaristan 34
Bulgarlar 18
Büyük Ekim devrimi 34

Cahit Bey 42
Cemal Bey (Ticaret ve Ziraat Nezareti yetkilisi) 39
Cholnoky, Jenö 26
Csoma, Körösi 8, 9
Csurgai, Rózi 66

dil akrabalığı 18
dil savaşları 9, 11
Doğu Enstitüsü projesi 76
Doğu Sosyalist Partisi 101
Donner, Gyula (Macar Bankası ve Ticaret A.Ş. Genel Müdürü) 45

Ecilburg 14
Eckardt, S. (tarihçi) 15
Efrasiyab 22
efsaneler 92, 93; ayrıca bkz. Macar

Eğitimini Macaristan'da Gören Öğrenciler Cemiyeti 36, 103
Enis Behiç Bey 50
Enver Paşa 61
Ercilasun, Ahmet B. 67, 69
Ergenekon 16
Ermeniler 3, 51, 52, 70
Eszes, E. Istvan 66
Ezilen Doğu Halkları Konferansı 61

faşizm 34, 35, 57-59, 64; İtalya'da 64; Türkiye'de 60; ve Turancılık 59
Fin-Ugor 9-12, 19, 23, 61, 77
Firdevsi 22
Freising Otto (Kardinal) 13
Friedric, Istvan (Macar Turancı) 55, 56

Germen dilleri 17
Germenler 14
Gesta Ungarorum 13
Géza (Türkiya'nın Kralı) 19
Goven, Herbet (Dr.) 63
Göktürkler 12

H. Beyhan (Ziraat Nezareti Teknik Umum Md.) 39
Halk Partisi 60
Halka Doğru 61
Hamdullah Bey (İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi) 39
Hamdullah Suphi 58, 62
Hasan Tahsin Bey 56
Herczeg, Ferenc 66, 67, 69
Herzfeldi Lambert Almanak 14
Hitler 32, 34
Horty, Miklos Amiral 32
Horváth, Béla 1-4, 37, 48, 51
Hun İmparatorluğu 17
Hun mitolojisi 15
Hunfalvy, Pâl 9, 20
Hunlar 13, 15, 16,
Hunor 15
Hürriyet 9
Hüseyinzade Ali 67
Hüsrev Bey 56

ırkçı çizgi 35
ırksal temizlik 35

İbranice 8
İkdam 41
İkinci Dünya Savaşı 32-35, 57
İleri 50
İngiltere 10
İran 19, 22, 63; İran mitolojisi 21, 22
İran-Turan ayırımı 21, 23, 81
İsmail Hakkı Bey 42
İstanbul 2, 9, 35-38, 50, 100
İstanbul Macar Okulu 39
İttihat ve Terakki 41
İzzeddin (Şehzade) 41

Jordanes (Got, kronikçi) 15, 17
Jön Türkler 43, 48

Karadeniz 38
Karpat dağları 17
Karpat ovası 5, 13, 19
Kazar devleti 20
Kelet 101
Keyhüsrev 22
Kézai, Simon 15
Kıpçaklar 17
Kırım Türkleri 4
Konsey Cumhuriyeti 24, 32, 64, 100
Kossuth, Lajos 62, 64
Körösi Csomo Archivum 32
Körösi Csomo Cemiyeti 34
Kun, Béla 64
Kurtuluş Savaşı 3, 49, 50, 53, 56

Kuvayı Milliye 49
Küçük Turan 61

László IV. (Macar Kralı) 14, 15
Latince 8
Lénard, Jenö (Dr.) 38
Liwa el İslam 50

M. Ekrem (Bereketzade) 39
Macar: bilim dünyası 40; boyları 12, 20; destanı 15; efsanelerinde Hun-Macar İlişkisi 13; halkının tarih sahnesine çıkışı 17; -Hun Tarihi 15; ırkı 62; kavimleri 25, 91, 93; milliyetçileri 26; ulusu 30, 31
Macar Bilimler Akademisi 30
Macar Doğu Ekonomi Merkezi 33, 104
Macar Doğu Federasyonu 33
Macar Doğu Kültür Merkezi 33, 84, 86, 104
Macarca 3, 5, 8, 10; kökeni 9; -Türkçe ortak kelimeler 5;
Macar-Fin akrabalığı 20;
Macar-Hun akrabalığı 14
Macaristan delegasyonları 39
Macaristan Turan Federasyonu 33, 35
Macaristan Türk Derneği 34
Macaristan'da Türk öğrenciler bkz. Türk öğrenciler
Macarlar 12, 13, 15, 16, 18, 23, 31; ile akraba halklar 33, 62, 64; araştırmaları 37-39, 51
Macar-Türk akrabalığı 16, 20, 25
Macar-Türk Dostluk Cemiyeti 104
Macar-Türk kardeşliği 69
Maeotis 15
Malay 23
Malezya 23
Mansur Bey 38
Márki, Sándor 26
Mazowi, Anna 14
Mecit Bey 38
Mehmed Faruk (Şehzade) 41
Mehmet Ali Bey 56
Mehmet Vahit Bey 56
Meşveret 9
Mileker, Rezsö 37
Mithat Cemal Bey (Dr.) 39
Mogyor 15
Moğollar 10, 23, 80
Mohaç 11, 56
Moricz, Péter 34, 59
Muhsin Rıfat Bey 56
Mussolini 58, 59, 65
Mustafa Kemal Paşa 4, 55-57, 59, 60, 63
Müller, Miksa 22, 23

Nef'i 22
Németh, Gyula (Macar tarihçisi) 16
Nemrut 15
Nizameddin Hoca 51

Oğuzlar boyu 20
Onogurlar 18, 19
On-Oğuz 18
Osmanlı İmparatorluğu 2, 9, 11, 24, 28, 40, 42, 43, 70
Osmanlı toplumu 9
Ostyaklar 18, 19

Paikert, Alajos 27
Pan İslam Kongresi 61
Pangermanizm 26
Panslavizm 26
Pantürkizm 25, 26, 64
Peçenekler 17
Pekar, Gyula 26, 62
Petöfi (anma töreni) 56
Priskos (tarihçi) 15, 17
Pröhle, Vilmos (Dr.) 55

Rakoczi Ferenc II. 62, 64
Rásonyi, László (Türkolog) 10, 18, 19, 35
Refik Emir Bey (Budapeşte'de yaşayan Türk) 55
Reguly, Antal 92
Reşit Galip Bey 57
Reşit Saffet Bey (Türk Turancıları temsilcisi) 61-63
Rıfkı Bey (İstanbul Banque Agricole Gen. Md. Yrd.) 39
Roma 20; kültürü 22
Rumlar 3
Ruslar 18
Rusya 34, 62; Tatarları 71

Sabirler 18
Samoyed 23
Sára, Péter 11
Schaffer (Prof.) 39
Sekres, Laszlo 58
Selami Bey (Türk ozanı) 55
Selçuklular 20
Semih Rüstem (Dr.) 50
Sisavul (Han) 12
Sofya 50
Sozomenes (Grek kronikçi) 15
Szeged 32
Szinnyei, József 9

Şehname 22

Tahsil-i Sanayi Cemiyeti 2, 36
Tamal 23
Tanin 41, 42
Tasvir-i Efkâr 9
Tatarlar 4, 56, 78, 91
Tayvan 23
Teleki, Pál 23, 24, 26, 28, 30-32, 82
Tevfik Rüştü Bey (başbakan) 64
Thury, Jozsef 9
Tibet-Botan 23
Tundra 50
Tunguz 23
Turan 4, 21, 22, 62, 75, 77-80, 83-85, 87, 90; araştırmaları 24, 65; coğrafi kavram 32, 77, 81; efsanesi 66, 92; halkları 22-24, 26, 27, 33, 50, 62-65, 85; hareketi 28, 51, 61; ideolojisi 9, 22, 24, 27; ırkı 35, 50; kavramı 22, 25; ulusları 31, 32, 83; ülkeleri 23, 30; ülküsü 23, 25, 27, 65, 86
Turan Cemiyeti 1-4, 25, 26, 28, 30, 33, 34, 36-39, 50, 52, 56, 59, 61, 62, 64, 70, 84, 86; amacı 27; kurucuları 26; Türk Çocukları ve Eğitim projesi 39; diğer ülkelerde 82
Turan dergisi 27, 32, 36, 39, 40, 45, 52, 56, 58, 61, 66
Turan Federasyonu 34, 50
Turan Haber Ajansı 34, 50
Turan Halk Masalları 66
Turan Kütüphanesi 34
Turan Masalı 66, 67
Turan Neşr-i Maarif Cemiyeti 26
Turancılar 15, 33, 36, 56, 86, 86; dünyada 34; lider 44; Macar 24, 25, 33-35, 37, 38, 40, 44, 48, 49, 55, 57-59, 64, 70, 81; Türk 4, 25, 36, 57, 58, 61, 64, 81; ve Osmanlı Ekonomisi 44
Turancılık 9, 23, 24, 26-28, 30, 33, 34, 70, 77, 81, 84; ideolojisi 4; Türkiye'de 9, 70
Türk Dili 67
Türk Ocakları 26, 57, 59, 60, 62, 64
Türk Sesi 61
Türk Tarih Kongresi 35
Türk Yurdu 43, 58, 61
Türk: boyları 20; halkları 9, 19, 12, 63, 80; kadını 41; kavimleri 11, 17; kolonisi (Macaristan'da) 2, 51;

kökenli halklar 10, 18, 18, 80; milliyetçiliği 26, 65; 102, 103; öğrenciler 34, 36, 50, 99
Türkçe 1, 5, 9-11, 17, 40, 43; kökenli 18
Türkçülük 4, 9, 57, 70
Türk-Fin akrabalık 19
Türki halklar 5
Türkiye (Birleşik) 61
Türkiye 4, 25, 34, 36, 37, 42, 58; sembolü 91
Türkiye Büyük Millet Meclisi 55, 60
Türkler 12, 13, 66, 86, 91; Budapeşte'de yaşayan 55, 56; Macaristan'da eğitim gören ve çalışan 3, 34; ile akrabalık 11
Türk-Macar Dostluk Cemiyeti 36, 110
Türkoloji 10, 18, 40
Türk-Tatar 23, 77

Ural dağları 18, 19
Ural-Altay dilleri 9, 10, 23
Uygurlar 18

Vambery, Armin 9, 10, 40, 44
Vikar, Béla 26
Vogul 18, 19

Yeni Gazete 41
Yunanca 8

Zemplényi, Arpad 26, 35, 65, 66
Zimarkos (Bizans elçisi) 12
Zübeyir Hamit 50

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NDAN

ANADOLU 1913

BÉLA HORVÁTH

Macar araştırmacı Béla Horvath, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Budapeşte'deki Turan Cemiyeti'nden ve İstanbul'daki Tahsil-i Sanayi Cemiyeti'nden aldığı referanslarla Anadolu'da bir seyahata çıktı. İstanbul ve Ankara üzerinden Nevşehir, Niğde, Konya ve Karaman'a kadar at sırtında 2300 kilometrelik bu seyahatte son derece ilginç kültürel, etnografik ve sosyolojik gözlemlerde bulundu. Devlet adamları, aydınlar ve subaylar ve sıradan Anadolulularla konuştu, onların geleceğin Türkiyesi'ne ait görüşlerini kaydetti. Konya'da tiyatroya gitti, Hasandağı'na tırmandı, köy evlerinde yattı, fasulye yedi, ayran içti, antik şehirleri doşaltı. Seksen üç yıl önceki Anadolu'yu anlatan önemli bir belge.

(Çev. Tarık Demirkan)

ISBN 975-333-057-X

OSMANLI MACARİSTAN'INDA TOPLUM, EKONOMİ VE YÖNETİM

16. YÜZYILDA SİMONTORNYA SANCAĞI

GÉZA DÁVID

Simontornya (Şimontorna) kalesi yaklaşık yirmi yıl önce özenli bir restorasyonun ardından Macaristan'ın en güzel Rönesans dönemi anıtlarından biri olarak kapılarını ziyaretçilere açtı. Kale, tarih kokan duvarlarının ardında eski dönemlerde oldukça hareketli bir yaşam sürmüştü. Kaderin bir cilvesi sonucu 140 yıl boyunca Osmanlı sancak merkezi olarak idari ve askeri bir nokta işlevi gördü. Osmanlı serhat boyu üzerinde, Palota (Polata) kalesinin karşı cephesinde olması nedeniyle bu dönemde stratejik önemi iyice artmıştı. Yıllar boyu süren Osmanlı egemenliği sırasında çevresinde önemli gelişmeler oldu: Köyler seyrekleşti, nüfus azalmaya yüz tuttu ve bölgedeki etnik dengeler Macarlar aleyhine bozuldu. Macar tarihçisi Géza Dávid, Simontornya sancağının 16. yüzyıldaki tarihini, öncelikle Osmanlı kaynaklarına dayanarak anlatıyor. Bu monografi, tahrir ve cizye defterlerini kullanarak tarih yazmanın çok önemli bir örneğidir.

(Çev. Hilmi Ortaç)

ISBN 975-333-103-7

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN KÖKENLERİ
YUSUF AKÇURA (1876-1935)

FRANÇOIS GEORGEON

"Ortodoksluğun sınırlarını zorlayan özgün bir aydın, bazı gelişmeleri önceden kestiren bir azizdir o". Yusuf Akçura'yı François Georgeon böyle tanımlıyor. Akçura, imparatorluğun çöküşünü önlemeye yönelik çeşitli önerilerin karşısına değişik bir toplumsal ve kültürel programla çıkar:
Türk milliyetçiliği.
Ziya Gökalp'in tersine, Akçura, ideolojik bir unutulmuşluğun öznesidir. Toplumsal çözümlemelerinde Marksizmin bazı yöntemlerini kullandığı için garipsenmiş, "fikirleri biraz sola kaçan" biri olarak nitelendirilmiştir. Bu kitap "Pantürkizmin babası"nın sadece biyografisi değil, aynı zamanda Osmanlı düşün hayatına ve modern Türkiye'ye yaptığı katkıların bir değerlendirmesidir.

(Çev. Alev Er)

ISBN 975-333-058-8

Macaristan Turan Cemiyeti, toplumun önde gelen bilim-adamlarının, siyasetçilerinin ve yazarlarının bir araya gelmesiyle 1910 yılında kuruldu. 1913'te de *Turan* dergisini çıkardı. İddiası Macar ve Türk halklarının tarihi akrabalığı ve Macar kavminin Asya kökenli olduğuydu. Cemiyetin çalışmaları o yıllarda Macaristan'da yaygın bir Türk kolonisinin varlığına da işaret ediyordu. Kimdi bu Türkler? Turan Cemiyeti nasıl bir örgüttü? Bütün yapı ve kurumlarıyla çöken bir imparatorluğun atmosferinde mükemmel işleyen bir yapıyı nasıl oluşturmuştu? Dr. Tarık Demirkan bir yandan Macaristan Turan Cemiyeti'ni anlatırken, bir yandan da Türklere özgü gibi görünen Turancılık ideolojisinin aslında bir başka ulusun aydınları tarafından yaratılmış olmasını irdeliyor. Türkiye'de 20. yüzyılın egemen ideolojilerinden olan Türkçülük ve Turancılık gerçekten de Türkiye dışından ülkeye taşınan ideolojilerdi. Türkçülük öncelikle Türkiye'ye göçen Tatar ve Kırım Türklerince geliştirilmişti. Turancılık ise Macarlar tarafından, Türkleri de içeren, ama Macar ulusunun önderi olacağı bir dünya düzeni olarak tasarlanmıştı. Bu çalışma Turancılığın aşağı yukarı aynı yıllarda boy veren Türkiye'deki Türkçülük üzerindeki etkilerini ele almayı da amaçlıyor.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

ISBN 975333128-2

9 789753 331289

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI